

**Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон
ба номи Садриддин Айни**

Ба ҳукми дастнавис

ҚОДИРОВА ДИЛНОЗА ЛУТФУЛЛОЕВНА

**НАҚШИ МАҶАЛЛАИ «САДОИ ШАРҚ» ДАР НАҚДИ АДАБИИ
ТОҶИКИИ СОЛҲОИ 70 - 90 - И САДАИ XX**

Ихтисоси 10. 01. 01 - Адабиёти тоҷик

**Рисола барои дарёфти дараҷаи илмӣ
номзади илмҳои филологӣ**

**Роҳбари илмӣ: Муллоев А.
доктори илмҳои филологӣ**

Душанбе-2019

Мундариҷа

Муқаддима	3-9
Боби I. Масъалаҳои назарӣ ва методологии нақди адабӣ дар мачаллаи «Садои Шарқ»	10-67
1.1. Сиёсати адабӣ ва равишҳои инкишофи нақди адабӣ.....	10-21
1.2. Жанрҳои нақди адабӣ ва махсусияти таҳлили онҳо.....	21-46
1.3. Нақди нақд ва моҳияти ҳунарии он.....	46-67
Боби II. Нақди шеър ва хусусияти он	68-111
2.1. Равиши нақди мавзӯиву ғоявӣ ва жанрӣ	68-98
2.2. Хусусияти бадеии шеър ва нақди он.....	98-111
Боби III. Нақди насри бадеӣ ва равишҳои ҳунарии он	112-153
3.1. Тамоюлҳои ғоявӣ ва иҷтимоии нақди наср.....	112-120
3.2. Қаҳрамони насри бадеӣ ва мушаххасоти он.....	120-139
3.3. Нақди ҷустуҷӯҳои бадеӣ ва сабки нависандагон.....	139-153
Хулоса	154-158
Рӯйхати адабиёт	159-180

Муқаддима

Аҳамияти мавзӯи тадқиқот. Дигаргуниҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангие, ки дар солҳои ҳафтоду ҳаштод ва навадуми садаи бист дар қомеаи Шӯравӣ, аз ҷумла Тоҷикистон рух дод, ба ҳаёти адабӣ низ бетаъсир набуд. Бахусус баъди нашри қарори хизби коммунист «Дар бораи танқиди адабӣ-бадеӣ» [259] дурнамои инкишофи афкори адабиву зебоишиносӣ ба мушоҳида мерасид, ки ба чараёни ташаккул ва таҳаввули нақди адабӣ муассир буд. Баъди нашри қарори зикршуда ва баҳсу мунозираҳои матбуотӣ дар атрофи он, таваҷҷуҳи аҳли адаб, аз ҷумла мунаққидон ба арзёбии масъалаҳои назарӣ, амалӣ ва зебоишиносии адабиёт бештар гардид. Ин чараён то чое барои дарки тозаии ҳодисаҳои чараёни адабӣ, шинохти ҳунари асил ва арзёбии воқеъбинонаи эҷодиёти шоиру нависандагон ва мунаққидон шароит ба вуҷуд овард, ки як андоза ба пешрафти нақду наққодӣ мусоидат кард. Дар ташаккул ва таҳаввули нақди адабӣ дар ин давра, бешак нақши маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷашмрас аст. Таҳқиқ ва арзёбии ин масъала имкон медиҳад, ки дар заминаи маводи мушаххаси адабию танқиди равишҳои асосии назарӣ ва амалии нақди адабии он давра ва хусну қубҳи он муайян карда шавад.

Ҳамчунон ки профессор А. Сатторов (А. Сатторзода) муътақид аст, «то як андоза ба ҳам мувофиқат накардани давраҳои авҷи инкишофи адабиёти бадеии тоҷик ва танқиди адабии он анъанаи қадимӣ буда, ба қонуниятҳои дохилии тараққиёти он соҳаҳои эҷодӣ вобаста мебошад» [84, 183]. Воқеияти ҳаёти адабӣ дар солҳои мавриди назар ин фарзияро тасдиқ мекунад. Омӯзиш ва арзёбии маводе, ки дар ин замина дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷоп шудаанд, имкон фароҳам меоварад, ки равишҳо ва чараёнҳои инкишофи нақди адабӣ дар давраи мавриди назар муайян карда шавад. Муайян ва мушаххас намудани ин масъала бо пажӯҳиши илмӣ таъкид бар аҳамияти мавзӯъ дорад. Ҳамчунин, омӯзиши мавзӯъ барои муайян намудани ҷустуҷӯҳои илмӣ мунаққидон,

алоқамандии нақд бо афкори иҷтимоиву фарҳангӣ, хунарӣ ва ҳаёти ҷамъиятиву адабии ин давра мусоидат мекунад, ки бар аҳамият ва арзишмандии мавзӯи тадқиқот далел аст.

Дарачаи омӯзиши мавзӯ. Мавзӯи мазкур то имрӯз ба таври алоҳида мавриди тадқиқ қарор нагирифтааст. Вале дар баъзе китобҳои таърихи адабиёт, рисолаҳои илмӣ ва мақолаҳову тақризҳо доир ба маводи интиқодие, ки дар маҷаллаи «Садои Шарқ» дар солҳои мавриди назар ҷоп шудаанд, баъзе мулоҳизаҳо баён гардидааст. Аз ҷумла, дар китоби «Таърихи адабиёти советии тоҷик» (ҷилдҳои 1, 2) [140-141] ёддоште дар бораи маҷалла ва мақолаву тақризҳои дар боби эҷодиёти шоиру нависандагони ҷудогона ба ҷоп расида ба назар мерасад. Ҳамчунин, дар мақолаҳои Х. Мирзозода «Назаре ба мақолаҳои танқидӣ ва илмӣ-тадқиқотии журнали «Шарқи сурх» [204, 120-137], С. Табаров «Танқид ва ҷараёни адабӣ» ва М. Турсунзода «Замон ва нависанда» [264, 3-33] аввалин бор маводи танқидие, ки то ибтидои солҳои панҷоҳ дар маҷалла ҷоп шудааст, ба таври мухтасар арзёбӣ гардидааст.

Аз ибтидои солҳои ҳафтодум сар карда, маводи интиқодие, ки дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷоп шудааст, аҳён-аҳён мавриди тавачҷуҳи аҳли таҳқиқ қарор доштааст. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои А. Сатторов «Нуқсу камоли танқид» [245, 127-145], «Дархостҳои танқидӣ» [84, 183-184], М. Шукуров «Илми танқид ва санъати мунаққид» [109, 246-252], «Танқид қувваи ғаъол аст» [110, 253-259], «Гавҳариёни сухан бошем» [111, 259-271], «Барои танқиди объективӣ» [112, 221-242], «Аз паси дарёфти фаҳмиши нав» [300, 114-122], Худой Шарифов «Нақд ва наққодӣ дар Тоҷикистон» [104, 151-173], А. Сайфуллоев «Танқиди адабӣ дар мубориза барои идеалҳои коммунизм» [223], «Танқид ва адабиёти имрӯз» [224, 111-122], Р. Ҳодизода «Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт» [281, 123 – 130], Ю. Акбаров «Вазифаи муқаддаси танқид» [160, 104 – 113], А. Ҳакимов, «Танқид ва ҷараёни адабӣ» [276,

100-125], «Масъалаҳои адабиёт масъалаҳои танқиданд» [275, 120-133], Ҷ. Бақозода «Танқид ва масъалаҳои адабиёт» [176, 125-134], А. Набиев «Андешаҳои моҳиятҷӯ» [212, 141-126], М. Муллоҷонов «Хонанда, китоб, нависанда» [206, 136-144], Х. Отахонова «Мавқеи танқиди адабӣ дар инкишофи адабиёт» [217, 105-115] ва ғайра ёд кард, ки дар онҳо вобаста ба мавзӯ баъзе маводи дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чопшуда нақд ва арзёбӣ шудаанд.

Ҳамчунин, дар суҳбати гирди миз, ки таҳти унвони «Масъалаҳои насри муосир» маҷаллаи «Садои Шарқ» доир карда буд, баъзе иштирокдорон доир ба саҳми маҷалла дар муҳокимаи масъалаҳои нақди наср ва равишҳои он суҳан кардаанд [201], ки дар мавридаш онҳоро арзёбӣ хоҳем кард. Дар рисолаи тадқиқотии Ҷ. Ҳамроев «Нақди адабии тоҷик дар солҳои 60-80 асри XX» баъзе масъалаҳои таърихи инкишофи нақди адабии тоҷик таҳлил ва арзёбӣ шуда, дар зимни мубоҳисаҳо ба маводи танқидии дар маҷаллаи «Садои Шарқ» нашршуда низ ишора шудааст.

Мурур ба таърихи омӯзиши мавзӯи собит месозад, ки мавзӯи мавриди назари мо ба таври лозим тадқиқ ва арзёбӣ нашудааст. Он чи анҷом гирифтааст, таҷрибаи аввал ва маҳдуд буда, баъзеи он фақат ҳамчун таҷрибаи тадқиқ аҳамият дорад. Ҳамин тариқ, метавон гуфт, ки таълифоти то ин замон дар ин замина анҷом гирифта, тарзу тариқ, хусусиятҳо ва равиши ҷомеи нақди адабиёро дар мабной маводҳое, ки маҷалла нашр кардааст, фаро намегирад. Ин ҳолат зарурати тадқиқи ҷомеи нақши маҷаллаи «Садои Шарқ»-ро дар инъикоси масъалаҳои муҳими нақди адабии як давраи мушаххас ба миён мегузорад.

Ҳадаф ва вазифаҳои тадқиқот. Дар ин тадқиқот вазъи нақди адабӣ дар солҳои 70 ва 90-и садаи XX дар заминаи маводе, ки дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чоп шудаанд, баррасӣ гардид. Бинобар ин, ҳадафи аслии муайян кардани нақши маҷалла дар ташаккул ва таҳаввули нақди адабии тоҷик мебошад, ки бо назардошти дастовардҳои навини

афкори таърихиву адабии муосир анҷом гирифт. Аз ин лиҳоз барои ба ҳадафҳои асосӣ расидан ба ҳалли масъалаҳои зерин диққат дода шуд:

- таҳқиқ ва арзёбии масъалаҳои назарӣ ва ҳудогоҳии нақди адабӣ дар заминаи маводе, ки дар маҷаллаи «Садои Шарқ» дар давоми солҳои 70 – 90 – садаи XX чоп шудаанд;

- ошкор сохтани нақши сиёсати адабии мусбат ва манфӣ дар равишҳои инкишофи нақд;

- муайян намудани жанрҳои нақди адабӣ ва усулҳои арзёбии осори адабӣ;

- таҳлил ва арзёбии масъалаҳои нақди нақд, моҳияти ҳунарии он ва мавқеи чехраҳои адабӣ;

- арзёбии нақди шеър, равишҳои мавзӯӣ, ғоявию иҷтимоӣ, нақди жанрҳо ва баҳоғати тасвир дар осори интиқодӣ;

- таҳқиқи равишҳои мусбат ва манфӣи нақди наср, тамоюлҳои мавзӯиву ғоявӣ ва иҷтимоӣ дар он;

баррасии масъалаҳои қаҳрамони осори насрӣ, хусусияти бадеӣ, сабк ва сохтори жанрии нақди адабӣ.

Методологияи тадқиқот ва асосҳои назарии он. Методологияи тадқиқот бо усулҳои таърихиву муқоисавӣ ва таърихиву адабӣ ва дастурҳои назарии муҳаққиқони таърихи адабиёт ва назарияи он бар асоси пажӯҳишҳои М. М. Бахтин, Л. Тимофеев, М. Храпченко, М. Шакурӣ, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Х. Шарифов, А. Сатторзода, Н. Салимӣ ва дигарон асос ёфтааст.

Навгони тадқиқот аз он иборат аст, ки бори аввал масъалаи нақши маҷаллаи «Садои Шарқ» дар ташаккул ва таҳаввули нақди адабӣ дар солҳои 70 - 90-уми садаи XX мавриди тадқиқ ва арзёбӣ қарор мегирад. Дарача ва савияи имрӯзаи дарки ин масъала моро водор кард, ки тарзу усули ҳалли масъалаҳои мавриди тадқиқро бо назардошти дастовардҳои навини афкори таърихиву адабӣ дар алоқамандӣ бо

чараёни инкишофи адабиёти муосир, аз ҷумла нақди адабӣ, таҳлилу арзёбӣ ва мушаххасоти онро муайян намоем.

Дар рисола бори аввал ин мавзӯё тадқиқ шуда, дар ин замина хусусиятҳои хоси ташаккул ва таҳаввули нақди адабӣ дар давраи мавриди назар муайян карда шуд. Муҳаққиқ бори аввал дар заминаи маводи интиқодие, ки дар солҳои 70-90-уми садаи гузашта дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷоп шудааст, масъалаҳои умумии назарии нақди адабии тоҷик дар ҳудуди давраи мушаххас, ҳудогоҳии нақд, нақди назму наср, жанрҳо ва сабки онро таҳлилу баррасӣ намуд, ки нағзгони илмӣ тадқиқотро муайян менамояд.

Арзишҳои назарии тадқиқот дар қотеият, асоснокии илмӣ ва дарки хусусиятҳои хоси инкишофи нақди адабӣ зоҳир мешавад. Ба ин далел осори танқидии дар давоми солҳои мавриди назар дар маҷаллаи нашршуда таҳлил ва арзёбӣ шуда, қонуниятҳои назарӣ ва амалии масъалаҳои дар миён буда муайян ва мушаххас карда шуд. Бинобар ин, тадқиқоти дар ин замина анҷом гирифта, донишҳои назарино оид ба нақди адабӣ ва равиши инкишофи он тақмил мебахшад.

Сарчашмаҳо ва маводи тадқиқот. Сарчашма ва маводи таҳқиқот дар ин рисола мақолаҳо, гузоришҳо, мусоҳибаҳо ва тақризҳои дар давоми солҳои ҳафтоду навади садаи ХХ дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷопшудаи танқидӣ-адабӣ, суҳанронҳои адибон дар анҷуманҳову ҷамъомадҳо, маводи суҳбатҳои гирди миз, маҷмӯаҳои дастаҷамъӣ ва алоҳидаи мунаққидон ва қарорҳои дахлдори соҳавӣ буданд.

Арзишҳои амалии рисолаи тадқиқотӣ. Мавод ва натиҷаҳои пажӯҳишро метавон ҳангоми таълифи китобҳои «Таърихи нақди адабии тоҷик», «Таърихи адабиёти навини тоҷик», мурағтаб сохтани китобҳои дарсӣ ва васоити таълимӣ аз таърихи нақду адабиёти тоҷик, суҳанронҳо аз боби масъалаҳои назарӣ ва амалии нақди адабӣ дар мактабҳои умумӣ ва олий, ҳамчунин, ҷун асосҳои назарӣ барои таълифи таърихи ҷомеи адабиёти навини тоҷик истифода кард.

Нуктаҳои асосие, ки ба дифоъ пешниҳод мешаванд:

–Вазъи сиёсӣ ва адабиву иҷтимоии солҳои ҳафтод ва навадум, хусусиятҳои асосии раванди инкишоф ва бурду бохти нақди адабиро дар ин давра муайян мекунад. Дар асоси воқеияти сиёсӣву иҷтимоӣ ва адабии ин давра ва маводи дар маҷалла нашршуда хусусиятҳои нақди адабӣ таҳқиқ, таҳлил ва арзёбӣ шудааст. Дар ҳамин равиш тамоюлҳои мусбате, ки баъди наشري қарори ҳизби коммунист «Дар бораи танқиди адабию бадеӣ» ба амал омад, муайян гардидааст.

–Маҷаллаи «Садои Шарқ» дар ин давраи мавриди назар барои ташаккул ва таҳаввули нақди адабӣ, равишҳои солиму судманди он саҳми арзишманд гузошта, як силсила чорабиниҳоеро анҷом додааст, ки то ҷое шароитро барои рушди афкори солим ва ҳолисонаи ҳунариву зебоишиносӣ фароҳам оварда, ба пешрафти ин соҳа мусоидат намудааст. Интиҳоб ва наشري маводи танқидӣ мавқеи маҷалларо дар ҳифзи арзишҳои касбии нақди адабӣ собит мекунад. Дар ин замина мавқеи зебоишиносии маҷалла дар ҷойи аввал буда, чараёни дарки махсусият ва навҷӯиҳои нақди адабӣ дар шинохт ва арзёбии осори бадеӣ муҳим ба назар мерасад.

–Масъалаҳои ба таври ҷомеъ таҳқиқнашудаи таърихи нақди адабӣ, аз ҷумла дар давраи мавриди назар зиёданд, ки дар ин радиф метавон аз сиёсати давлати вақт дар тарҳрезии сиёсати адабӣ ёд кард. Дар бисёр ҳолатҳо маҳз ҳамин сиёсат равишҳои инкишофи нақдро муайян мекунад, ки доираҳои расмӣ илмӣву адабӣ тарафдор ва амаликунандаи он буданд. Ин тамоюл мутаассифона, барои нақди адабии ин солҳо мушкил низ будааст. Ҳамин тамоюл гоҳо сабабгори бархӯрди ғайримунсифона ба эҷодиёти адибони ҳунарманд шуда, монеи инкишофи адабиёти асил низ гардидааст.

– Бо вучуди монеаҳои мавҷуд нақди адабӣ дар ин давра пеш рафт, бо шохаҳои мустақили нақди шеър, нақди наср, нақди нақд (худогоҳии нақд), нақди махсуси тарҷума ва адабиёти наврасону ҷавонон (бачагона)

чудо шуд. Дар ин равиш савияи илмии мунаққидон низ боло рафта, доираи жанрҳои нақди адабӣ тавсия ёфт. Таваҷҷуҳи мунаққидон ба ҷанбаҳои мавзӯӣ, ғоявӣ, шахсиятпардозӣ ва зебоишиноии осори бадеӣ афзуд. Нақди жанрҳоро сабки нигориши шоиру нависандагон низ аз хусусиятҳои касбии нақди адабии ин давра дар саҳифаҳои маҷалла мебошад.

Коркард ва татбиқи натиҷаҳои тадқиқот. Диссертатсия дар ҷаласаи якҷояи кафедраи назария ва таърихи адабиёти факултети филологияи Тоҷики ДДОТ ба номи С. Айни № 6 аз 02 январи 2019 муҳокима ва ба ҳимоя тавсия шудааст. Натиҷаҳои тадқиқоти илмӣ дар шакли панҷ мақолаи илмӣ ва гузориш дар конфронси ҳарсолаи ҳайати профессорону омӯзгорони Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айни зикр ёфтааст. Ҳаҷми рисола аз 180 саҳифаи компютерӣ иборат аст.

Сохтори рисола. Диссертатсия аз муқаддима, се боб, хулоса ва рӯйхати адабиёт иборат мебошад.

Боби I. Масъалаҳои назарӣ ва методологии нақди адабӣ

дар маҷаллаи «Садои Шарқ»

1.1. Сиёсати адабӣ ва равишҳои инкишофи нақди адабӣ

Сиёсати адабиро дар замони Шӯравӣ қарорҳои Кумитаи марказии ҳизби коммунисти Иттиҳоди Шӯравӣ, нишондодҳои анҷуманҳо (съездҳо)-и ҳизб ва дар замина дастури супоришҳои ҳизби коммунисти Тоҷикистон муайян мекард. Ҳамин гуна қароре, ки сиёсати адабии Ҳукумати Шӯравиро дар соҳаи адабиёт то октябри соли 1988 қотеона ва пайгирона ғимоят ва амалӣ кардааст ва дар муҳити адабии Тоҷикистон низ қарори ҳизби коммунист «Дар бораи журналҳои «Звезда» ва «Ленинград» таъсиргузор будааст. Ин қарор моҳи октябри соли 1988 бекор шуда бошад ҳам, таъсири зиёнбори он ба адабиёти Шӯравии собиқ, аз ҷумла адабиёт ва нақди адабии тоҷик муддатҳои тӯлонӣ бар ҷо буд. Ин таъсирро фақат наشري қарори КМ ҳизби коммунист «Дар бораи танқиди адабию бадеӣ» [259] андаке коста бошад ҳам, вале сиёсати адабию фарҳангӣ дар ихтиёр ва зери ҳукми ҳизб ва давлати Шӯравӣ буд ва дар Тоҷикистон ин қарорҳо содиқона иҷро мешуд.

Бинобар ин, маҷаллаи «Садои Шарқ» дар наشري маводи нақди адабӣ сароғоз аз мавқеи қарорҳои анҷуманҳои ҳизб ва дигар амру нишондодҳо ба осори адибон баҳо додааст. Дар анҷоми даҳаи шаст ва оғози солҳои ҳафтодуми садаи гузашта сармақолаи маҷаллаи «Садои Шарқ» бо номи «Танқид ва ҷараёни адабӣ» [260] ҳамин гуна рисолатро анҷом медод. Ҳадаф ва хости идораи маҷалла дар пораи зер равшан баён шудааст: «Дар таҳлили ҷараёни ҳаёти адабӣ ва нақди асарҳои навини адабиёти мо маҳаки асосии танқид, меъёри асосии таҳқиқи танқидӣ бояд принципи партиявияти адабиёт, принципи марксистӣ – ленинӣ бошад. Мо дар ин роҳ набояд ба субъективизми маҳдуд ва дар зоҳир илмӣ роҳ диҳем» [260, 3-5].

Сипас, дар сармақола омадааст, ки мунаққид дар баёни андешаву оро озод аст. Агар амри болоро бо ин назар дар тарозу андозем, натиҷа

ин аст, ки маҳдудият дар баёни андеша ҳамчунон барҷост. Дар мақола қавӣ сохтани бунёди назарии нақди адабӣ, эҷоди мақолаҳои таҳлилӣ, барпо кардани мубоҳисаҳои танқидӣ таъкид шуда, маҳорати илмӣ ва ҳунарии мунаққид ҳамчун омили аслии пешрафти соҳа эътироф шудааст. Мақола хусусияти дастурӣ дошта, сиёсати усулии адабии ҳизб ва давлатро дар соҳаи адабиёт пайгирӣ кардааст [145, 6].

Наشري қарори Кумитаи марказии ҳизби коммунист «Дар бораи танқиди адабию бадеӣ» низ асосан дунболагирӣ аз ҳамин гуна сиёсати адабӣ буда, мақолаи А. Сайфуллоев «Танқид ва адабиёти имрӯз» як навъ ҳамовозӣ ба қарори мазкур аст. Ин мақола матни суҳанронии муаллиф дар пленуми дуюми Иттифоқи нависандагон буд, ки баъди наشري қарори зикршуда баргузор шуд ва сиёсати адабии ҳизбро дастгирӣ ва таблиғ мекард. Аз ҷумла, муаллиф танқиди адабро аз ҷумлаи масъалаҳои аввалиндараҷаи ҳаёти иҷтимоӣ ва адабӣ дониста, таъкид менамояд, ки ин ҳуҷҷатро ҳамчун василаи раҳнамои адибон боэътибор медонад ва бояд «ҳодисаҳо, тамоюл ва қонуниятҳои протсеси ҳозираи бадеиро чуқур таҳлил карда, ба пайдо гардидани принципҳои ленинии партиявӣ ва халқият ҳарҷониба ёрӣ расонад, барои дараҷаи баланди ғоявӣ эстетикӣ санъати советӣ, ба муқобили идеологияи буржуазӣ собитқадамона мубориза барад. Танқиди адабии бадеии советӣ анъанаҳои эстетикаи марксистӣ-ленинӣ инкишоф дода, бояд амиқии баҳси идеявӣ, амиқии таҳлили сотсиалиро бо серталабии эстетикӣ, муносибати эҳтиёткорона ба истиснод, ба ҷустуҷӯи самарабахши эҷодӣ пайваст кунад» [224, 111].

Дар он замон, азбаски таҳлили ҳодисаҳо, тамоюл ва қонуниятҳои ҷараёни адабӣ танҳо аз мавқеи идеологияи ҳукмрон имкон дошт, муаллиф дар сари таҳлили тезисҳои қарор андешаи мустақил надорад ва ин амали ӯ ифодагари хусусияти итоаткории нақд ва дастандаркоронии он ба идеологияи ҳоким мебошад. Худшиносии нақд танҳо аз мавқеияти

идеологияи ҳоким имконпазир ва амалишаванда буд, ки маҷалла ва муаллифони он ҷонибдор ва таблиғгари он буданд.

Равиши инкишоф ва моҳияти ҳунарии нақди адабиро тавачҷуҳи мунаққидон ба сиёсати расмӣ ва хостаҳои он муайян мекунад. Дар ин замина китоби С. Табаров «Симои ҷовидонии пешво дар адабиёти тоҷик»-ро А. Сайфуллоев аз таълифоти нақди адабӣ ба шумор меоварад ва камбудии нақдро дар он мебинад, ки ноқидон пеши роҳи тамоюли бетаваҷҷуҳии адибон ба «қаҳрамони мухтарам»-ро намегиранд. Бинобар ин, тасвири симои «одамони майда» дар осори бадеӣ афзалият пайдо кардааст. Мавқеи биниши сиёсӣ идеологӣ ба А. Сайфуллоев имкон намедиҳад, ки назари Х. Мирзозодаро оид ба адабиёти ҷадидия пазирад, баръакс ин ҷараён ва тарафдорони онро маҳкум таъбир мекунад. Ба ин дастур қарору дастурҳои расмиро ӯ ҳамчун василаи бозтаъбири ситоиши як гурӯҳ ва мазаммати гурӯҳи дигар ба назар мегирад. Дар ин мақола мунаққид куллан тобеи дидгоҳҳои расмӣ буда, мустақилияти фикриву касбӣ надорад, яъне комилан тобеи идеологияи расмӣ ва дастурҳои фармуда мебошад ва табиист, ки дар он рӯзгор зиёд аз ин коре ҳам карда наметавонист.

Соли 1973 маҷалла дар атрофи масъалаҳои насри муосир мубоҳиса доир кард, ки як навъ посух ба қарори ҳизб оид ба нақди адабию бадеӣ мебошад. Ин гуфтугӯ бо мақолаи М. Шукуров «Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт» шурӯъ шуда, бо навиштаҳои Р. Амонов «Ҳақиқати бадеӣ ва ҳақиқати зиндагӣ», А. Набиев «Дар роҳи ҷустуҷӯ», Ю. Акбаров «Таҳқиқи бадеии рӯзгори шӯрангез», А. Сайфуллоев «Мавзӯи таърихӣ ва ақидаҳои интернатсионалии нависанда», Ш. Маҳкамова «Қаҳрамони мусбат ва тасвири замон», Ҷ. Бақозода «Тасвири инсон дар ҳикоя» ва А. Усмонов «Образи ҳаҷвӣ дар насри бадеӣ» идома ёфтааст.

Идораи маҷалла ин баҳсро дар сармақолаи шумораи якуми соли 1974 ҷамъбаст карда, дар бораи ҳадаф ва вазифаҳои он навиштааст: «Мубоҳиса дар атрофи масъалаи тасвири симои одами муосир дар наср ва конференсияе, ки дар шаҳри Ленинобод (Хучанд) дар хусуси «Мавзӯи

таърихию революционӣ дар насри тоҷик» шуда гузашт, мисол шуда метавонад. Ин мубоҳисаву конференсия нишон доданд, ки мунаққидон ва адабиётшиносон аз қарори КМ КПСС «Оид ба танқиди адабию бадеӣ» хулосаҳои лозима бароварда истодаанд» [200, 113].

Ин хулоса ба он ишора мекунад, ки қарорҳои роҳбарияти ҳизбӣ ва давлатиро аҳли адаб иҷро мекунанд. Ба фикри мо ҳадаф тасдиқ ва таъкиди тобеият асту бас.

А.Ҳакимов дар мақолаи «Танқид ва ҷараёни адабӣ» ба қарори зикршуда ишора карда менависад: «Моҳияти танқиди адабии бадеӣ, чунон ки дар қарори КМ КПСС оид ба танқиди адабии бадеӣ хотирнишон шудааст, дар он аст, ки вай на танҳо вазифаи «шорехи» адабиётро ба зимма дорад, зиёда аз ин, вай барои ташаккули завқи эстетикӣ ва тақомули тафаккури бадеии хонандагон хизмат мекунад» [276, 110]. Дар ин замина муаллиф ба хулоса меояд, ки танқид як ҳиссаи адабиёт ва илм буда, ба ташаккул ва тақомули ҷараёнҳои адабӣ ва назарияи худшиносии он мусоидат менамояд. Муайян кардани тамоюлҳои ҷараёни адабӣ низ вазифаи танқид аст» [276, 124].

Сипас, муаллиф мушаххасан вазифаи аввалини танқидро дар даҳолат ба масъалаҳои муҳими замон мебинад, ки ҳадафи муайянкунии сиёсати адабиро дорад. Танқид, ба назари ӯ, моҳияти осори бадеиро вобаста ба инъикоси воқеияти замони ҳозира мешиносад ва қадр мекунад. Хулосаи ӯ ин аст, ки танқид ба ҷараёни адабиёт баҳо медиҳад ва ба муаллифи асари бадеӣ ва хонанда нигаронида шудааст.

Мунаққид арзиши ҳуҷҷатҳои ҳизбиро дар ҷои аввал гузошта, таъкид ҳам мекунад, ки нишондодҳои ҳизб роҳи инкишофи ояндаи адабиётмонро муайян мекунад. Вазъи танқиди адабӣ ва равиши инкишофи он аз мавқеи қарорҳои ҳизб шарҳу тафсир карда мешавад.

Ин андешаи А. Ҳакимов минбаъд низ дигар нашуда, дар мақолаи «Масъалаҳои адабиёт- масъалаҳои танқиданд», ки ибтидои солҳои ҳаштодум дар маҷалла ҷоп шудааст, моҳияти дастурӣ касб мекунад. Аз

чумла, ӯ навиштааст, ки «танқиди адабию бадеӣ дар ҳама гуна шакли зухуроти худ комилан партиявист. Партиявияти танқид дар он аст, ки гоҳҳои Партияи Коммунистиро дар адабиёт тарғиб мекунад, тавачҷуҳи адабиётро ба масъалаҳои муҳими иҷтимоӣ, иқтисодӣ, ахлоқӣ, маънавии ҷамъият равона месозад, барои ривоҷи услубҳои гуногун ва ҳаррангии адабиёт мекӯшад, тозаҷӯиҳои манфиатнокро дастгирӣ менамояд, чараёни асосии адабиётро муайян мекунад» [275, 133].

Ду мақолаи дигар, ки аслан матни суҳанронии муаллифон дар пленуми дуҷуми садорати Иттифоқи нависандагон мебошад, дурнамои сиёсати адабиро дар заминаи нишондодҳои ҳизби коммунист муайян кардааст. Инҳо мақолаҳои А. Сайфуллоев «Танқид ва адабиёти имрӯз» ва Р. Ҳодизода «Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт» мебошанд. А. Ҳақимов ин ду мақоларо нақд карда, дар ин замина мунаққидони ғайбӣ, аз қабили М. Шукуров, Р. Ҳодизода, Р. Амонов, А. Сайфуллоев, С. Табаров ва ҷавонони он рӯзгор Х. Шарифов, Ҷ. Бақозода, А. Сатторов, Х. Шодиқулов ва Ю. Акбаровро зикр мекунад. Дар хотима ӯ аз қарори КМ ҳизби коммунист иқтибоси тӯлонӣ оварда, ба раҳнамоии бебадали ҳизбӣ дар соҳаи адабиёту фарҳанг таъкид мекунад [276, 121]. Мақола ситиоиномаи қарори мазкур буда, масъалаҳои бунёдии адабиёт ва инкишофи онро ба миён нагузоштааст.

Мақолаи Х. Отахонова «Мавқеи танқиди адабӣ дар инкишофи адабиёт» низ дар ситиоини қарорҳои анҷумани бисту панҷуми ҳизби коммунист буда, тамоми муваффақияти адабиёти тоҷикро маҳсули «дар амал татбиқ намудани нишондодҳои программавии партияи коммунистӣ» [217, 105] медонад.

Унвони бисёре аз мақолаҳои ҷопшуда худ ифодагари сиёсати ҳизби коммунист ва давлати Шӯравӣ дар соҳаи адабиёт мебошанд. Масалан, С. Табаров мақолаашро «Қарорҳои партия ва инкишофи танқиди адабӣ» унвон карда, қарори маълуми «Дар бораи танқиди адабию бадеӣ»-ро раҳнамои адабиёт ва ҳунари асил медонад [259, 116] ва таъкид ҳам

мекунад, ки қарори КМ КПСС «Дар бораи танқиди адабию бадеӣ»-ро барномаи эстетикӣ, платформаи адабию бадеии санъати сотсиалистӣ ва муайянкунандаи роҳу равиши инкишофи танқиди адабиёту санъати сермиллати советӣ номидан мумкин аст» [259, 116].

Аз ин ва бисёре аз мақолаҳои дигар бармеояд, ки сиёсати адабӣ дар он давра пеши роҳи ҳама гуна дигарандеширо гирифта, адабиётро дар қолаб нигоҳ медоштааст. Ин ҳамон равиш буд, ки қарори КМ ҳизби коммунист «Дар бораи журналҳои «Звезда» ва «Ленинград» нисбат ба адабиёт раво дида буд ва дар вақташ нависандаи рус Зощенко ба дастури зер ба он эътироз карду ситезаш ба ҷое нарасид ва ҳизбу давлат ҷопи осораширо мамнуъ эълон карда буданд. Ў навишта буд, ки «Намешавад адабиётро мутамарказ сохт. Ин корро дар истехсолот метавон кард, вале дар адабиёт не. Ин низоми нодуруст аст ва ба он меоварад, ки мо бе адабиёти асил мемонем» [128, 178].

Воқеан, қарорҳои пешинаи ҳизб ва қароре, ки С. Табаров онро ҳамчун далели «роҳбарии партия ба кори танқиду адабиёт» тавсиф мекунад, ҳадафи адабиётро ба аслиҳа табдилдиҳӣ дошт. С. Табаров таърихи роҳбарии ҳизб ба адабиёт ва танқиди адабиро зикр карда, миёни ин қарорҳо ҳеҷ фарқе намебинад. Ҳамаи он қарорҳо хуб будаанд ва ба адабиёту аҳли адаб раҳнамоии содиқона доштаанд. Ҳадафи аслии муаллифи мақола ҳамчун аслиҳаи идеологӣ нигоҳ доштани танқиди адабӣ мебошад. Дар ниҳояти қор С. Табаров маҳдудияти даъвоҳои идеологиро ба адабиёт ҳис карда, ба масъалаҳои умумии танқиди адабӣ муроҷиат мекунад ва менависад: «Ва ба ин фикрҳо он ҳақиқатро низ бояд илова намуд, ки гуногунии фикр, боигарии ақидаҳои адабӣ – эстетикӣ, ифодаи мақсади ғоявӣ, гуногунуслубӣ, фарқияти тавзеҳот ва бо баҳодиҳӣ муайян кардани меъёри бадеиёт ва монанди онҳо имрӯз ҳам аз қонунҳои асосии танқиди адабии советӣ ба шумор мераванд» [259, 117].

Мунаққид аз «қонуниятҳои асосии танқид» ба тариқи умумӣ ёд мекунад ва дар он рӯзгор наметавонист аз қурбониёни «рахнамоиҳои

ҳизб» дар соҳаи адабиёт ёд кунад. Вале ӯ якतरафагии муносибати ҳизбу давлатро ба адабиёт ҳис карда, тарзҳои гуногуни назару муносибатро ба адабиёт имконпазир дониста, даҳолати мунаққидро ҳамчун табиб дар шакли зер ба ҷараёни адабӣ ва сарнавишти ҳунарии адиб лозим медонад. Ба назари ӯ мунаққид «метавонад ба чунин асарҳо диагнози конкретӣ-ҷамъиятӣ, диагнози таърихӣ - адабӣ ва идеявӣ - эстетикӣ гузорад, бо диагнозу фарзияи илмӣ - эстетикӣ ва таҳлили обективӣ ба асосҳои идеявӣ - тематикӣ, идеявӣ - бадеӣ ва эҷодиёти адиб ва ҳатто ба рушду камолоти маҳорати ӯ таъсир расонад ва бо ҳамин ҳам ба тақдирӣ адабиёти муосир ва ҳам ба эҷодиёти минбаъдаи санъаткорон даҳолат намояд» [259, 124].

Аз дидгоҳи С. Табаров танқиде, ки ба эҷодиёти аҳли ҳунар даҳолат карда метавонад, танҳо танқиди идеологии коммунистӣ аст. Танқид бояд ҳақиқати бадеиро ба ҳақиқати воқеӣ муқоиса кунад ва дар маърифати ҳар ду ширкат варзад. С. Табаров аз ҳимоячиёни ҷаррори равияи коммунистии танқиди адабӣ буд. Аз ҳамин мавқеъ ӯ мунаққидонро «таълимдиханда ва муаллимони ҳақиқии нависандагон» ва «мураббии ҷараёни адабиёти муосир» [259, 118] мешиносад. Ба назари ӯ осори адабӣ бояд «аз нуқтаи назари талаботи эстетикаи марксистӣ-ленинӣ ва нишондодҳои КПСС таҳлилу тасдиқ гарданд» [259, 118]. Шубҳае нест, ки ин мунаққид бисёр хостааст адабиёт ва нависандагон куллан итоатгари ҳизб ва сиёсати он дар соҳаи адабиёт бошанд. Меъёри арзёбии осори ҳунари барои мунаққид танҳо ҳуҷҷатҳои ҳизби коммунистӣ асту бас. Танқид барои ӯ аслиҳаи тарбия буда, муқобили ҳама гуна мустақилият ва дигарандешӣ равона карда шудааст, ки маҷалла низ бо мунаққид ҳамфикр мебошад.

Ҳамин тариқ, дар аксари маводе, ки маҷалла чоп кардааст, танқиди адабӣ «кори идеологӣ», «аслиҳаи муҳими пропаганда», василаи «тарбияи коммунистӣ», «тарбияи коммунистии меҳнаткашон», «мададгори ҳизб ва давлат» ба шумор омадааст. Ҳамаи ин андеша ва

мақсади меҳвари танқид буда, роҳҳои амалӣ сохтани онҳо низ замина ва ҳадафҳои идеологиву табақотӣ дорад. Хулосаи мунаққид ин аст, ки қарорҳо ва ҳуҷҷатҳо «дар роҳи инкишофи равнақи танқиди адабӣ-бадеии советӣ мақоми калон бозиданд ва онҳо ин намуди санъатшиносиро ба қуллаи боз ҳам баландтари тараққиёт расонданд» [259, 120].

Вале муаллиф «ин қуллаи баландтар»-ро ба хонанда равшан сохта наметавонад. Маҷалла низ дар асл барои ошкор кардани ҳақиқати масъала талош надорад ва хонанда хулоса мекунад, ки аксари ин дастовардҳо ҷуз даъво чизи дигаре нест. Мақсад дастгирии сиёсати адабии ҳукмрон ва дар доираи идеологияи синфийтгаро ва вулгарии адабӣ нигоҳ доштани нақди адабӣ ва адабиёти бадеӣ мебошад.

Мақолаи дигари С. Табаров «Қарорҳои партия ва инкишофи танқиди адабӣ» [259] ба муносибати даҳсолагии қарори зикршудаи КМ ҳизби коммунист ба ҷоп расидааст. Мақолаи мазкур дар ҳимоя ва таблиғи сиёсати идеологӣ ва табақотии адабии он рӯзгор навишта шуда, аз ҷониби «Садои Шарқ» ҳамчун мақолаи бунёдии раҳнамо пешниҳод шудааст, ки ифодагари мавқеи манфии маҷалла дар шинохт ва арзёбии ҷараёни адабӣ мебошад.

Маҷалла барои таъкиди сиёсати ҳизб дар соҳаи адабиёт аксаран ин гуна маводро дар шумораи аввалини сол ҷоп карда, ба ин васила сиёсати раҳнамоиро дар соҳаи нақди адабӣ амалӣ месозад. Дар мақолаи зикршуда С. Табаров қарорҳои шаст сол пеш дар соҳаи адабиёт қабулшударо зикр карда, ҳамаи онҳоро «барномаи кори эҷодии мунаққидон» [259, 117] ба шумор оварда, аз аввалин қарори ҳизб «Дар бораи сиёсати партия дар соҳаи адабиёти бадеӣ» пораи зерро иқтибос мекунад: «Танқид фақат он вақт аҳамияти ҷуқури тарбиявӣ пайдо карда метавонад, ки ба бартариӣ идеявии худ таъя намояд. Танқиди марксистӣ бояд аз муҳити худ ҳамагуна ҳавобаландии коммунистии даъвогарона, ҷаласаводона ва худписандонаро қатъиян пеш кунад. Танқиди марксистӣ бояд дар пеши худ шиори таълим гирифтано бимонад ва дар муҳити

худ ба ҳама гуна беҳуданависӣ ва гапҳои худбофта зарба занад» [259, 117]. Мунаққид аҳли танқидро даъват мекунад, ки «дар дасти партия яке аз аслиҳаҳои тарбия будани танқиди адабӣ»-ро дарк кунанд. С. Табаров дар мақолаи «Ҳақиқатро бояд кушода гуфт» низ пеш аз ҳама ба моҳияти идеявии қарорҳо ва дастурҳои назариву усулии ҳизб таваҷҷуҳ карда, таҳлили ҷанбаи ҳунарии осори бадеиро фурӯ мегузорад. Фақат дар анҷоми мақола гила пеш меорад, ки мунаққидон «солҳо дар бораи ҳодисаҳои адабии ҷорӣ, эҷодиёти санъаткорони замони худ, асарҳои маҷмӯаҳои ҷудогонаи нависандагони муосир ва дигар муаммоҳои адабӣ қариб ягон тақриз, мақола ё асаре эҷод накардаанд» [255, 119]. Ин даъво низ аз воқеият ғосила дошта, бо оҳанги таъкибии қарорҳои ҳизбӣ ҳамсадо мебошад.

Дар солҳои ҳафтоду ҳаштод маҷалла ба инъикоси сиёсати ҳизб дар бораи нақди адабӣ хеле зиёд диққат дода, ба ин васила равиши нақди иҷтимоиву идеологиро пайгирӣ кардааст. Мақолаҳои А. Ҳакимов «Танқид ва ҷараёни адабӣ» [276], М. Қаноат «Бо роҳи Ленин ва партия» [209], М. Шукуров «Бо дили шуълавару сухани бурро» [297] ва ғайра ҳамин гуна сиёсати адабиро дастгирӣ ва таълиф кардаанд.

Сиёсати адабӣ бо расидани замони бозсозӣ моҳиятан дигар нашуд, вале ҷустуҷӯҳо дар ин замина аз ҷониби маҷалла роҳандозӣ гардид. Нахустин коре, ки анҷом гирифт ва то солҳои аввали даҳаи навад идома ёфт, раҳнамоии мунаққидон дар шинохти моҳияти адабиёти асил, фурӯ гузоштани ҳулосабарориҳои қолабӣ, иқтибоси афкори идеологӣ, таҳлили паҳлӯҳои зоҳирии эҷодиёт, тарафдории иҷтимоигароии маҳз ва ғайра буд, ки бо ин амал маҷалла, кам бошад ҳам, барои пешрафти нақди асил талош варзид. Аз наشري бисёр мақолаҳо метавон чунин натиҷа гирифт, ки маҷалла дар ин давра тарафдор ва таълиғгари нақди воқеан адабӣ ва ҳунарий буда, барои барҷоии усулҳои нақди мушаххаси адабӣ ва нақде, ки метавонад осори бадеиро аз мавқеи таърихият таҳлил

карда, арзишҳои бадеӣ ва зебоишинохтии онро муайян намояд, талош варзидааст.

Дар ин замина дар маҷалла мақолаҳои М.Шукуров «Аз паи дарёфти фаҳмиши нав» [300, 114-122] ва Х. Шарифов «Марзи адабиёт» [290, 114-120], А. Ҳакимов «Ҳарфи хеш дар даври хеш» [271, 118-125] ва ғайра чоп шуд, ки моҳияти сиёсати нави адабиро равшан карда, асосҳои назарии равиши тозаеро дар нақди адабии тоҷик пайрезӣ намудааст. Муаллифон роҳи бозгашт бар шинохт ва арзёбии адабиёти асилро роҳи ҳалосии нақд ва адабиёт аз иҷтимоӣгароии дурушт ва сиёсатфурӯшии маҳз таъбир карда, дар ин равиш сиёсати воқеии адабиро василаи қадршиносии адабиёти асил доништа буданд.

М. Шукуров бо мақолаи дар боло зикршуда аз равиши тозаи нақд мужда дод, ки тобеияти идеологӣ ва табақотиро намепазируфт. Муаллиф таъкид карда буд, ки «замони мо навназарӣ, биниши тозаи танқидӣ талаб дорад» [300, 115]. Ин биниш айбҷӯии маҳзро бояд истисно кунад, зеро гунаҳкори асосӣ дар ривочи тамоюлҳои манфии адабӣ, аз ҷумла нақди адабӣ «низомии пурнуқси иҷтимоӣю сиёсии сотсиализми казармагӣ (сарбозхонагӣ)» буд [300, 122]. Муаллиф зухур ва ривочи нақдеро зарур ва саривақтӣ медонад, ки «манзараи воқеии ҳаёту адабиёт» -ро намоён созад. Ин андешаҳо ва баъзе мақолаҳои, ки ин донишманд дар ибтидои солҳои навад нашр кард, аз моҳият ва равиши тозаи нақд мужда медод, ки мутаассифона, бо саршавии нооромии кишвар бо сабабҳои муайян ташаккул наёфт. Дар ҳар сурат, охири солҳои ҳаштод ва ибтидои навад замони зуҳури равиши тозаи нақд аст, ки назари ҷомеи иҷтимоӣву ҳунарий ва зебоишиносӣ меъёри ҳунаршиносии он буд.

Равиши ин гуна нақдро, чунон ки Х. Шарифов мефармояд «эътибори сухан ва бадеият - обу гили хишти иморати адабиёт» [290, 114] муайян мекунад, ки на ҳама пайраваш буданд.

Дар ин замина аз таҳлилу арзёбииҳои анҷомдода чанд нуктаро ба тариқи хулоса метавон зикр кард:

1. Маҷаллаи «Садои Шарқ» дар солҳои мавриди назар сиёсати ҳизби коммунист ва давлати Шӯравиро дар соҳаи адабиёт, аз ҷумла нақди адабӣ ба роҳбарӣ гирифта, моҳияти онро бо сиёсати ҷорӣ баробар медонист. Бинобар ин, маводе, ки дар ин замина дар маҷалла ҷоп шудааст, пеш аз ҳама, сиёсати адабии шоеъро таблиғ ва дастгирӣ мекард. Нақди ин давра, бахусус солҳои ҳафтод ва ибтидои ҳаштод нақди идеологӣ буд ва манфиатҳои ҳизбиро дар соҳаи адабиёт ғимоя мекард. Мунаққидоне чун С. Табаров аз ғимоятчиёни ҷаррори ин гуна нақд буд ва адабиётро аз мавқеи талаботи идеологии ҳизб нақду арзёбӣ мекарданд. Дар ин равиш нақди ин солҳо ба таҳлили мавзӯии осори адабӣ гаравида, ба унсурҳои ҳунари эътибор наметод. Равиши инкишоф ва моҳияти ҳунарии нақди адабӣ зери таъсир ва ҳолатҳои сиёсати расмӣ шакл гирифта, устувор мегардид.

2. Дар аксари мақолаҳо, суҳбатҳои гирди миз ва тафсириҳо, ки дар маҷалла ҷоп шудаанд, танқиди адабӣ ҷузъи қори идеологӣ, василаи таъсиргузорӣ, таблиғ ва тарбияи коммунистӣ, мададгори ҳизбу давлат шинохта шуда, ҳадафҳои касбии он низ бо ҳадафҳои ҳизбу давлат якдонида шудааст. Мақолаҳои Х.Отахонова «Мавқеи танқиди адабӣ дар инкишофи адабиёт», С. Табаров «Қарорҳои ҷаррора ва инкишофи танқиди адабӣ», Р. Ҳодизода «Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт» ва ҷанде дигар, ки зикр шуд, ҳадафи идеологии нақди адабро «ҳамчун яроқ» муайян ва арзёбӣ намудаанд.

3. Дар нақди ин давра арзёбии мавзӯии осори бадеӣ нуфуз дошта, ба паҳлӯҳои ҳунарии осори шоиру нависандагон кам диққат дода шудааст. Пафоси баланди тараннуми бойиғариҳои маънавӣ ва ғояҳои олии сотсиалистӣ, мубориза бо ахлоқи буржуазӣ ва таблиғи некӯтарин принципҳои ахлоқи коммунистӣ авлабияти дидагоҳҳои усулиро дар нақди ин давра муайян мекард ва тобеи сиёсати давр будани онро собит месохт.

4. Нимаи дуҷуми солҳои ҳафтодумро метавон то ҷое заминагузори равиши тозаи нақди адабӣ унвон кард. Бо вучуди он ки таъсири идеологӣ ба муҳити адабӣ зиёд буд, маҷаллаи «Садои Шарқ» дар шинохт

ва арзёбии чараёни адабӣ ва пешрафти нақди адабӣ сахмгузор аст. Бахусус, мубохисаҳое, ки дар атрофи мавзӯҳои «Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт», шеъри муосири тоҷик ва масъалаҳои насри муосир маҷалла ташкил кард, сиёсати адабии ҳизбу давлатро дунбол карда бошад ҳам, тарзу тариқи тозаеро дар нақду арзёбии осори бадеӣ ба роҳ андохт. Маводи дар ин замина ҷопшуда, дар баробари ғаравиш ба нақди иҷтимоӣ паҳлӯҳои ҳунарии эҷодиёти шоиру нависандагонро низ мавриди арзёбӣ қарор додаанд. Ба ин васила наشري назарҳои гуногуни танқидӣ кам бошад ҳам, фароҳам омад.

5. Аз нимаи дуҷуми солҳои ҳаштодум давраи тозаи нақди адабии тоҷик оғоз мегардад, ки дар баробари дунболагирии сиёсати ҳизб дар соҳаи адабиёт, ба равиши нақди солим асос гузошт. Муҳити озодандешиву ошкорбаёнӣ ба рушди нақди солим мусоидат кард. Ташкили суҳбатҳои гирди миз оид ба масъалаҳои таърихи адабиёт, шеъри муосир ва мунозира доир ба насри имрӯза равиши тоза ва касбии нақдро ривож бахшид, ки то оғози нооромии кишвар идома ёфт ва бо фарорасии ин марҳила ба ифодаи Х. Шарифов «дар Тоҷикистон алангаи оташи нақд то ҷое коҳиш» [290, 120] ёфт.

1.2. Жанрҳои нақди адабӣ ва хусусияти таҳлилии онҳо

Нақди адабӣ дар гузашта ба ин шаклу шева, ки ҳаст, вучуд надошт. Нақди шеър ё наср дар шеъри шоирон, рисолаҳои назарӣ ва тазкираҳо бо тарзҳои гуногун ифода мешуд. Ин гуна нақд асосан бунёди филологӣ дошта, хусусияти балоғӣ ва луғавии асарро таҳлил ва арзёбӣ мекард. Табиист, ки нақди гузашта ҳавзаи хос ва мушаххаси жанрӣ низ надошт.

Таърихи адабиёти навини тоҷик бо нақди комилан нав ва нисбат ба нақди пешин пурмоятар шурӯъ мешавад. Аз оғози ин таърих мунаққидон дар пайравӣ ба нақди адабии Шӯравӣ дар қолабҳои гуногуни жанрӣ асар эҷод мекарданд. Ин асарҳои танқидӣ дар шаклҳое, ки барои матбуот ва муҳити адабии Шӯравӣ ҷоиш буд, эҷод мешуданд. Ба ин тарз аввалин

такриз, мақола, мусохиба, муколама ва монанди инҳо ба миён омад, ки бо гузашти вақт шакли устувор пайдо кард. Ба ифодаи сахехтар, жанрҳои нақди адабии русӣ бо ном ва шаклу мундариҷаашон ба нақди тоҷикӣ кӯчиданд ва мавқеъ пайдо карданд. Ин воқеияти ҳаёти адабӣ буд, ки зери таъсири сиёсат ва адабу фарҳанги русӣ ба воқеият табдил ёфт. Чун меъёрҳои идеологӣ ва синфӣ тарозудори воқеияти ҳаёти адабӣ буданд, жанрҳои нақди адабӣ низ аксаран зери таъсири сиёсати расмӣ шакл гирифта ва қорбаст шудаанд. Ба ин далел, онҳо гоҳо маҳдуд, гоҳо қолабӣ ва гоҳи дигар хеле сиёсиву табақотӣ ба назар меоянд [145, 12-14].

Аз таҷрибаи маҷаллаи «Садои Шарқ» дар нашри маводи танқидӣ метавон гуфт, ки аз рӯйи шакл табақабандии жанрҳо бесуд аст. Ин жанрҳо ҳар кадоме ба ҳоли худ мавҷуданд, ё ба вучуд меоянд. Барои шинохтан ва арзёбии ин таҷриба аввалан, тафовут додани хусусияти он муҳим бошад, сониян, ин таҷрибаро аз назари илмиву ҳунарий бояд арзёбӣ кард. Агар аз ҳамин мавқеъ ба таҷрибаи маҷалла дар қорбасти жанрҳои нақди адабӣ таваҷҷуҳ кунем, он вақт зарурати ба жанрҳои ҳурду миёнаву бузург тақсим кардан аз байн меравад. Дар ин равиш арзиши илмиву таҳқиқӣ ва ҳунарии онҳо бояд эътибор дошта бошад, на ҳаҷм. Аз ин мавқеъ мо ҳама гуна гурӯҳбандӣ ё табақабандии сунъӣ ва зоҳириро фурӯ гузошта, дар заминаи нашри маводи интиқодӣ дар маҷаллаи «Садои Шарқ», жанрҳои нақд, аз ҷумла мақола ва чехраи адабиро мавриди таҳлил ва арзёбӣ қарор додем.

Профессор А. Сатторзода (А. Сатторов) навишта буд, ки «Мисли он, ки ҳар як шеърӯ дoston ва ё роману повест, ҳикояву песса шакли тозаву оҳанги тозаро талаб мекунад, мақолаҳои ҷудогонаи як мунаққид низ ба тақозои мавзӯи худ бояд қолаби гуногун дошта бошад» [245]. Назари ин муҳаққиқ дар ин самт нисбат ба жанрҳои нақди адабӣ мусбат набуда, кӯшиши мунаққидонро дар «тозагии сабки баён» [245] низ ночиз меҳисобад ва ба хулоса меояд, ки «ҷои тааҷҷуб он аст, ки дар рӯзгори мо тамоми жанрҳои адабиёт тараққӣ кардааст ва тағйиру такмил ёфтааст,

ба чуз жанрҳои нақди адабӣ. Бадиӣ кор дар он аст, ки мунаққидони тоҷик ҳатто аз кӯҳнатарин ва маъмултарин жанрҳои нақди адабӣ низ ё истифода намеkunанд ва ё баръакс, истифода баранд ҳам, ниҳоят кам. Барои мисол, дар нақди адабии солҳои охир таълифи портретҳои адабӣ қариб ба назар намерасад» [245, 129].

Вақте ки маводи дар давраи мавриди таҳқиқ дар маҷаллаи «Садон Шарқ» ҷопшударо аз назар мегузаронидем, сарфи назар аз баъзе пешравиҳо, дар сохтори мундариҷавию шаклии жанрҳои нақди адабӣ, аз ҷумла мақола, ки мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст, ҳолат анқариб ҳамон аст, ки А.Сатторов ҳанӯз соли 1969 мушоҳида карда будааст.

Яке аз хусусиятҳои муҳими осори нақдӣ, ки дар маҷалла нашр шудааст, дар он аст, ки муаллифони мақолаҳои танқидӣ дар вақти арзёбӣ қардани асарҳо, пеш аз ҳама, ба мавзӯи асар таваҷҷуҳ мекунанд. Ин ҳодиса ба он вобаста аст, ки дар адабиёти Шӯравӣ интиҳоби мазӯъ як навъ пешакӣ мавқеи сиёсӣ иҷтимоӣ муаллифро муайян мекард. Ин тамоюли ҳунарии доираи алоқаву таваҷҷуҳи адабиёт ва нақди адабро маҳдуд мекард. Сабаби ин ҳодиса гароиши саҳтфеълони ба ғояҳои сотсиализм буд, ки ҳамчун дастур аҳли адабро дар тобеияти худ нигоҳ медошт ва аз аҳли қалам тақозо мешуд, ки дар вақти арзёбии мавзӯъ пухтагии он, мумтозӣ аҳамиятнокии воқеаҳои тасвиршаванда ва ғайра ба эътибор гирифта шавад. Аз ин мавқеъ аксари мақолаҳо ва осори дар жанрҳои нақди адабӣ таълифшуда дар маҷалла ҷопшуда, ҳамин талаботро ба эътибор мегирифтанд ва ин ҳолат заминагузор ва ривҷбахши нуқси қолабӣ дар нақди тоҷик гардид, ки то имрӯз идома дорад.

Рачаб Амонов мақолаи худро, ки ба таҳлили романи «Духтари оташ»-и Ҷалол Иқромӣ бахшидааст, аз баёни андешаҳо дар атрофи нақш ва ҷойгоҳи мавзӯи асар дар адабиёти тоҷик оғоз мекунад ва тафсил медиҳад. Барои ба таври аинӣ нишон додани моҳияти чунин муносибат аз мақолаи зикршуда иқтибос меорем: «Духтари оташ» ҳаёти пойтахти

аморати Бухоро, зиндагии мардуми яке аз шаҳрҳои калон ва қадими Шарқ- Бухорои куҳнаро пеш аз Револютсияи Кабири Сотсиалистии Октябр ва дар арафаи Инқилоби Бухоро инъикос мекунад, яъне роман давраеро дар бар мегирад, ки дар «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ, повестҳои «Ҷаллодони Бухоро», «Марги судхӯр» ва романи «Ғуломон» ва «Дохунда»-и ӯ тасвир гардидааст. Асарҳои С. Айнӣ ҳамаи ҷиҳатҳои ҳаёти мардуми ин шаҳрро, аз аҳли меҳнат, деҳқонони камбағал, косибон, ғуломон ва мударрисону талабагони мадраса сар карда, то қору кирдори амир ва дарбориёни амирро инъикос менамояд» [172, 124].

Сипас, муаллифи мақола суол мегузарад, ки дар роман роҷеъ ба ҳаёти мардуми Бухоро чӣ чизи навеста дода шудааст ва ҷавоб медиҳад: «Пеш аз ҳама, бояд қайд кард, ки Ҷалол Иқромӣ бо романи нави худ як мавзӯи нав ба миён овард. Ин мавзӯи ҳаёту муборизаи занҳо, зиндагии душвори модарон, занон ва духтарони мазлуми тоҷик аст. Ҷоғи занони тоҷик дар ҷамъияти феодалӣ, ҳаёти онҳо дар паси деворҳои баланд, дар ҳавлиҳои дарун, дар зери фаранҷиву ҷашмбанд ханӯз дар адабиёти тоҷик ин андоза навеста ва барҷаста тасвир наёфта буд, ханӯз асар ба миён наомада буд, ки дар он тоҷатнопазирии зиндагии занони тоҷик ва муборизаи шадиди занон барои озодӣ ва бахту саодати худ бо тамоми паҳлуҳояш инъикос гардида бошад» [172, 117].

Аз ин ду иқтибос бармеояд, ки нақди мунаққид дар мақола мавзӯӣ буда, паҳлуҳои ҳунарии масъала чандон мавриди таваҷҷуҳ набудааст. Ин тамоюл хусусияти бештари мақолаҳои дар маҷалла ҷопшударо ташкил медиҳад.

Имтиёз доштани нақди мавзӯӣ нисбат ба арзёбии хусусиятҳои бадеии асар махсусияти мундариҷавии мақолаҳои дар «Садои Шарқ» ҷопшударо муайян мекунад. Чунин усули таҳлил дар мақолаҳо, ки арзишҳои бадеиву забоншинохтии осори бадеиро ба зинаи сони мефарорад, аз як тарафа сурат гирифтани баҳодиҳӣ нисбат ба асари бадеӣ дар нақди замони худкомагӣ гувоҳӣ медиҳад. Ин тарзи нақд

тамоюли иҷтимоии ошкоро касб намудани жанри мақоларо дар баробари арзёбии хусусиятҳои бадеии асар муайян мекунад.

Ҳангоми таҳлили сохтори асар низ дар мақолаҳо аҳамияти мавзӯ таъкид карда мешавад. Масалан, муаллифи мақолаи зикршуда таъкид мекунад, ки дар асар нақши роҳбарикунандаи ҳизб ниҳоят кам инъикос шудааст. Ин тарзи арзёбӣ на дар асоси қонуниятҳои шоеӣ сохтори асар, инкишофи образҳо ва тамоюли ғоявию зебошинохтии шоир ё нависанда собит мегардад, балки бо нишондиҳандаҳои барномавӣ мустақиман ба он ишора мешавад. Чунончи, Р. Амонов дар мақолаи ёдшуда хусусияти сохтори асар, аз ҷумла, инкишофи сюжет ва ташаккули мантиқии ҳислати шахсиятҳои асари Ҷ. Икромиро ба эътибор нагирифта, ба он ишора мекунад, ки «таҳти роҳбарии КМ партияи болшевикони Бухоро ташкилотҳои махфии партия дар ҳамаи ғушаву канорҳои Бухоро оммаи зулмдидаи ҳунармандон, касибон ва деҳқонро ба муборизаи қатъӣ бармехезонданд» [172, 118]. Нақд аҳли қаламро ба инъикоси вулгаронаи воқеият даъват мекард, ки аз равиши инкишофи адабиёти асил бегона буд ва маҷалла бо нашри мақолаҳо ин равишро ба таври густурда дастгирӣ ва инъикос мекард.

Дар мақолаҳое, ки мавриди назар ҳастанд, таҳлилу арзёбии мавзӯи асар дар ду самт ҷараён гирифтааст: а) таҳлили воқеаҳо дар қисмати муқаддимавӣ, ки дар баррасии воқеаҳои асосии асар ҳамчун замина хидмат мекунанд; б) таҳлили мавзӯи асар бо майл ба сӯи ҷанбаи мундариҷавии он, ки қисмати асосиро ташкил медиҳанд. Мутаассифона, дар ҳар ду самт таъсири манфии ҷараёни «ҳақиқатмонандӣ» (правдоподобия) ва «натурализм», ки дар афкори адабии замони Шӯравӣ нуфуз дошт, дар мақолаҳо равшан ба назар мерасад. Аз мушоҳида бармеояд, ки бештари мунаққидоне, ки дар эҷоди мақола ба самти аввали таҳлил ғароидаанд, тайёрии касбиашон заиф ба назар мерасад. Дар самти дувуми таҳлил, ки мақолаҳо ҷанбаи мундариҷавию

зебоишинохтӣ дорад, мунаққидони тайёрии касбиашон қавитар аксаран комёб шудаанд.

Дар ин замина мақолаҳое, ки дар давоми солҳои ҳафтод ва навад маҷалла чоп кардааст, бештар масъалаҳои мундариҷавию сохтории назму наср, фаъолияти эҷодии шоиру нависандагон, мушкилоти ҷараёни адабӣ ва ғайраро дар бар гирифтаанд. Дар мақолаҳои нашршуда доираи мавзӯи таҳқиқро ҳуди муаллиф шарҳ дода, мувофиқи завқу салиқа онро ҳаллу ҷасл намудааст. Дар бештари мақолаҳои дар ин ҷосила чопшуда масъалаҳои муҳими ҳаёти адабӣ, эҷодиёти шоиру нависандагон, насру назм ва ғайра мавриди омӯзиш ва арзёбӣ қарор гирифтаанд.

Табиист, ки жанри мақола ва дигар жанрҳо низ дар замони Шӯравӣ зерӣ таъсири идеологияи ҳоким шакл гирифт ва инкишоф ёфт. Асосҳои назарии онро ҷаҳоншиносии коммунистӣ муайян мекард. Аз ин назар бештарини мақолаву тақриз, мусоҳибаву ҷеҳра, китобиёти чопшуда масъалаҳои адабиро аз мавқеи талаботи идеологияи расмӣ ҳаллу ҷасл мекарданд, ки дар ин равиш ҳадафҳои табақотӣ ва иҷтимоигароии маҳз маҳаки эътибор буд. Таҳлил ва арзёбии баъзе мақолаҳои дар маҷалла чопшуда он ҷиро, ки зикр шуд, собит месозад.

Дар мақолаи «Ҳақиқати бадеӣ ва ҳақиқати зиндагӣ» Р. Амонов исрор меварзад, ки муваффақияти бештар ёри ҳамон нависандагонест, ки «воқеоти дар асар тасвиршударо ё худашон аз сар гузарондаанд, ё он воқеаро хуб медонанд... Ба ибораи дигар, истифодаи таҷрибаи ҳаётӣ ва маводи этнографӣ аз сабабҳои асосии муваффақияти эҷодии онҳо гардидааст». Дар ин замина муҳаққиқ ба ин натиҷа мерасад, ки «инак, ҳамон ҳақиқати маълум, ки дар ҳар мавриди мувофиқ ба забон оварда мешавад, бори дигар тасдиқ мешавад: нависанда бояд ҳаётро нағз донад, аз тадқиқи моҳияти воқеаҳои гуногуни зиндагӣ, қонуниятии инкишофи он даме намеосояд, яъне ба мавзӯе, ки тасвири онро ба зима мегирад, аз ҷанд ҷиҳат бояд диққат кунад. Ҳама гуна сохтакориҳо, баёнот ва

тасвирҳои ғайритабӣӣ, воқеаҳои бофта танҳо дар натиҷаи фаромӯш кардан ва ё аз рӯйи ин ҳақиқат амал накардан ба миён меояд» [172, 126]

Ин донишманд яке аз нуқсонҳои асосии ҳунари нависандагони ҷавонро дар он дидааст, ки қисме аз онҳо маводи ҳаётии дар солҳои бачагӣ ва наврасӣ ба даст овардаашонро истифода кардани шуда, ба тадқиқи воқеаҳои нави зиндагӣ нисбатан камтар кӯшиш кардаанд ва ин ба онҳо имконият додааст, ки масъалаҳои тозаро ба миён гузошта, ба тасвири ҳақиқатнигоронаи зиндагӣ ҳарчи бештар муваффақ шаванд [172, 126].

Муаллифи мақола муҳимии мавзӯро асос шумурда баъзе унсурҳои сохторӣ ва мундариҷавии асарро дар омехтагӣ таҳлил мекунад. Аз ин таҳлили мавзӯӣ хусусияти асосии мақолаҳои танқидии дар маҷалла ҷопшуда ва мақолаи зикршударо ташкил медиҳанд. Ин хусусияти мақолаи Р. Амонов ҳангоми таҳлили романи Ҷалол Иқромӣ «Духтари оташ» равшан ба назар мерасад. Дар мақола ҳаёти занон дар қасрҳои бойҳову кулбаҳои камбағалон зина ба зина таҳлил шуда, муаллиф бо нақли пай дар пай истифода аз усули бозгӯ кардани мундариҷаи асар ва овардани иқтибосҳои зиёд қаноат кардааст. Ў аҳёнан ба лаҳзаҳои ниҳоят ҷолиби асар, ки муҳим будани тасвири бадеии мавзӯро тасдиқ мекунанд, диққат дода, дар ин замина ба хусусияти бадеӣ ва зебошинохтии асар ишора кардааст. Чунончи, муаллифи мақола дар мавриди хусну зебоӣ ва рафтору кирдори занон менависад: «Нависанда бо нишон додани ҳоли забуни занон дар шароити вазнини муносибатҳои феодалӣ қаноат накарда, пеш аз ҳама, ҳунару қобилияти онҳо, муборизаи бардавоми онҳоро барои бахту саодати худ, ҳаёти ибратбахши одамони ҳақиқӣ, занони дилсоф, некӯкор ва шучоъро мавзӯи тасвир қарор дода, ба адабиёти советии тоҷик боби тозае илова намуд. Занон бо вучуди он ки аҳли дину хурофот ва синфи ҳоким онҳоро ноқисулақл ва заифу нотавон эълон карда, аз ҳама гуна ҳуқуқҳои инсонӣ маҳрум сохта буданд, ба ҳубӣ исбот менамуданд, ки онҳо ҳам ба рафти

зиндагӣ ва ҳатто ҳаёти ҷамъиятӣ таъсир гузошта метавонанд, ақли расо ва истеъдоди баланд доранд, часуру тавоно ва заковатманданд» [172, 127].

Воқеияти ҳол ин аст, ки навии асари бадеӣ маҳз дар бархӯрди бесобиқаи нависанда ба самтҳои нави мавзӯӣ ифода меёбад. Мавзӯҳои қолабӣ якрағ ба сохтакорӣ ва ё тасвири сатҳии воқеият оварда мерасонанд. Р. Амонов «яке аз сабабҳои асосии пеш нарафтани» нависандагон ва «вобаста ба ин нисбатан ақиб мондани насри» [172, 127] тоҷикии он солҳоро дар ҳамин мебинад. Аз нигоҳи ӯ унсури муҳими мутобиқати ҳақиқати бадеӣ бо ҳақиқати зиндагӣ ин қорбасти ҳунармандонаи ҷузъиёти бадеӣ мебошад.

Чунин усули арзёбии мавзӯӣ ва мувофиқати воқеияти ҳаётиву бадеӣ дар дигар мақолаҳои Р.Амонов, аз ҷумла, дар мақолае, ки ба баррасии насри соли 1976 бахшида шудааст, низ ба назар мерасад [173, 121-129].

Аксари мақолаҳое, ки ба таҳлили асари алоҳида ё гурӯҳи асарҳо бахшида шудаанд ва маҷалла ҷоп кардааст, сарехан аз рӯйи тарҳи якхела навишта шудаанд. Ин гуна мақолаҳо аз мулоҳизаҳои умумӣ ва сатҳиву дур аз асолат иборат мебошанд. Чунин мақолаҳо бо қисми муқаддимаӣ, ки хусусияти гузоришӣ доранд, оғоз шуда, дар онҳо вазъи сиёсӣ, ҷамъиятиву адабӣ ё ёддоштҳои муаллиф оварда шудаанд. Зайли намуна метавон аз мақолаи С. Табаров «Дар бораи одаму одамият» ёд кард [261, 121-127]. Муаллиф дар ин мақола, ки ба нақди романи Ф. Муҳаммадиев «Палатаи кунҷакӣ» бахшида шудааст, асарро бевосита таҳлил карда, мавзӯи онро «одам ва ҷамъият» таъбир мекунад.

Сипас, ба тарзи мухтасар мазмуни романро тавсиф карда, мундариҷаи асарро нақл мекунад. Пас аз нақли мундариҷа ва тавсифи умумии сохтори роман муҳаққиқ роҷеъ ба аҳамияти ғоявию иҷтимоии он ба чунин ҳулоса меояд: «Ф. Муҳаммадиев дар «Палатаи кунҷакӣ» ба масъалаи баланд бардоштани ҳисси ҷавобгарии ҳар фард ба иҷрои вазифа ва супориши ҷамъиятӣ ва амсоли инҳо диққати ҷиддӣ дода, ҳалли

онҳоро дар кору амалиёти Носир Аббос, Иван-амак, Хиромон, Алиҷон, Зардодхон, Қамар, Зевар, Ҳамроҳ-ака ва дигарон бо ҳиссиёту эҳтиросоти амиқ тасвир менамояд, ки тамоми равиши мавзӯ ва низову задухӯрдҳои роман ҳам асосан дар атрофи ҳамин масъала давом мекунад...Муаллиф ҷавобгарии шахсии ҳар як одами советиро дар назди вичдон, дар назди коллектив, ҷамъият ҳодисаи муҳими ахлоқӣ-эстетикӣ мешуморад» [261, 124]. Мунаққид дар бораи хусусияти бадеии роман, сохтор, навҷӯиҳои нависанда ва образҳои асар суҳан карда, сипас ба таври кулӣ романро арзёбӣ мекунад ва камбудиҳои онро низ нишон медиҳад. Эродҳо ҷузъӣ буда, мақола ба тақозои хостаҳои идеологии замон навишта шудааст.

Ҳамин хусусият дар мақолаҳои дигари С. Табаров, аз ҷумла, «Ҳамнафаси халқ» ва «Сохтмон-бунёди одами нав» низ, ки дар нақди осори Раҳим Ҷалил ва асари М. Ҳоҷаев «Об-рӯшноӣ» навишта шудаанд, мушоҳида мешавад. Мақолаҳои С. Табаровро хонда хулосаи зерини ӯ ба ёд меояд, ки то ҷое таҷрибаи худӣ ӯро низ таъбир мекунад: «...муҳокимарониҳои дурударози мунаққид дар ин ё он мақола гапҳои хушку ҳолӣ ва нодаркорро ба ёд меоранд ва бо ҳамин меёри ҷамбастанмоиву хулосабарорӣ таҳлили мушаххаси илмиву эстетикӣ ва манифести мукаммали ғоявию фалсафӣ ва адабиётшиносиро аз даст медиҳанд» [88, 133].

Мақолаҳое, ки дар маҷалла ҷоп шудаанд, диди ҳоси назарӣ ва амалии ҳар мунаққидро ошкор месозанд. Масалан, мақолаҳои М. Шукуров бо он фарқ мекунанд, ки онҳо бештар масъалагузор буда, ба мушкилоти зиндагӣ на аз ҷиҳати зоҳир, балки аз рӯи моҳияти онҳо қаробат доранд. Ҳамин хусусият дар мақолаҳои Х. Шарифов, А. Сатторов, А. Ҳаким ва А. Набиев низ ба мушоҳида мерасад.

Камбудии умумии қисме аз мақолаҳо пургӯӣ ва зиёдаравӣ дар тавсиф мебошад, ки сабаби афзудани ҳаҷми мақола гардидааст. Барои собит кардани ҳамнавьии мақолаву мавқеи муаллифон ва тарзи тафаккури онҳо ба ҳайси мисол ба мақолаи А. Сайфуллоев «Роман

эпопея» мурочиат мекунем, ки он дар ҳамон мавзӯе навишта шудааст, ки мақолаи Р. Амонов дар таҳлили романи «Духтари оташ»-и Ҷ. Икромӣ иншо шудааст.

Мақола ба тариқи анъанавӣ доир ба вазъи умумии адабиёт маълумот дода, доир ба масъалаҳои иҷтимоиву сиёсӣ баҳс намекунад ва аз ин ҷиҳат аз мақолаҳои ҳамсони худ фарқ дорад. Муаллиф роҷеъ ба инкишофи наср, бахусус, жанри романи таърихӣ андеша ронда, сипас бевосита романи «Духтари оташ»-ро таҳлил мекунад. Доир ба асолат ва навиҳои асар баҳс карда, дар мавзӯи ҳаёти пеш аз инқилоб асар навиштани устод Айниро низ ёдрас мекунад. Ин ишораи муҳаққиқ чунин маънӣ мегирад, ки ҳалли ин мавзӯҳо ба охир нарасидаанд. Аммо хидмати нависандаро дар он мебинад, ки дар бораи Бухоро «сухани тоза» гуфта тавонистааст. Ба мушоҳидаи муҳаққиқ Ҷ. Икромӣ он ҷиҳатҳои ҳаёти Бухороро нишон додааст, ки дар ҳеҷ асари дигар тасвир нашудааст. Ин тозакорию муаллиф асосан дар тасвири образи занон ба мушоҳида гирифтааст.

А. Сайфуллоев заминаҳо ва омилҳои таваҷҷуҳи Ҷалол Икромӣ ба воқеият, шахсиятҳои таърихӣ ва прототипи онҳо муайян сохта, сипас ба чунин хулоса меояд: «Инак, дар назди мо романи мураккабсужете истодааст, ки аз як тараф, ҳаёти тоқатфарсои занон ва азобу шиканҷҳои моддиву маънавии онҳо, аз тарафи дигар, меҳнату мубориза ва ҳарбу зарби шадиди занонро барои бахту саодат, озодӣ ва истиқлолият дар бар гирифтааст» [226, 99]. Чунин натиҷагирӣ, пеш аз ҳама, ифодагари ин аст, ки асари мазкур ба талаботи иҷтимоӣ ва идеологии давр комилан ҷавобгӯ аст. Равиши таҳлилӣ дар аксари мақолаҳои нашршуда чунин аст, яъне арзиши ҳунари пойбанди фармоиши иҷтимоӣ мебошад.

Чун қоидаи маъмул мунаққид образҳои романро таҳлил карда, баъди он мундариҷаи асар баррасӣ гардидааст. Таҳлили образҳо мавқеияти ғоявии мунаққидро муайян мекунад. Нахуст муаллиф образи занонро таҳлил карда, сипас амали қаҳрамонҳои ғаёлу ғайриғаёлу ва

хусусияти шахсиятхоро таснифот мекунад. Дар нақши дувум образи мардон арзёбӣ шуда, дар охир муаллиф образҳои романро бо образҳои асарҳои дигар нависандагони Осиёи Марказӣ муқоиса мекунад ва дар ин қиёс бурду бохти ин романро ба таври мушаххас нишон медиҳад. Чунон ки мебинем, А. Сайфуллоев ин мақоларо зери таъсир ва тобеияти дастурҳои расмӣ, ки ба назари сиёсӣ иҷтимоӣ дар наср имтиёз медиҳад, навиштааст. Чунин ҳамназарӣ миёни А. Сайфуллоев ва Б. Худойдодов [269, 131-143] дар шинохти роман дар мақолаи ӯ «Образы коммунист в насре муосир» [270, 137-143] ба мушоҳида мерасад, ки роҳи нави таҳлилро равшан намесозад.

Мақолаи дигари С. Табаров «Дар бораи одаму одамият» намунаи якрангии тарзи таҳлил дар ин жанр мебошад. Муаллиф дар бораи нашри «Дар он дунё ё қиссаи ҳаҷҷи акбар» хабар дода, сипас мавзӯи повест ва моҳияти ахлоқиву иҷтимоии онро шарҳ медиҳад. Тавсифҳои ӯ баландпарвоз буда, намунааш пораи зер аст: «Хато нахоҳем кард, гӯем, ки ин асари Ф. Муҳаммадиев бо конкретнокӣ воқеият, бо мазмуннокӣ идеянокӣ, дақиқу равшан ҳал намудани чандин ҷанбаҳои ҳаётан муҳими зиндагии рӯҳониён ва кирдору амалиёти онҳо қиммати калони идеявӣ ва адабӣ –эстетикӣ пайдо карда, дар бораи рафтору кирдори диндорон аз ҳамаи чунин асарҳои философҳо, муаррихон, сотсиологҳо бештар ва хубтар маълумот медиҳад» [261, 126].

Мақола тавсифии иҷтимоӣгари буда, дидгоҳҳои мунаққид оид ба ин асар аксаран муболиғаомезанд ва муаллиф дар таҳлил аз усули илмӣ таърихӣ ва зебоишиносӣ фосила гирифтааст. Бинобар ин, моҳияти иҷтимоиву ахлоқӣ ва ҳунарии повест нокушода мондааст.

Бо зикри андешаҳои боло наметавон хулоса кард, ки ҳамаи мақолаҳои чопшуда якрангу тавсифӣ бошанд. Мақолаҳо хонандаро тадриҷан бо тамоюле рӯ ба рӯ месозанд, ки дар он таҳлили асар, таҳқиқи ин ё он мавзӯ аз нигоҳи бадеият ҳам сурат мегирад. Баъзе мақолаҳои М. Шукуров, А. Сайфуллоев, А. Сатторов ва Ҷ. Бақозода намунаи ин тарзи

арзёбии осори адабист. Навиштаҳои онҳо марбут ба таҳлили ин ё он падидаи адабӣ буда, бештар ба хунари нигорандагӣ марбут мешаванд. Масалан, М. Шукуров дар бораи яке аз ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев менависад: «Ин таҳлили батафсил комилан ба зоҳир намудани моҳияти аслии фарди муайяне, сифатҳои асосии симои одамии ӯ нигаронида шудааст» [302, 112].

М. Шукуров ин падидаро на фақат ҳоси эҷодиёти Ф. Муҳаммадиев, балки тамоми насри бадеии солҳои шастуми асри бист доништа, бо ин амал нишондоди дастуриро дар хусуси таҳлили иҷтимоӣ, таҳқиқ ва тасвири таҷрибаи иҷтимоии инсон дар адабиёт дастгирӣ ва ташвиқ мекунад [302, 113].

Аз маводи нашршуда бармеояд, ки тамоюли асосӣ ва қотеият дар таҳлили воқеаҳо омилҳои канорагирӣ аз тафаккури қолабӣ будааст. Назар ба андешаҳои М.Шукуров «назари иҷтимоӣ ба ҳодисаҳои воқеият, таҳлили иҷтимоии рафтори мардум ва фикру ҳисси онҳо шартӣ асосии кашфи ҳақиқати ҳаёт дар асари бадеист. Мазмуни аслии замон ва симои маънавии ҳамзамонони моро бидуни кӯшишҳои ҷиддӣ дар роҳи таҳлили иҷтимоии конкрету амиқи ҳодисаҳои зиндагонӣ зоҳир кардан мумкин нест. Фақат дар сурате, ки назари бориқбини нависанда ба моҳияти ҳодиса, ба чуқуртарин решаҳои иҷтимоии он расидааст ва амиқтарин чараёнҳои паҳноби зиндагиро дидааст, ҷамъбастиҳои бадеӣ муяссар хоҳад шуд» [302, 114].

Дар мақолаи М. Шукуров «Таҳқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публицистӣ» [302] даъват ба ин навъи таҳлил бар зидди тасвири сатҳии ҳаёт, бар зидди асархоест, ки дар онҳо ҳаёт мувофиқи формулаҳои ҷуҳна тасвир шудааст, равона гардидааст. Таҳқиқи таҳлилии ҳаёт, бояд он хусусиятеро, ки пешрафти ҷомеаро дар роҳи тараққиӣ иҷтимоӣ бозмедоштанд ва падидаҳои манфиро мепӯшонданд, ошкор менамуд.

Дар мақолаҳои М. Шукуров нақд чунин мавқеи дақиқ дошта, сюжет, образҳо ва воқеаҳои асар дар мабноси масоили иҷтимоӣ, зебоишинохтӣ

ва бадеӣ арзёбӣ шудаанд. Дар ин замина мақолаи зикршудаи ӯ ҷолиб буда, дар он осори як зумра адибон таҳлил ва арзёбӣ шудааст.

Тақвияти таҳлили таҳқиқиро, ки аз хусусияти хоси жанри мақола аст, М. Шукуров ба он алоқаманд мекунад, ки аз солҳои шастум сар карда нависандагони тоҷик ба тасвири воқеоти муқаррарии рӯзмарраи ҳаёт даст заданд. Ин ҳодиса асосҳои илмӣ ва тадқиқии наср, аз ҷумла мақоларо пурқувват намуда, тарзҳои нави тасвири психологиро ба вучуд овард [302, 115].

Тавре мебинем, дар мақолаҳои ин донишманд шинохти хусусияти мавзӯӣ тарзҳои махсуси тасвири бадеиро падида овардаанд, аммо муаллиф бар он аст, ки тасвири воқеаҳои муқаррарии ҳаёт худ ба худ омили мундариҷаи амиқ нест. Ба андешаи ӯ «дар асоси рӯйдодҳои оддӣ муқаррарӣ, ки дар назари аввал ҳеҷ ҷолиби диққат нестанд, ба вучуд овардани ҷамъбастиҳои ҷиддии бадеӣ бисёр душвориҳо дорад ва ҳамеша муяссар намешавад. Ин ҷо махсусан назари тезу дақиқсанҷ ва ҷашмандози васеъ, истеъдод ва таҷриба лозим аст. Таҳқиқи батаанӣ ҷамаҷониба бояд аз аввал то охир ба мақсади муайяни ғоявию эстетикӣ тобеъ гардида, қадам ба қадам дар роҳи падида овардани маъноӣ бузургии ботинӣ ҳодисаҳо қорбасти шуда бошад. Фақат тадқиқи ғайбӣ ба муддао, ки онро фикри дарроқ ва назариёти пешқадами санъаткор ба сӯи кашфи ҳақиқати ҳаёт равона кардааст, ҷамъбастиҳои мукаммалеро ба ҳосил оварда метавонад» [302, 113-114].

Дар ин равиш муҳаққиқ ба повестҳои М. Хочаев «Дилро ба дил раҳест» ва М. Бобочон «Шабӣ охирин» эрод мегирад ва онҳоро дур аз «усули таҳлилу тасвир» медонад.

Ба аксари мақолаҳои таҳлилии дар маҷалла ҷопшуда арзёбии мавзӯӣ хос аст. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои М. Шукуров «Як назар ба бурду боҳти ҳикоя» [303, 112-121], А. Сатторов «Самараи меҳнат ва ҷустуҷӯ» [246, 127-137] ва Ҷ. Бақозода «Наср ва воқеияти замони ҷанг» [179, 99-105] ёд кард, ки таҳлили мавзӯӣ дар ҷои аввал аст.

А. Сатторов боре сифати ин гуна мақолаҳоро зери танқид гирифта навишта буд, ки «Муаллифони ин гуна таълифот ҳангоми таҳлилу тадқиқ гумон меравад, ки ҳунари зебо будани адабиётро, ки асрҳо боз исботро талаб намекунад, фаромӯш мекунанд, вагарна, ба он маҳз аз нуқтаи назари мавзӯ наменигаристанд. Ё худ талаботи ҳунари зебо будани адабиётро дар назар доранд ҳам, аксар ба хоҳири муҳим будани мавзӯ ва ё камии асарҳо дар он боб ва бисёр сабабҳои дигар дидаву доништа ба муаллиф гузашт мекунанд» [245, 129].

Аз таҳлили қиёсии мақолаҳои дар ин фосила дар маҷалла чопшуда маълум шуд, ки муносибат ва бархӯрди ҳар мунаққид нисбат ба таҳлили мавзӯ гуногун буда, мунаққидоне чун Р. Амонов, С. Табаров ва А. Сайфуллоев аз ҳама бештар донишмандони санадҳо ва воқеиятро зарур шуморидаанд. Онҳо бештар камбудии ин ё он асарро аз зиндагиро нағз наомӯхтани нависанда медонанд. Ба андешаи М. Шукуров, Ҷ. Бақозода ва А. Набиев нависанда ҳамчун муҳаққиқи бадеӣ чехра пайдо намуда, самарайи фаъолияти ӯ аз ин вобаста аст, ки кадом андоза ба аъмоқи ҳодисаҳо назар карда, мушкilotи воқеияти зиндагиро дарк ва ба тасвири бадеии он комёб шудааст.

Дар воқеъ, аз нимаи солҳои ҳафтодум сар карда, мақолаҳое, ки дар маҷалла чоп шудаанд, ба талаботи жанри мақолаи нақдӣ ҷавобгӯ буда, бо масъалагузорӣ ва арзёбии дақиқ фарқ доранд. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои М. Шукуров «Таҳқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публицистӣ» [302], «Як назар ба бурду боҳти ҳикоя» [303] А. Сайфуллоев «Роман дар бораи синфи коргар» [234], А. Ҳакимов «Шеърӣ инсон», Ю. Акбаров «Тавоноии рӯҳи инсон», Ҷ. Бақозода «Фаъолияти иҷтимоии қаҳрамон» [181] ёд кард, ки назари сареҳ ва дурустро оид ба осори ҳунари баён кардаанд. Ин мақолаҳо бо тарзи гузориши масъала ва таҳлилу арзёбии он, пеш аз ҳама, ҳамчун намунаи осори ҳунар ва илм назар намуда, осори адабиро низ аз мавқеи ҳунари асил ва илмӣ баҳогузорӣ кардаанд, ки намунаи нақди пешрав ва ҳадафманд

мебошанд. Ин гуна мақолаҳо дар нимаи дувуми солҳои ҳаштодум ва солҳои 1990-1992 дар маҷалла зиёд ба чоп расидаанд, ки ифодагари ташаккул ва таҳаввули тозаии ин жанри нақди адабӣ мебошанд. Дар ин радиф метавон аз мақолаҳои А. Сайфуллоев «Бозгӯи чанд муаммо», «Соле, ки нақӯст аз баҳораш пайдост...», А. Сатторов «Сарнавишти инсонии покрав», С. Абдулло, Х. Даврондӯхт «Оинаи қачнамои тасвир», А. Ҳаким «Ҳарфи хеш аз даври хеш», Ю. Акбаров «Ӯ меваи нахли орзу ноҷида» ном бурд, ки бо фарогирии хусусияти хоси жанри мақола фарқ мекунанд. Муҳимтарин фазилати ин мақолаҳо бо таҳлили амиқ ва бо далел ошкор сохтани муаммоҳои ҳаёти адабӣ ва ҷустуҷӯҳои эҷодии адибони ҷудогона мебошад. Агар А. Сайфуллоев дар мақолаи «Бозгӯи чанд муаммо» дидгоҳҳои навро оид ба масъалаи тадқиқи таърихи адабиёт ва арзёбии осори шоирону нависандагон баён карда бошад, А. Сатторов аввалин бор ба ошкор кардани саҳифаҳои торики ҳаёт ва эҷодиёти Ҷумъа Одина ва арзёбии бодалели ҳунари нависандагии ӯ даст ёфтааст, ки ин дар нақди он солҳо равияи пешрав мебошад. Мақолаҳои С. Абдулло, Х. Даврондӯхт, Ю. Акбаров ва А. Ҳаким низ оид ба таҳрифкориҳои нависандаи ўзбек М. Маҳмудов ва ҳунари шоирони тоҷик сухани тоза ва арзишманд мебошанд.

Чехраи адабӣ, ки гурӯҳе аз муҳаққиқон симои адабӣ низ унвон кардаанд, аз жанрҳои машҳури нақди адабӣ буда, дар он сухан аз шахсияти инсонӣ ва ҳайсияти ҳунарии шоиру нависанда меравад. Дар саҳифаҳои «Садои Шарқ» мо бо чехраҳои адабие дучор мешавем, ки муаллифон дар он барои таҷассум кардани шахсияти инсонӣ, хусусиятҳои асосии эҷодиёти адиб, арзиши иҷтимоиву бадеии осори ӯ талош кардаанд.

Муҳаққиқон, аз ҷумла, Соҳиб Табаров асари Ғанӣ Абдулло «Ҷалол Иқромӣ ва эҷодиёти ӯ» ва рисолаи Назрулло Бектош «Садриддин Айний ва эҷодиёти ӯ»-ро дар нақди адабии тоҷикӣ аввалин намунаи жанри чехраи адабӣ донистаанд. Баъдтар ин жанр тадриҷан инкишоф ёфта,

чехраи инсониву адабии адибоне ба монанди Мирзо Турсунзода, Муҳаммадҷон Раҳимӣ, Мирсаид Миршакар, Абдусалом Дехотӣ, Сотим Улуғзода, Раҳим Ҷалил ва дигаронро муҳаққиқон Раҳим Ҳошим, Носирҷон Маъсумӣ, Холиқ Мирзозода, Атахон Сайфуллоев, Соҳиб Табаров, Муҳаммадҷон Шукуров ва дигарон ба қалам овардаанд. Дар ин миён чехраҳои адабие, ки Раҳим Ҳошим оид ба ҳаёт ва эҷодиёти Айнӣ, Лохутӣ, Пайрав ва дигарҳо навиштааст, ҷойгоҳи хос доранд.

Яке аз чунин чехраҳои адабии Раҳим Ҳошим офарида «Дар мактаби устод Айнӣ» ном дошта, бо забони нафису равон мушоҳидаҳои ҷолиб ва шинохти хоси шахсияти инсонӣ ва ҳайсиати хунарии Айнӣ фарқ мекунад. Раҳим Ҳошим дар ду фасли аввали ин асар чехраи ҳақиқӣ ва инсонии устод Айниро таҷассум намуда, ўро «марди интизом ва интизомдўст» тасвир менамояд.

Муаллифи ин асар миёни шахсияти инсонии Айнӣ, осори ў ва алоқамандони адабиёт иртиботи воқеӣ тарҳ медиҳад, ки аз махсусияти жанрии навиштаи ўст. Вай бо така бар ёдвораҳояш ғазилатҳои инсонӣ ва хунарии Айниро ба хонанда ошкор месозад. Зимни тасвири огоҳона тамоюлҳои ахлоқӣ ва фикрии устод мушаххас мегардад. Аз ҷумла, Раҳим Ҳошим мегўяд, ки ў дар назди Айнӣ дарс хонда чанд сол котибаш низ будааст ва хислатҳои устодро хуб медонад. Айнӣ дар тасвири Раҳим Ҳошим марди покиза ва покизакор буда, аксари асарҳояшро аввал дар қоғази камбари дароз, баъд дар дафтари мактабӣ менавиштааст.

Ба мушоҳидаи Раҳим Ҳошим, Айнӣ дар болои кўрпача нишаста кор мекардааст, зимистон дар болои сандалӣ ва тобистон дар болои мизи паст. Айнӣ субҳи барвақт бедор шуда аз соати чор ба кор шурў мекардааст. Муаллиф таъкид мекунад, ки Айнӣ «заковати баланд, қобилият ва истеъдоди калони модарзод, шавқ барои омўхтани чизҳо, чӣ аз ҳаёт ва чӣ аз китоб, як ҳисси пурушўби навчўёна» [96, 16] дошта, сифатҳои олии инсонии «беғаразӣ, вазифашиносӣ, садоқати фидокорона ба халқ ва ба маданияти худ» чехраи ўро ҳамчун инсони шариф,

хунарманди масъулиятшинос ба назар менамояд. Ҳамин гуна чехраҳои адабии дигари Раҳим Ҳошим «Сарояндаи ишқу озодӣ», «Ёдат ба хайр, Пайрав!», «Ҳабиб Юсуфӣ», «Ду бародар» ва ғайра, ки дар бораи Лохутӣ, Пайрав, Ҳабиб Юсуфӣ ва бародарон Абдусалом Дехотиву Абдушукур Пирмуҳаммадзода эҷод шудаанд, беҳтарин намунаи ин жанр дар шинохт ва арзёбии шахсияти инсонӣ ва ҳайсиати ҳунарии фидоиёни адабиёти тоҷик мебошанд. Ин донишманд бо ин асарҳояш жанри чехраи адабии танкиди адабиро ташаққул ва таҳаввул бахшид.

Дар солҳои ҳафтод таваҷҷуҳи мунаққидон ба чехранигории адабӣ афзоиш ёфта, дар ин самт корҳои шоёне низ ба анҷом расид. Аз ҷумла, маҷаллаи «Садои Шарқ» таҳти унвони «Симои эҷодкор» ва «Чехраи адиб» як силсилаи осорро дар ин жанр ба ҷоп расонд, ки бо хусусияти таҳқиқию таҳлилӣ имтиёздоранд. Яке аз ҳамин гуна асарҳо навиштаи М. Шукуров «Дили меҳрпарвар ва ситезаангез» мебошад, ки ҳадафи намудани шахсияти инсонӣ ва ҳувиати ҳунарии Фаздиддин Муҳаммадиевро дорад. Муаллиф дар ин асар дар муайян намудани заминаҳои истиклоли шахсияти нависанда решаҷӯӣ карда, ҳувиати ҳунарии ӯро дар аз ҷараёни беконфликтӣ ҳалос кардани наср мебинад ва очерки проблемавиро ҳамчун падидаи аввал дар таҷрибаи эҷодии нависанда зикр мекунад [301, 130-144].

Ба мушоҳидаи М. Шукуров марҳилаи дигари дарёфти истиклоли ҳунари барои Ф. Муҳаммадиев рӯй оварданад ба эҷоди ҳикоя будааст, ки дар ин самт то ҷое аз Толис пайравӣ кардааст. Шиддат ва ҳиддати сюжетро дар ҳикояҳои нависанда М. Шукуров ҳувиати ҳунари медонад, ки дар заминаи тасвири воқеӣ ва офаридани образҳои психологӣ амалӣ шудааст. Ин хусусият тазоди ҳӯю ҳислати қаҳрамонони осори адибро ба вучуд оварда, сабаби тақвият ёфтани тасвири вукӯъгароёна дар эҷодиёти ӯ мегардад. Гароиш ба арзишҳои инсониро мунаққид омили аслии пайдо шудани симо ва шахсиятҳои гуногун дар эҷодиёти нависанда дониста, ахлоқи иҷтимоиро дар тафаккури бадеии ӯ маҳаки эътибор мешиносад.

Сифати дигари шахсияти эҷодии Ф. Муҳаммадиевро муаллиф майли ӯ ба ҳаҷву мутоиба медонад, ки маҳсули «табъи баланд ва завқи саршор»-и [301, 135] ӯст. Махсусан, дар повести «Одамони кӯҳна» ин нишонаи асосии услубӣ доништа шудааст. Ҳаҷви ин асар аз назари М. Шукуров «юмори лирикӣ буда, ҳиссиёти нозук ва мураккаби муаллифро ифода мекунад» [301, 140]. Ба пайбурди ӯ ин хусусияти ҳаҷви нависандаро муносибат ба сифатҳои нек, ҷустуҷӯи ҷавҳари аслии одамгарӣ ба вучуд овардааст.

Паҳлӯи дигари эҷодиёти Ф. Муҳаммадиевро мунаққид бо тундӣ даҳлат кардан ба ҳодисаҳои замон медонад, ки намунаи он романи «Палатаи кунҷакӣ» доништа шудааст. Ба мушоҳидаи М. Шукуров дар ин роман муҳимтарин сифати одамон ба «ҳукми дил» рафтор кардан аст. Дар шаклгирии ин ҳукм таҷрибаи таърихӣ ахлоқӣ низ нақши муассир дорад. Чехраи адабии Ф. Муҳаммадиев дар ин асар хеле хуб ба вучуд оварда шудааст [301, 144].

А. Набавӣ дар бораи чехраи адабӣ сухан карда, таъкид мекунад, ки М. Шукуров «мавқеи тадқиқи бамуддао, таҳлили иҷтимоию психологӣ, имкониятҳои зиёди онро дар тасвири воқеият ва инсон дар портрети эҷодии Фазлиддин Муҳаммадиев хеле хуб нишон дода тавонистааст». Аз мушоҳидаи муҳаққиқ бармеояд, ки “ба Муҳаммадиев идеянокии принципаӣ хос буда, фаъолияти фикри иҷтимоӣ муҳимтарин сифати истеъдоди онро ташкил менамояд» [212, 144].

Асари С. Табаров «Ҳамнафаси халқ» низ чехраи инсонӣ ва ҳунарии Раҳим Ҷалилро таҷассум сохтааст. Ин асар як паҳлӯи ҳаёти эҷодкорро фаро мегирад, ки низ хусусияти жанри чехраи адабист. Ба фикри мунаққид, Раҳим Ҷалил аз ҷумлаи адибони тарбиядодаи мактаби адабии Айнӣ ва Лоҳутӣ мебошад. Ӯ дар ҳамаи жанрҳо асар эҷод кардааст. Мунаққид бештар ба моҳияти иҷтимоии асарҳои нависанда диққат дода, садоқати адибро ба мавзӯи замон, синфи коргар ва гузашта собит месозад. Ҳамчунин муаллиф мавзӯи ҷанги гражданин ва ташаккули

синфи коргари тоҷикро дар романҳои Р. Чалил муҳим шинохта, дар ин замина дар шаклгирии андешаҳои мунаққид равияи иҷтимоӣ-ғароии маҳз таъсири манфӣ расонидааст [262, 122].

С. Табаров ҳамчунин масъалаҳои услуб, муносибати объективона ва субъективона, воқеаҳои таърихӣ ва муосир, масъалаҳои миллию байналмилалӣ, жанрҳо ва тавсифоти онҳоро ба миён гузошта, дар ин замина «омезиши тарзи тасвири реалистӣ бо хусусиятҳои романтикӣ»-ро ҳамчун муваффақияти нависанда таъбир кардааст. Ҳамчунин ӯ хусусияти қаҳрамонони осори нависанда, ташаккули шахсиятҳо ва тасвири мочарову низоҳоро дар шаклгирии типҳои адабӣ, таърихӣ ва ҳуҷҷатӣ муайян карда, хидмати нависандаро дар инкишофи жанрҳои роман, ҳикояи вуқӯъгаро, бахусус ҳикояи ҳаҷвӣ бо таҳлили мушаххас собит намудааст [262, 119-120].

Солҳои ҳаштодум дар нақди адабии тоҷикӣ тарзи нисбатан озоди чехранигорӣ арзи ҳастӣ кард. Ин тарзи нигориш гоҳо хеле шоирона буда, оҳанги публитсистӣ низ дар он нуфуз дорад. Ин сабақ риояти қатъии истифодаи истилоҳот ва категорияи илмиро зарур мешуморад. Онро метавон як навъ гуфтугӯи озод ва самимонаю пурэхтирос дар боби ҳаёт ва эҷодиёти адиб унвон кард. Истифода аз ёддошт ҷанбаи ҳуҷҷатии ин гуна чехраҳои адабиро афзоиш додааст. Ин фазилатҳо, албатта, арзиши илмӣ ва интиқодии чунин навиштаҳоро коҳиш намода, балки меафзоянд. Дар ин равиш, махсусан чехраҳои адабие, ки Акар Ҳакимов дар бораи Аминҷон Шукӯҳӣ, Раҳим Чалил ва Муъмин Қаноат навиштааст, ҷолиб мебошанд. Ҷанбаи илмӣ-танқидии ин чехраҳо низ қавӣ буда, дар роҳи муайян намудани асрори эҷодӣ, шеваи ҳунари ва маҳорати ин адибон кӯшиши ҷиддӣ мебошад.

Яке аз чехраҳои адабии ин силсила, ки дар маҷалла чоп шудааст, «Шоҳаи райҳон ва себҳои шукуфта» унвон дошта, доир ба шахсият ва эҷодиёти А. Шукӯҳӣ баҳс мекунад. Дар ин асар муаллиф усули публитсистӣ ва танқидии илмиро ба кор гирифта, тасвирҳои бадеиро низ

истифода кардааст. Бинобар ин, баъди як ручӯи лирикӣ ва овардани як банди шеъри шоир мунаққид ба шахсияти эҷодии Шукӯҳӣ баҳо дода менависад: «Шукӯҳӣ асосан шоири эҳсосот ва таассурот аст. Дар шеърҳои ӯ чузъиёти амалиёту ҳодиса ва ашёи табиат барои ифодаи хубтар, табиитари таассуроти лирикӣ хизмат мекунад» [278, 110].

Чунин ручӯъ хонандаро водор мекунад, ки бо шоир ҳамдигар ҳамназар бошад ва воридаи ҷаҳони эҳсоси андешаи ӯ гардад. Зиндагонии ибратбахши шоир ӯро ба ин мақоми дилёбӣ мерасонад. Мунаққид бо зикри солу моҳ ва маҳалли таваллуди шоир ба хонанда талқин мекунад, ки шоирӣ маҳсули табиати модарзод аст ва ин табиати модарзодӣ дар Аминҷон Шукӯҳӣ ҳаст. Муаллиф мактаби шавқу тарбияи Шукӯҳӣ будани шеъри М. Турсунзода ва Абулқосим Лоҳутиро бо далелҳои нишон дода, «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро сарчашмаи ошноии шоир бо мероси гузашта медонад. Сипас, муаллиф нақши муаллими адабиёт, таъсирпазирии шоир аз шеъри дигарон ва муҳити иҷтимоиву фарҳангиро нишон медиҳад.

Ҳамин тариқ, А. Ҳакимов дар заминаи тарҷумаи ҳол ва роҳи тайкардаи эҷодии нависанда бо таҳлилу тадқиқи амиқи бадеӣ чехраи комили инсонӣ ва ҳувияти ҳунарии А. Шукӯҳиро офаридааст. Назари худро ба шахсияти эҷодии шоир мунаққид ба ин дастур чамбаст кардааст: «...шеърҳои Шукӯҳӣ баландоҳанг ва бафарёд нестанд. Агар дар аввалҳои эҷодиёташ аз хавфи он, ки ӯро нагунидани мумкин аст, баъзан андак баланд сухан гуфта бошад, баъдҳо баробари ба камол расидани асосан ором ҳарф мезанад. Зеро ҳарфи ӯро бо ҳама оромияш ҳама нағз мешунаванд, чунки аз самими дил аст» [278, 130].

Ба мушоҳидаи саҳеҳи мунаққид ҳамаи шеърҳои шоир мисли ҳалқае ба якдигар пайваست буда, «ҳиссиёт ва таассуротро ошиқонаю самимона баён мекунад» [278, 122]. Ин сифатҳои ҳунарии шоирро мунаққид дар мисоли маҷмӯаи дубайтиҳои «Чормағз» шарҳ дода, омили аслии хушоҳангии шеъри шоирро мусиқии он медонад.

Назар ба андешаи А. Ҳакимов шоир дар сурудани шеърӣ бачагона низ роҳу равиши хос дошта, маҷмӯаҳои «Баррачаи гурезпо» ва «Ил-18» ба ин гуфта шояданд. Шеърҳои бачагонаи шоир ба наврасон ахлоқ омӯхта, ба онҳо аз техника маълумот медиҳанд ва дар онҳо ҳисси сохтану эҷод карданро парвариш медиҳанд.

Дар зиндагӣ на ҳамаи воқеиятро метавон бо шеър баён кард. Ба ин далел А. Ҳакимов қайд мекунад, ки дар марҳилаи муайяни умр ба наср рӯй овардани А. Шукӯҳӣ низ ҳодисаи табиист. Шукӯҳӣ қабл аз навиштани ҳикояҳои лирикӣ, очерку мақолаҳо менавишт. Пайдо шудани маҷмӯаи «Нияти нағз» барои муаллиф оғози роҳ буд. А. Ҳакимов лиризм ва зарофати хосро аз хусусияти насри Шукӯҳӣ медонад. Мунаққид асарҳои насри Шукӯҳӣ, аз ҷумла, повести «Имзои шахсӣ», баъдан роман бо ин ном, инчунин повестҳои «Парии ҷазира», «Асад ва Самад» ва қиссаи «Достони Мулло-латиф», ки бо ҳамқаламии Ҳилолиён Аскар навиштааст, ҳамачониба таҳлил карда, ҳусну қубҳи онҳоро нишон медиҳад ва ба тариқи мухтасар оид ба романи «Печу тоби роҳҳо» андешаояшро баён мекунад.

Ҳамин тариқ, метавон хулоса кард, ки ин чехраи адабиро А.Ҳакимов бисёр самимӣ навишта, гувоҳи муҳаббат ва дилгармии ӯ ба адабиёт, аз ҷумла, шахсият ва ҳунари Шукӯҳист.

Чехраҳои адабии «Умри пурмаъно» ва «Обшори шеър», ки аввалӣ ҳаёт ва эҷодиёти Раҳим Ҷалил ва дуввумӣ шахсияти инсонӣ ва ҳувиати ҳунарии Муъмин Қаноатро нақд ва арзёбӣ кардаанд, низ дар ҳамин равиш навишта шудаанд ва сабки хоси мунаққидро дар эҷоди ин жанр собит мекунанд.

Дигар аз чехраи адабие, ки дар бораи шахсият ва эҷодиёти Абдумалик Баҳорӣ навишта шудааст, ба қалами А. Сайфуллоев мансуб буда, «Зинаи камолот» ном дорад. Дар оғоз муаллиф бо зикри санадҳои тарҷумаиҳолӣ зиндагиномаи мухтасари А. Баҳорӣ (Абдумалик Раҳмонов)-ро тарҳ медиҳад ва сифатҳои неки инсонии А. Баҳориро аз номи Боқӣ Раҳимзода ба тариқи зер баён мекунад: «Баҳорӣ аз тамоми

рафиқони ҳамсоли худ, ки дар як давраи муайян ба майдони адабиёт кадам ниҳодаанд, бештар меҳнатдӯст мебошад. Вай ҳеҷ гоҳ аз пайи шуҳрат нарафтааст. Аз ҷавонӣ хоксор аст. Аз шеърҳояшро ба назди мо тез-тез овардан шарм медошт. Худи мо аз ӯ бо зӯрӣ талаб карда шеър мегирифтем. Агар дастнависҳои ӯро хонда, эрод гирем ва барои ислоҳаш маслиҳате диҳем, гаштаю баргашта кор мекард» [244, 111].

Нахустин шеъри Абдумалик Баҳорӣ моҳи апрели соли 1945 чоп шуда, аввалин маҷмӯаи шеърҳояш «Саҳнаи қаҳрамонӣ» соли 1951 ба табъ расид. Ҳамчун шоир фаъолияти эҷодияшро сар карда, то соли ба чоп расидани мақолаи А. Сайфуллоев, яъне нимаи солҳои ҳафтодум шаш маҷмӯа чоп кардааст. Муаллифи чехраи адабӣ бештар ба мазмунӣ иҷтимоӣ ва муносибати шеърҳо ба идеяҳои партия ва Ленин аҳамият дода, мавзӯҳои замонири аз бозёфтҳои эҷодии А. Баҳорӣ таъбир мекунад ва бо ин тобеияти худ ва қаҳрамонашро ба сиёсати вақт таъкид менамояд. Мунаққид Абдумалик Баҳориро аз бунёдгузори насли фантастикӣ ва муаллифи ҳикояву қиссаҳои насли бадеӣ ба шумор меоварад. Аз таҳлили ӯ маълум мешавад, ки ҳикояҳои аввалинашро А. Баҳорӣ барои бачаҳо навиштааст. А. Сайфуллоев доир ба насли А. Баҳорӣ, аз ҷумла, насли фантастикӣ ӯ (қиссаҳои «Ҷуръати доктор Мансур» ва «Сунбула») муфассал сухан ронда, хусусиятҳои мундариҷавӣ ва шакли онҳоро муайян мекунад. Муҳаққиқ дар бораи сабки нависанда сухан ронда, онро лирикӣ хондааст. Дар ин ҳол А. Сайфуллоев аз номи шахси яқум хеле самимона нақл шудани асарҳои нависандаро далели лирикӣ будани сабки нависанда медонад, ки аз воқеият дур аст.

Ҳамин тариқ, А. Сайфуллоев фаъолияти эҷодии А. Баҳориро таҳлил карда, ба ин натиҷа мерасад, ки ӯ дар шеър, наср, намоишноманависӣ ва адабиёти бачагона саҳми намоён дорад. Ин асар самимона навишта шуда бошад ҳам, аз ҷиҳати вусъати таҳлил ва диди ҳунаршиносӣ ба

чехраҳои адабии таълифкардаи М. Шукуров ва А. Ҳакимов баробар намешавад.

Аксари чехраҳои адабие, ки дар маҷалла чоп шудаанд, бо усули нақди осор ва падида овардани сарнавишти инсонӣ ва ҳунарии шоиру нависандагон навишта шудаанд. Дар ин равиш метавон аз навиштаи Ю. Акбаров «Дар ҷаҳон болу пари хеш кушудан омӯз» ёд кард, ки мунаққид ба интиқод ва таҷассуми шахсият ва ҳунари С. Маъмур пардохта ва то ҷое муваффақ ҳам шудааст. Муаллиф ҳашт маҷмӯаи шеърҳои Саидалӣ Маъмурро номбар карда, ба чунин хулоса меояд, ки «Саидалӣ шоири пурқору серғайрат ва сермаҳсул аст» [162, 105]. Сипас, ӯ шеърҳои шоирро аз ҷиҳати мавзӯӣ таҳлил карда, ба инъикоси мавзӯи ватан аз тарафи шоир таваҷҷуҳ мекунад. Муҳаққиқ нармиву софдилии қаҳрамони лирикиро хусусияти умдаи ашъори лирикии Саидалӣ Маъмур шинохта, мутобиқати ин тамоюли ахлоқиро бо ҳӯю ҳислати инсонии шоир тавъам медонад.

Ба мушоҳидаи ӯ, асоси сохтори шеъри шоирро «монолог ва худкушоии ботинӣ» [162, 106] ташкил медиҳад. Ашъоре, ки дар мавзӯи ҷанг ва оқибатҳои он навишта шудаанд, бештар чунин хусусият доранд. Дар ин гуна шеърҳо, ки сарнавишти инсон, ғочаҳои зиндагии ӯ ба тасвир омадаанд, ҳаяҷону эҳтиросот нуфуз дошта, таъсири ҳиссии онҳоро тақвият бахшидаанд.

Мунаққид аз таҳлили бисёре аз шеърҳои шоир ба хулосае меояд, ки танҳо маъниҳои тозаю борик, образҳои тозаву шинам ва ҳаяҷонбахш метавонанд шеърро гиро ва муассир созанд. Аз ин мавқеъ, назари ӯ ба шеъри С. Маъмур манфист, ки эроди ҷиддӣ ҳам ҳаст. Мунаққид аз арзёбиҳои тӯлонӣ ба чунин хулоса омадааст: «Аз маҷмӯаҳои ашъори Саидалӣ Маъмур, ки пайҳам чоп мешаванд, пешрабии эҷодии шоир хеле кам ба назар мерасад. Ӯ хеле одӣ ва сода сухан мегӯяд. Дар эҷодиёти вай ҷои тасвирро манзара, ҳодисаю воқеа ва андешаҳои амиқи фалсафиро шоиронаро оид ба зиндагӣ ва рӯйдодҳои олам бештар шарҳу нақли

берӯхи саргузаштҳо гирифтааст ва шеъраш бештар тору пуди эпикӣ дорад. Ин хусусияти эҷодиёти Саидалӣ дар манзумаи «Ташнагӣ» бештар зухур кардааст. Нақли хушку бетаъсири саргузашти Мирзо Юлдошев шеърхоро ба сӯи публитсистикаи хушку берӯх бурда, барои ифодаи ҳаяҷон бахши саргузашту фаъолияти меҳнатию ҷамъиятии ӯ кӯмак накардааст» [162, 115]

Ин чехраи адабии Ю. Акбаров аз камбудиҳои ҷиддӣ низ ҳолӣ нест. Муаллиф дар нақду баррасии эҷодиёти Саидалӣ Маъмур ба усули таърихият содиқ набудааст, бинобар ин, ҳамчунон ки Саидалӣ Маъмур дар мақолаи ҷавобиаш баён доштааст, фақат ашъори маҷмӯаи нахустини шоирро мавриди интиқод қарор додааст, ки воқеъбинӣ нест [162, 125].

Дар бораи шахсияти инсонӣ ва ҳайсиати ҳунарии шоирон дар маҷалла зери унвони «Солномаи адабиёт» маводе ҷоп шудааст, ки баъзеи онҳо ба талаботи жанрии чехраи адабӣ мувофиқ аст. Аз ҷумла асари А. Сайфуллоев «Шеъри эҳсосу андеша»-ро дар ҳамин радиф метавон ном бурд. Навиштаи А. Сайфуллоев роҳи эҷодии Қутбӣ. Киромро аз оғози фаъолияти меҳнатӣ ва шоирӣ, таҳсил дар Институти адабиёти ҷаҳонӣ ба номи Горкий дар Маскав ва фаъолияти шоириаш дар бар мегирад. Мунаққид бо таҳлили дақиқ нақш ва ҷойгоҳи шоирро дар муҳити адабӣ арзёбӣ карда, ашъори ӯро аз ҷиҳати мавзӯӣ дастабандӣ мекунад ва усули «ба таври табиӣ, нарму самимӣ, сода» шеър гуфтани шоирро меписандад [227, 101]. Муаллиф дар вақти таҳлили шеърҳо аз санадҳои тарҷумаиҳолӣ истифода карда, ба ин васила сифатҳои инсонии шоирро ба хонанда менамояд. Ин асар хусусияти тарҷумаиҳолӣ дошта, ҷанбаи интиқодиаш заиф аст.

Чехраи адабии Р. Ҳодизода «Ба дӯсти мо, ба ҳамқалами мо» низ ба тарзи ёдвораи тарҷумаиҳолӣ навишта шуда, назари самимӣ, воқеъбин ва ҳунаршиносонаи муаллифро ба шахсият ва эҷодиёти Фотех Ниёзӣ ифода мекунад [282, 123-128]. Ин асар ёдвораи пайвандҳои инсонӣ ва ҳунарии муаллиф бо нависанда буда, дар шинохти шахсияти инсонӣ ва ҳайсиати

хунарии ҳар ду таъсиргузор аст. Муаллиф лаҳзаҳои асосии зиндагии нависанда, аз ҷумла, таҳсил дар омӯзишгоҳи омӯзгории Самарқанд, эҷоди шеърҳо ба забони ўзбекӣ, омадан ба Душанбе, оғози фаъолияти рӯзноманигорӣ, хизмат дар армия ва иштирок дар ҷанги ҷаҳонии дуюм ва ниҳоят, бозгашт ба зиндагии озоиштаву эҷоди асарҳои бадеиро ба тафсил, моҳиятҷӯёна арзёбӣ карда, дар ин замина ба шахсият ва хунари нависанда баҳо медиҳад. Чехраи нависанда ҳамчун каси пуркор, покдинат, садоқатманд ва нависандаи номдор тасвир шуда, мавқеи осори вай, аз ҷумла, романҳои «Вафо» ва «Ҳар беша гумон мабар, ки холист» дар муҳити адабӣ нишон дода шудааст.

Дигар аз чехраи адабии ҷолиб, ки маҷалла ҷоп кардааст, «Нависандаи мумтоз» ном дошта, ба қалами А. Абдуманнонов тааллуқ дорад. Ин асар бо нақли таассуроти Ҷалол Иқромӣ аз айёми наврасӣ ва таъсире, ки хонанда аз асарҳои ӯ мегирад, шурӯъ мешавад. Хонанда бо зиндагии пуршебу фарози нависанда ва қаҳрамонони осораш ошно мегардад. Муҳаққиқ зинаҳои ташаккул ва таҳаввули хунари нависандагии Ҷ. Иқромиро дар муқоиса бо насли тоҷикӣ воқеъбинона нишон медиҳад. Дар ин равиш аввалин таълифоти ӯ «Тирмор» ва романи «Шодӣ»-ро нақд карда, равиши тадқиқии таҳаввулоти хунарии нависандаро дар мисоли «Ман гунаҳкорам», «Духтари оташ», «Зоғҳои бадмур» ва «Сафар-махсум дар Бухоро» ба хонанда пешниҳод менамояд. Симои ин «дарахти азимҷусса»-и адабиёти тоҷик дар ин навишта ба таври мухтасар, вале ғиро таҷассум ёфтааст [159, 114-117].

Ҳамин тариқ, аз арзёбӣҳое, ки дар боби жанри мақола ва чехраи адабӣ ва хусусиятҳои таҳлили онҳо сурат гирифт, чанд нуктаро ба тариқи хулоса зикр мекунем.

1. Мақола аз жанрҳои асосии нақди адабист, ки маҷалла дар интишори он ба таври густурда мусоидат кардааст. Дар шаклгирии сохтори мундариҷавӣ ва шаклии жанри мақола назарияи воқеагароии маҳз, муносибатҳои фармонравоии идеологӣ ва баъзе равишҳои қолабии

таҳлил таъсири манфӣ гузошта, омили аслии нашри босуръати ин гуна мақолаҳо дар маҷалла гардидааст, ки мақолаҳои С. Табаров, Б. Худойдодов ва баъзе навиштаҳои А. Сайфуллоев аз ин ҷумлаанд.

2. Баъди нимаи дуюми солҳои ҳафтод нашрия бештар ба чопи мақолаҳои иқдом кардааст, ки дар сатҳи баланди касбӣ нигошта шуда, муҳимтарин дастовардҳои адибон ва адабиёти тоҷик, хусусиятҳои хунарии шеърӣ наср аз мавқеи илмӣ нақд арзёбӣ шудаанд. Дар ин равиш мақолаҳои М. Шукуров, Ҳ. Шарифов, А. Сатторзода, А. Ҳаким, А. Набавӣ, Ю. Акбаров ва баъзе нигоштаҳои А. Сайфуллоев муҳим ба назар меоянд. Мақолаҳои ин муаллифон ҷавобгӯи талаботи мундариҷавӣ ва шаклии жанри мақола буда, тозақориҳои мундариҷавӣ, хусусиятҳои бадеӣ ва камбудии осори бадеӣ ин давраро воқеъбинона баҳогузорӣ кардаанд, ки ҳамчун таҷрибаи таҳқиқ арзишманд мебошад.

3. Ба ин тартиб, аз таҳлил ва арзёбии қиёсии осори танқидие, ки дар жанри чехраи адабӣ навишта шудааст, метавон ба ин натиҷа расид, ки аксари ин осор бо усули танқидиву тарҷумаиҳолӣ навишта шуда, дар шинохт ва арзёбии симои инсонӣ ва ҳайсиати хунарии шоиру нависандагон таъсиргузоранд. Камбудии асосии ин осор тобеияти идеологӣ ва гароиши завқӣ ба «маданияти оммавӣ» мебошад, ки аксаран то ҷое ба шинохти хунари асил монёӣ шудааст. Бо вучуди ин, арзиши жанри чехраи адабӣ ва он чӣ нақд шуд, дар шинохти симои шоиру нависандагон ва равишҳои судманди адабиёти давр таъсиргузор мебошад.

1.3. Нақди нақд ва моҳияти хунарии он

Ҳамчунон ки адабиёт, аз ҷумла, назму наср ба нақди асил ва холисона ниёз дорад, ҳуди нақди адабӣ низ ба арзёбии бетарафона эҳтиёҷманд аст. Х. Отахонова дар мақолаи «Мавқеи танқиди адабӣ дар инкишофи адабиёт», ки матни маърузаи муаллиф дар анҷумани шашуми Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон буда, онро маҷалла чоп кардааст,

ба чунин рисолати нақди адабӣ таъкид мекунад. Дар ин суҳанронӣ ва мақола мунаққид вазъи адабиётро дар давоми ин солҳо таҳлил карда, баъди як муқаддимаи умумӣ дар панҷ сол устувор гардидани мавқеи нақди адабиро қайд менамояд. Ба мушоҳидаи ӯ дар ин давра танқид аз ҷиҳати назарӣ қавитар шуда, методологияи марксистӣ дар он устувор гардидааст. Танқид ба масъалаҳои муосир бештар мутаваҷҷеҳ шуда, «ба рафти инкишофи адабиёти тоҷик, раванди жанрҳои гуногуни он, ба боигарии ғоявию бадеии он нақш ва таъсири мусбате» [217, 106] гузоштааст.

Муаллиф тавсия ёфтани доираи назар ва вусъати фикри танқиди адабии тоҷикро ба мушоҳидаи гирифта, дар танқид ба вучуд омадани шаклҳои нави муҳокимаҳои илмиву бадеӣ, тақриз, мақолаҳои танқидӣ, мақолаҳои эҷодӣ ва мизҳои мудавварро нишони пешрафти соҳа медонад (217, 106-108). Баъди таҳлили умумии асару мақолаҳои танқидӣ боз ба маводҳои ҳизбӣ муроҷиат мекунад, ки дар онҳо «диққати интеллигентсияи эҷодкор... ба тадқиқи чуқур ва баёни мукаммали соҳаҳои гуногуни сохтмони коммунистӣ» [217, 110] нигаронида шудааст. Дар хотима нақди адабӣ ҳамчун як қисми таркибии маданият шинохта шуда, масъулияти он дар иҷрои қарорҳои ҳизб таъкид мешавад. Мунаққид бовар дорад, ки танқиди адабӣ василаи бозғошти тарғиби идеологӣ ва мафкураи расмӣ мебошад.

Аз мазмуни мақола маълум мешавад, ки нашрия онро ҳамчун маводи дастурӣ ҷоп карда, ба ин васила дидгоҳҳои расмиро таблиғ намудааст. Мақолаи Ҳ. Шодиқулов «Барои танқиди реалистӣ» бо ситоиши қарорҳои ҳизб шурӯъ шуда, низ ифодагари равиши суннати танқиди идеологӣ ва супориши он рӯзгор аст. Баъди ин рӯзӯи муаллиф аз суҳанрониҳои Р. Ҳодизода ва А. Сайфуллоев роҷеъ ба танқид дар анҷуман ва пленуми Иттифоқи нависандагон ёд мекунад. Ба мушоҳидаи ӯ дар мақолаҳои М. Шукуров, А. Ҳалимов, Х. Шарифов, Х. Отахонова ва ҷанде дигар «масъалаҳои марказии танқид, бурду бохти он,

методология ва ҷиҳатҳои назарии вай, вазифаҳои минбаъда мавриди баррасӣ қарор гирифтаанд» [292, 124].

Муҳимтарин дастоварди танқид ба «пояҳои умумииттифоки таракқиёт» расидани он буда, арзиши онро меъёри «ба ҳам омехтани аспектҳои сотсиологӣ ва ғоявию эстетикӣ назар ташкил менамояд. Барои бештари мақола ва тадқиқоти боло, гирифтани дараҷаи назарӣ чун омили минбаъд ҳам пеш бурдани адабиёти бадеӣ шинохта шудааст ва ба ҳам наздик шудани адабиётшиносӣ ва танқид ба мушоҳида меояд» [292, 125].

Дар он давра ба «пояи танқиди умумииттифоқӣ» расидан маънои ба сатҳи танқиди адабии рус расиданро дошт. Ба ҳам омехтани ғояҳои иҷтимоиву зебоишинохтӣ орзу буд, вале чандон дастрас намешуд. Пешрафти назария ва мутобиқати он бо амалия низ ҳарфи умумӣ буд. Масъалаи «таъсири мутақобилаи адабиёту санъат» ангезаи идеологӣ дошт, на сабаки хунарӣ. Дар ин замина маҷаллаи мақолаи Х. Шодиқулов «Барои танқиди реалистӣ»-ро чоп карда, масъалаи тавсияи назариёти инсонпарвариро дар танқиди адабӣ ба миён мегузорад ва таҷрибаи судманди таҳқиқро дар мисоли рисолаҳои А. Сайфуллоев «Дӯстии адабиётҳо-дӯстии халқҳо», «Ақидаҳои адабии В. И. Ленин ва адабиёти тоҷик», М. Шукуров «Паҳлӯҳои таҳқиқи адабӣ» ва ғайра ном мебарад. Муаллиф барои тақмили ин равия баргузориҳои ҳар гуна маҷлису маъракаҳоро муҳим медонад ва таваҷҷуҳро ба танқиди тарҷума ҷалб карда, камбудии соҳа, аз ҷумла бетаваҷҷуҳӣ нисбат ба рушди тарҷумаро ёдрас мекунад. Ҳ. Шодиқулов дар фароварди мақола ба анъанаҳои ситиши ҳизб ва қарорҳои он содиқ буданашро нишон дода, мақоларо бо мадҳи иқдомҳои пешбарандаи ҳизб анҷом медиҳад.

Мақолаи Ҷ. Бақозода «Танқид ва масъалаҳои адабиёт» низ масъалаҳои ҳудогоҳии нақди бадеиро дар заминаи идеологӣ, яъне хостаҳои ҳизбу давлат ба миён мегузорад [176, 125]. Мунаққид қарори КМ КПСС «Дар бораи танқиди адабии бадеӣ»-ро «дар афкори бадеию

эстетикӣ ва танқидӣ» як навъ табаддулот ба шумор меоварад. Асли воқеият он аст, ки ин қарор диққатро ба танқид ҷалб кард ва омили бештар навиштани мақолаҳои танқидӣ гардид. Дар ҳамин равиш мунаққид «бозёфту маҳдудиятҳо»-и нақди адабиро дар мисоли мақолаҳои М. Шукуров, Р. Ҳодизода, А. Сайфуллоев, А. Ҳакимов ва Ҳ. Шодиқулов нишон медиҳад. Дар мақола тарзи масъалагузорӣ дар нақди адабӣ ба таври умумӣ таъриф мешавад. Муаллиф ба ҳам наздик шудани танқид ва адабиётшиносиро ҳамчун ҳодисаи мусбат арзёбӣ намудааст [176, 124-125].

Мунаққид мақолаҳои М. Шукуров «Жанри таърихӣ ва ҳудогоҳии халқ», «Вусъати роман», А. Ҳакимов «Таҳаввули арӯз дар назми муосир», «Аз ғазал то шеърӣ озод», «Шеърӣ инсон», Н. Нурҷонов «Барои сифати баланди драматургия», Р. Ҳошиму С. Табаров ва дигаронро нақд карда, ба ин васила диққатро ба баъзе равишҳои инкишофи нақди адабӣ ҷалб мекунад. Дар ин замина таҳлили мушаххас бо арзёбии мақолаи М. Шукуров оғоз меёбад. Нуктаи муҳим дар ин мақола жанри таърихӣ инқилобиро дар таҳаввулоти бадеӣ нишон додани мунаққид мебошад. Ба назари ӯ, заминасози ин таҳаввулот дигаргунҳои сиёсӣ ва иҷтимоӣ аст, ки ба инкишофи ин жанр мусоидат кардааст. Ангезаи судманди ин ҳодисаро мунаққид дар мисоли эҷодиёти Ҷ. Иқромӣ, С. Улуғзода, Р. Ҷалил, Ф. Муҳаммадиев ва баъзе нависандагони дигар шарҳ медиҳад.

Ҷ. Бақозода масъалаҳои умумии танқидро дар мисоли мақолаҳои зикршудаи А. Ҳакимов шарҳ додааст. Андешаи мунаққид дар бораи пойдории анъана ва ба ин васила ҳифзи асолати миллии адабиёт диди муҳим ва арзишманд шинохта шудааст. Дар ҳаракату дигаргунӣ ва ба инкишофи тафаккури бадеӣ мусоидат кардани суннатҳои адабиро мунаққид дар мисоли фарзияҳои А. Ҳакимов назари пешрав ва созанда таъбир мекунад.

Мунаққид дар бораи жанрҳои нақди адабӣ, аз ҷумла, ҷеҳраи адабӣ сухан ронда, Раҳим Ҳошимро устои ин шакл медонад ва асарҳои ӯро дар бораи Айнӣ, Лоҳутӣ ва Пайрав муҳим арзёбӣ мекунад. Ба андешаи Ҷ. Бақозода «Адибон иштирокчи бевоситаи ҷараёни адабианд, ҳангоми таҳлили эҷодиёти онҳо сифат ва хусусиятҳои хос, давраи муайяни адабиётро низ нишон додан мумкин аст» [176, 128]. Дар мақола хидматҳои Р. Ҳодизода, М. Шукуров, С. Табаров ва А. Ҳакимов дар инкишофи ин жанр ва ошкор кардани хусусияти эҷодиёти Р. Ҷалил, Ф. Муҳаммадиев, М. Қаноат ва А. Шукӯҳӣ нишон дода шудааст.

Мунаққид ба масъалаи суннатҳои адабӣ бештар аҳамият додани мунаққидонро дар нақди адабӣ ҳодисаи мусбат медонад. Назари воқеъбинии мунаққидон ба онҳо имкон додааст, ки ба масъалаҳои адабиёти гузашта ва имрӯза аз мавқеи таърихӣ муносибат намоянд. Робитаи анъана дар гузориши масъала ва интиҳоби мавзӯ низ зоҳир мешавад. Ташаккул ва таҳаввули усули муқоисавӣ хусусияти миллӣ ва инсонии осори адабиро низ муайян мекунад. Ин паҳлӯи масъала бештар дар мақолаҳои А. Сайфуллоев мавриди арзёбӣ қарор гирифтааст. Ҷ. Бақозода чунин ақидаро, ки «гӯё таълифи мақолаҳои ҷамъбастиву масъалагузор ба дараҷае осон аст», рад карда [176, 130], чунин гузориши масъаларо ба роҳи ғалат бурдани нақди адабӣ таъбир мекунад.

Маҷалла доир ба масъалаҳои шакли осори бадеӣ низ мақолаҳо ба ҷоп расонидааст. Ин масъала дар мақолаҳои Р. Амонов, Х. Отахонова, Л. Демидчик ва муҳаққиқони дигар ба миён гузошта шудааст. Хусусияти шаклии жанрҳоро навъҳои адабӣ дар мақолаҳои проблемавӣ матраҳ гардидаанд. Мақолаҳои ҷудогонаи ба таҳқиқи жанрҳо бахшидашуда, арзиши зиёди адабӣ ва илмӣ доранд. Дар мақола асарҳои М. Шукуров «Вусъати роман», Н. Нурҷонов «Барои сифати баланди драматургия» ва ҷанди дигар таҳлил ва арзёбӣ шудаанд.

Аз ҷумлаи эродҳои Ҷ. Бақозода ба вазъи танқид яке ин аст, ки вай «ҳанӯз ба масъалаҳои маҳорати нависандагӣ, сабку услуб, жанр ва

имконияти дохилии он, ягонагии шаклу мазмун кам аҳамият медиҳад ва ҳол он ки ...маҳз дар таҳлили якҷояи мундариҷавию ғоявӣ ва маҳорати бадеӣ ҳусну кубхи асар, фардияти адибе муайян мегардад» [176, 132]. Муаллиф нуфузи нақди мазмуну мундариҷаро дар нақд ҳодисаи мусбат доништа, таъкид мекунад, ки арҷгузории муҳимияти мавзӯ сабаби дастгирӣ ва ситоиши асарҳои сусту камарзиш аз ҷониби нақди адабӣ мегардад.

Рисолаи М. Шукуров «Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ» дар тақризи А. Набиев «Андешаҳои моҳиятҷӯ» нақд шудааст. Дар заминаи ҷустуҷӯҳои М. Шукуров мунаққид раҳнамо ва пешбаранда будани танқидро эътироф мекунад. Ба назари ӯ нақди адабӣ раҳкушои адабиёти асил аст. Ин ақида дар замони Шӯравӣ устувор гардида буд ва он ба нерӯҳои роҳбарикунанда вобаста доништа мешуд. А. Набиев ин мулоҳизаҳоро ҳамчун «ҷамъбасти ҳулосаи тамоми рисола» ба қалам додааст. Пас аз ин муҳаққиқ ба тариқи умумӣ асарро таҳлил карда, ғазилатҳои ҳунарии мунаққидро дар фаро гирифтани масъалаҳои муҳим, вусъати ҷашмандоз ва умқи андеша мебинад [212, 145].

Дар мисоли мақолаҳои М. Шукуров мунаққид таъкид мекунад, ки танқид агар ба протсессии адабӣ ғайраро даҳлат карда, тамоюли асосии ҷустуҷӯҳои эҷодии адабиётро зоҳир ва муайян намояд, ҳамонро худ ба ин ҷӯяндагӣҳо шарик мешавад, барои ёфтани роҳҳои нави ҳалли бадеии масъала, барои фарогирии амиқи ғоявӣ эстетикӣ ҳодисаҳои тозаии воқеият мусоидат хоҳад кард. Дар ин замина А. Набиев ба чунин ҳулоса меояд, ки «танқид қувваи ғайраро, ки қобил аст адабиётро ба роҳҳои нав барад, ба кашфи тозаии бадеӣ иштирок кунад» [212, 141].

Дар мақолаи М. Муллоҷонов «Хонанда, китоб, нависанда» низ нуктаҳои муҳиме оид ба нақди адабӣ ҳаст. Ин мақола натиҷаи пурсиши хонандагонро дар масъалаи танқид низ фаро гирифта, муаллифро ба чунин натиҷа меорад, ки хонандагон «мақолаҳои танқидӣ ва таълифоти

мунаққидони моро кам мехонанд, ё агар хонанд ҳам, ба он аҳамият намедиханд» [206, 141].

Ин натиҷагирӣ воқеияти муносибати оммаи хонандагонро ба нақд ифода мекунад. Сабаби нахуст ин буд, ки мақолаҳо асосан ҷанбаи идеологӣ доштанд ва дар масъалаи маърифат ва дониш, қадршиносии осори асили бадеӣ қариб баҳс намекарданд. Усули нақл ва бозгӯи мазмуни асар низ мақолаҳои танқидиро дилбазан карда, омили ба талаботи хонанда ҷавобгӯ набудани онҳо гардида буд. Муаллиф ба ин натиҷа мерасад, ки «солҳои охир афкори танқидии мо хеле пеш рафт, эътибори ҷамъиятии он афзуд, дараҷаи методологӣ ва фаъолиятмандиаш дар таҳқиқи муҳимтарин проблемаҳои назария ва амалияи реализми сотсиалистӣ боло рафт» [206, 138].

Дар ин замина муаллиф номи чанде аз мунаққидонро низ зикр карда, омили аслии пешрафти нақди адабиро шарҳ дода менависад, ки «Мунаққидону адабиётшиносон, адибон ва арбобони маданияти мо дар қори ҳамаҷузъи худ нишондодҳои қарори КМ КПСС--ро «Оид ба танқиди адабию бадеӣ» дастурамал қарор додаанд» [206, 138]. Ин хулоса тобеияти идеологии нақди адабиро ифода мекунад.

Андешаҳои мунаққид дар бораи пешрафтҳои нақди адабӣ дар маҷмӯъ дурустанд. Дар ҳақиқат, дар солҳои ҳафтод сафи мунаққидони касбӣ афзуд, миқдори онҳо аз ҳисоби ҷавонон зиёд шуд, лекин ҳамаи ин пешравӣҳоро ба қарорҳои ҳизб пайвастан навиҷе созиш бо сиёсат ва идеологияи замон асту бас.

Муаллиф ба камбудии нақд ишора карда, паст будани дараҷаи фалсафии эстетикӣ бисёре аз мақолаву тақризҳоро зикр менамояд. Аз мунаққидон беғараз буданро талаб мекунад. Ба фикри ӯ «танқиди ҳақиқӣ, танқиди аз ҷиҳати илмӣ мукаммал, бояд пеш-пешӣ адабиёт қадам занад, асари адабиётро омӯзад, шарҳ диҳад, тарғиб кунад...» [206, 139]. Ин хулосаро муҳаққиқ натавонистааст, ки бо нишон додани роҳҳо ва заминаҳои пешрафти танқид ба таври мушаххас асоснок кунад.

Соҳиб Табаров дар мақолаи «Қарорҳои ҷангал ва инкишофи танқиди адабӣ», ки дар боло зикр шуд, мунаққидро «муборизи ғайб барои идеали Ҷангали Коммунистӣ» медонад, ки «ба ҳар ҳодисаи адабӣ мувофиқи талаботи эстетикаи марксистӣ –ленинӣ баҳо медиҳад» [259, 116]. Вай камбудиро ошкор мекунад, то монанди «алафи бегона реша надовонанд». Танқид барои ин мунаққид ҷузъи идеология буда, мусоидати онро дар амалӣ шудани сиёсати иҷтимоиву фарҳангии ҳизбу давлат муҳим ва лозим медонад. С. Табаров ҷонибдори нақди идеологиву иҷтимоии вулгар буда, нахрия то ҷое дар солҳои ҳаштод ва интишори чунин афкори танқидии сиёсатгаро ва иҷтимоӣгаро мусоидат намудааст.

Ю. Акбаров дар мақолаи «Шебу фарози таҳқиқи шеър» оид ба мақолаҳои танқидӣ ва шеъри А. Ҳакимов андеша рондааст, яъне ин мақола ҳам танқиди танқид, ҳам танқиди шеър мебошад. Дар оғози мақола муаллиф мегӯяд, ки Аскар Ҳакимов дар нахустин асарҳои «бо роҳи инкор ва ради қолаббозии сохтакориҳо рафт» ва шеъри асилро тарафдорӣ кард. Ба ин равиҷи танқид, ки А. Ҳакимов побанди он будааст, Р. Ҳошим, М. Шукӯров, Х. Шарифов ва А. Сатторов шомил карда шудаанд.

Сабки А. Ҳакимов дар мақолаҳои «шоирона ва лирикӣ», ратсионалӣ дониста шудааст. Таҳқиқи ӯ пурҳиссиёт буда, бо «эҳсоси баланду самимият» суҳан мегӯяд ва асарҳои ба мушоҳидаи Ю. Акбаров «таҳлили танқидӣ бо таҳлили ҳиссиётангез» мебошад. Дар навиштаҳои танқидии ӯ «ман»-и лирикӣ аввалин бор истифода шуд. Баъди Раҳим Ҳошим мунаққид ӯро дуҷумин кас медонад, ки ба навиштани симои адибон машғул шудааст. Сипас Ю. Акбаров маҷмӯаи мақолаҳои А. Ҳакимов «Дар қаламрави суҳан»-ро нақд мекунад. Дар мақолаи аввали маҷмӯа «Шеъри замонӣ ва ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқӣ» ба андешаи Ю. Акбаров масъалаҳои рӯҳия ва оҳанги замон, мазмуну ғоя, шаклу мазмун ва ғайра ба миён гузошта шудаанд. Муаллиф тамоюлҳои асосии

шеърро муайян ва арзёбӣ мекунад. Ю. Акбаров бурду бохти А. Ҳакимовро дар шинохти шеър зикр менамояд.

Ю. Акбаров мавзӯи дигари мақолаҳои А. Ҳакимовро масъалаҳои қаҳрамони лирикӣ дар шеър медонад. Ба назари мунаққид А. Ҳакимов ба муқобили арзишманд шинохтани ҳар як қаҳрамон чун инсон аст. Ба андешаи ниҳони ӯ, қаҳрамони лирикии ӯ шоири боистеъдод ва тавоно мароқангез шуда метавонад, зеро танҳо шоири асил қаҳрамони воқеии лирикии замонро ба вучуд оварда метавонад. Ба мушоҳидаи мунаққид, А. Ҳакимов, қаҳрамони лирикии ҳар лаҳза авзояш тағйирёбандаро қабул надорад. Ба назари ӯ, дар андешаи шоир ду чизи бо ҳам муқобил бояд вучуд надошта бошад, зеро чунин ақида «ҷавлонгоҳ ва олами андешаҳои шоирро тангу маҳдуд мегардонад». Ҳамин гуна назарро А. Ҳакимов дар тақризи ба маҷмӯаи шеърҳои Бозор Собир навиштааш низ пайгирӣ намудааст. А. Ҳакимов ҳичрат дар шеърро василаи тазйиқи рӯҳ медонад. Ю. Акбаров ба ин андеша муқобил баромада меафзояд, ки «ғам дар шеър як роҳи аз ғам наҷот додану сабукрӯҳ гардонидани инсон аст» [163, 136].

Назари Ю. Акбаров ба мақолаи А. Ҳакимов «Тазодҳои фаровони шеър» манфист, онро камзарф дониста, ашъори дар он таҳлилшударо баррасӣ мекунад ва назарашро баён медорад. Ю. Акбаров кӯшиши муайян кардани фардияти эҷодии ҳар шоирро аз ҷониби А. Ҳакимов падидаи муҳими нақди адабӣ дониста, дар ин замина камбудии мақолаи «Умри пурмаъно»-ро мушаххас нишон медиҳад. Назари мунаққид ба мақолаи дигари А. Ҳакимов «Шоҳи райҳон ва себҳои шукуфта» мусбат буда, «бо як самимияту дилбастагӣ, эҳтирому сипосгузорӣ ва мафтунии тамом» [163, 137] навишта шудани он таъкид шудааст.

Нақди Ю. Акбаров аз мақолаҳои А. Ҳакимов роҷеъ ба ашъори М. Турсунзода, М. Қаноат, Лоик, Ғаффор Мирзо ва дигарон низ аз бисёр ҷиҳат воқеӣ ва тозаву ҳолисона аст. Ӯ тақризҳои «Бо хоки Ватан» ва

«Гули хор»-ро нақд карда, ба эродҳои А. Ҳакимов посухи саҳт меғӯяд. А. Ҳакимов баъзе шеърҳои Лоикро аз ҷумлаи намунаҳои беҳтарин медонад ва баъзеи дигарро рад мекунад. Ю. Акбаров бо чунин оҳанг сухан ронданро як навъ безътиной медонад. Назари А. Ҳакимов оид ба шеъри Бозор Собир низ таҳлил шуда, андешаҳои мунаққид дар ин боб «ҳақиқати бебаҳс» унвон шудааст.

Дар охир Ю. Акбаров ба масъалаи забон ва сабки А. Ҳакимов дахл карда, онро «сершираю шоирона ва пуробу рангу хоно», вале гоҳо мантиқан бечо таъбир мекунад ва намунаҳо меоварад. Дар маҷмӯъ, мақолаи Ю. Акбаров дар нақду арзёбии осори танқидии А. Ҳакимов ҳарфи тоза буда, кам иттифоқ меафтад, ки як мунаққид мақолаҳои мунаққиди дигарро бо ин ҳавсала ва дақиқназарӣ таҳлил карда бошад.

Ҳамин тариқ, маҷаллаи «Садои Шарқ» бо нашри як силсила мақолаҳои танқидӣ вазъу ҳолат ва роҳҳои ташаккулу таҳаввули нақди адабиёро дар ҳама зинаҳо марида таваҷҷуҳ қарор додааст. Ин масъалаҳоро борҳо Ш. Ҳусейнзода, М. Шукуров, С. Табаров, А. Сайфуллоев, М. Муллоҷонов, Ҷ. Бақозода, Х. Шарифов, А. Сатторов, Ҳ. Шодиқулов, Ю. Акбаров ва дигарон дар мақолаҳояшон ба миён гузоштаанд. Ин чараён баъди нашри қарори маълуми КМ КПСС «Дар бораи танқиди адабии бадеӣ» то ҷое раванқ пайдо карда, дар саҳифаҳои матбуот, аз ҷумла «Садои Шарқ» маводҳои зиёде ба ҷоп расидаанд. Дар ин маводҳо нисбат ба нақди адабӣ таҷдиди назар ҳам ба мушоҳида мерасад.

Ташаккул ва таҳаввулоти индавраинаи нақд ба тағйироти авзонии сиёсӣ ва иҷтимоии мамлакат низ вобаста мебошад. Танқид дар ин давра ҳамчун шакли худшиносӣ ва ҳудогоҳии нақди адабӣ то ҷое ғайб шуд. Дар ҳамин фазо дастовардҳои асосии нақди адабӣ зухур кардаанд. Дар бисёре аз мақолаҳо консепсияи тозаи алоқаманд бо ҳосҳои идеологӣ матраҳ шудаанд, ки гоҳо аз осори асили ҳунар ғосила гирифтаанд. Ин равиш дар мақолаҳое, ки дар боби нақди нақишта шудаанд, ифодаи ҳудро ёфтаанд. Дар ин замина М. Шукуров дар мақолаҳое, ки дар боби

нақди нақд дар маҷалла чоп шуда, сухани аввал ва тоза гуфтааст, ки ба баъзе нукоти он мо дар боло ишораҳое доштем.

Дар зимн зарур медонем оид ба мақолаи ӯ «Илми танқид ва санъати мунаққид» чанд нуктаро баён кунем. Ин мақола арзёбии назарӣ ва амалии нақд аст, ки дар бораи хусусияти он нақл мекунад. Муаллиф ба суоли –нақд чист?, санъат аст, ё илм?- посух мегӯяд. М. Шукуров танқидро «пеш аз ҳама яке аз шуъбаҳои илми адабиётшиносӣ дониста, сипас меафзояд, ки фақат бархӯрди комилан илмӣ асосҳои обективии нақдро қувват дода метавонад. Ӯ асоси обективиро аз умдатарин меъёрҳои методологияи марксистӣ-ленинии нақд медонад. Хулосаи ӯ ин аст, ки «бунёди мустаҳками илмӣ имкон хоҳад дод, ки асари муайян ё як ҳодисаи адабӣ, ки дар эҷодиёти нависандае дида мешавад, ҳамаҷониба таҳлил шавад, протсесҳо, ки дар адабиёт ҷараён доранд, ошкор ва моҳияти онҳо дуруст таъйин гардад» [294, 129].

Ба ин тартиб, нақди адабӣ аз назари ӯ илм аст ва фақат ҳамин хусусият имконияти дарки мушаххасоти адабиётро муайян мекунад. Аз ин ҷиҳат, барои нақди адабии тоҷик «объективияти илмӣ ва мулоҳизаҳои асосноку эътимодбахши илмиро» зарур мешуморад [294, 129].

Камбудии асосии нақди тоҷикро муаллиф, пеш аз ҳама, дар он мебинад, ки он аксаран шакли баҳодиҳии қатъиро дорад, мисли «фалон чиз хуб ва фалон чиз бад аст». Дар ин маврид одатан овардани далелу бурҳон ва исботи фикр фаромӯш карда мешавад. Ба андешаи М. Шукуров «ин гуна ҳукми бедалел, агарчи дорои фикри муҳим аст, на дар назари нависанда ва на дар чашми хонанда эътибор пайдо карда наметавонад» [294, 131]. Ӯ чунин мешуморад, ки «моҳияти аслии асари танқидиро ҳамоно таҳлили амиқу эътимодбахши илмӣ муайян мекунад ва мунаққид ҳар чи донишу ҳунар дорад, бояд дар ҳамин роҳ ба ҳарч диҳад» [294, 132]. Ҳамчунин, номбурда таъкид мекунад, ки дарки андешаи нависанда бидуни дарназаргирии шакли асар мумкин нест ва

асари алоҳидаеро бояд дар контексти тамоми адабиёт баррасӣ кард. Ў даъват мекунад, ки аз ратсионализми беҳаракат, ки торафт ба нақди воқеӣ нуфуз карда истодааст, бояд даст кашид. Нақли одии мундариҷаи асари бадеиро ҳамчун таҳлили обективии илмӣ вонамуд кардан мумкин нест, мулоҳизаҳои умумии мавҳум, нақли мазмун, ҳамчунин хурдагириҳои сунъии пуриддао аз очизиву заифии нақд дарак медиҳанд.

Муаллифи мақола хусусияти нақдро ба тариқи зер тавсиф мекунад: «Танқид илми санъат аст, аз ҷумла илми санъати сухан, илми адабиёт мебошад. Дар айни замон набояд фаромӯш кард, ки танқид камтар аз дигар илмҳои санъатшиносӣ хусусияти «академӣ» дорад ва зиёдтар аз онҳо бевосита ба омма нигаронида шудааст. Ба ин вачҳ санъат, ҳунар ва маҳорат дар танқид бештар аз ҳамаи дигар илмҳо зарур аст» [294, 145]. М. Шукуров мунаққидро дорои шахсияти комил ва ҳунари воло дониста, соҳиби таъби баланд будани онро таъкид мекунад.

Дар мақолаи «Танқид қувваи фаъол аст» М. Шукуров масъалаҳои муносибати нависанда ва мунаққидро ба миён мегузорад. Дар ин равиш ӯ ба муносибати нависандаву мунаққид диққат дода, ҳақшиносиро маҳаки эътибори фаъолияти ҳар ду медонад [298, 121-134].

Мунаққид нуқсонҳои асосии нақдро дар ошкор накардани арзишҳо, равишҳо ва муайян накардани моҳияти онҳо мебинад. Ҳар як нависанда, ҳар як асар ба таври алоҳида омӯхта мешавад, аммо ин барои ошкор намудани алоқаҳои дохилии падидаҳои адабӣ, тағйирёбии шаклу мундариҷа кифоят намекунад. Мақолаи «Гавҳариёни сухан бошем» низ масъалаҳои назарӣ ва амалии нақдро дар бар гирифта, нақшу чойгоҳи нақд дар ҷараёни адабӣ ва эҷодиёти ин ё он адиб нишон дода шудааст. Дар ин мақола М. Шукуров мақолаҳои А. Сайфуллоев «Танқиди адабӣ дар мубориза барои ормонҳои коммунистӣ», «Танқид ва адабиёти имрӯз» ва мақолаи Р. Ҳодизода «Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт» -ро арзёбӣ кардааст [299, 124-125].

Дар мақолаи зикршуда муаллиф ба масъалаи танқиди танқид эътибори хос медиҳад. Ба назари ӯ, нақди нақд василаи пешрафти ин соҳа буда, таҳлили илмӣи обективӣ бояд маҳаки он бошад. Муаллиф принципҳои асосии танқидро муайян карда, назари таърихи асоси он мешуморад. Риояи ин усули нақд ба дарк ва арзёбии ҳолисонаи эҷодиёти шоирону нависандагон ва чараёни адабӣ ёрӣ мерасонад. Дар ин замина камбудии асосии мақолаҳои А. Сайфуллоев ва Р. Ходизодаро дар набудани таърихияти комил мебинад. Дар мақола ба тарафҳои мусбат ва манфии фаъолияти мунаққидии Ю. Акбаров ва А. Ҳакимов баҳо дода шудааст. Муаллиф мақоларо бо изҳори назар дар бораи маданияти нақд, одоб, нигоҳ доштани андоза, таъсири сухан ва муносибати беғаразонаи нависанда ба танқид ба поён бурда, аз ҷумла менависад: «Нависанда бояд муносибаташро ба танқиди асарҳои худ ва ҳамкасбонаш ошкоро гӯяд. Чунин фикри нависанда ҳам бо мунаққидон зиёда зарур аст, зеро барои равшан шудани баъзе масъалаҳо ёрӣ мерасонад, лекин гуфтугузори нависандагон бояд фақат ба гила табдил наёбад, балки низ комилан ранги эҷодӣ дошта бошад. Фақат гуфтугузори чиддӣи эҷодӣ ба фоидаи танқид, ба фоидаи адабиёт амал хоҳад кард» [299, 135].

Профессор А. Сатторов низ оид ба масъалаҳои нақд мақолаҳои «Нуқсу камоли танқид» ва «Дархостҳои танқидӣ»-ро ба ҷоп расонида, андешаҳоиашро доир ба вазъи нақди адабӣ баён доштааст. Муаллиф нақдро василаи муассир дар шинохт ва арзёбии эҷодиёти шоиру нависандагон ва чараёни адабӣ дониста, таъкид мекунад, ки шоиру нависандагон ҳамеша умедвори арзёбии навиштаҳоиашон буда, интизори баррасии ҳолисона ва воқеӣ ҳастанд. Аммо ба мушоҳидаи ӯ, нақди адабӣ ин рисолаташро пурра иҷро карда наметавонад. Сабаби асосии қафомонии нақдро А. Сатторов дар масруфӣи мутахассисон бо дигар корҳо, махсусан бо корҳои илмӣ –тадқиқотӣ мебинад. Сабаби дигарро муаллиф дар набудани тавачҷуҳ ба нақд ва гоҳо безътиборию безҳтиромӣ ба нақд медонад. Ниҳоят, сабаби охир дар он будааст, ки

аксари мақолаҳо ба таърифу ситоиши ин ё он адиби бомартабаву соҳибмақом бахшида мешаванд [245, 127-128].

Ин донишманд бесалоҳиятии мунаққидонро низ яке аз сабабҳои қафомонии нақд медонад. Ба андешаи ӯ мунаққидон «дар танқидҳову тақризҳои худ дар бораи бархе шоирону нависандагони ҷудогона ва асарҳои алоҳидаашон аксар носанҷидаву ноандешида сухан меронанд ва аз ҳамин рӯ, наметавонанд пешрафту пасмонии ин ва ё он адибе, ҳусну қубҳи асарҳои онро ҳаматарафа бо далелҳои муътамад собит кунанд» [245, 145] ва ин омили норозигии нависандагону шоирон аз нақду наққодон аст.

Муаллиф дар оғози солҳои ҳафтод доираи нақди адабиро маҳдуд доништа, фақат дар маҷаллаҳои «Садои Шарқ» ва «Помир» вучуд доштани шӯъбаҳои нақдро барои пешрафти ин соҳа нокифоя медонад. Назари мунаққид ба забони нақди адабӣ низ манфӣ буда, аз ҷумла менависад, ки «мувофиқат накардани гуфтору кирдори мунаққидони мо дар мақолаву асарҳои онҳо зухур кардааст. Барои мисол, онҳо дар навиштаҳои худ ҳамеша аз шоирону нависандагон талаб кардаанд, ки бо забони фасеҳу раво, ширину бадеъ сухан гӯянд, маҳорат ва дониши ҳудро мунтазам такмил диҳанд, ҳақиқати зиндагиро бо тамоми мураккабияш ва бо тасвири дақиқ ба рӯи дафтар оранд ва дар баён тарзу тариқҳои тоза ба тозаро ҷустуҷӯ кунанд. Вале ҳайҳот, ки худашон солҳои сол бо забони хушқу беобуранг сухан мегӯянд маҳорат ва донишашонро пайваста такмил намедиданд, ҳақиқати бадеиро, ки таҷассуми ҳақиқати зиндагист ва нависанда онро ба қалам додааст, бо тамоми мураккабӣ ва зебоиаш таҳлилу таҳқиқ намеkunанд, тарзи баёни якрангу якнавохт доранд ва гузашта аз он, симои ҳоси худ ва ё ҷунон ки худашон мегӯянд ва ин қадар ба шоирону нависандагон нисбат додани онро дӯст медоранд, пайраҳаи ҳоси ҳудро надоранд» [245, 129]. Мунаққид сабаби ин падидаи номатлубро дар он мебинад, ки

мунаққидон бештар қолабӣ менависанд, дар сурате, ки ҳар як мақолаи адабиву танқидӣ шакли наву мундариҷаи навро талаб мекунад.

Мунаққид ба таҳлили бевоситаи маводи танқидӣ гузашта қайд мекунад, ки тақризҳо бештар аз ҷониби қаламкашони ҷавон навишта мешаванд. Ҳарчанд «аксари мунаққидони ботаҷриба» низ фаъолияти худро дар соҳаи нақди адабӣ маҳз аз навиштани тақриз оғоз кардаанд, аммо бо мурури замон аз жанри тақриз даст кашидаанд. Шакли тақризҳое, ки дар саҳифаҳои матбуот маъмул гаштааст, чунин аст, ки онҳоро ҳатто ҳар шахси андак хушсавод ҳам навишта метавонад. «Дар асл набояд чунин бошад, -менависад муаллиф, -таҳлилу таҳқиқи амиқ ва вобаста ба ҳамин аз мунаққид дониш ва ранҷи бешуморро меҳаҳад. Чунончи барои он ки мунаққиде дар бораи маҷмӯаи тозаи шеър ва ё ҳикояҳои нависандаи муосире муҳокима ронад, вай бояд на танҳо тамоми эҷодиёти он адибро нағз донад, балки аз адабиёти гузашта ва имрӯза низ бохабар бошад ва аз ҳамин замина ба он баҳо диҳад. Мутаассифона, тақризнависони мо дар доираи баҳси маҷмӯа ва ё китобе, ки таҳти назар доранд, маҳдуд шудаанд ва чунон сухан кардаанд, ки гӯё пеш аз ин на адабиёт буду на адибон ва баъд ҳам нахоҳад буд» [245, 132].

Муҳаққиқ таҳлили маърифативу эстетикӣ осори бадеиро меёри шинохт ва арзёбӣ шинохта, онро ба таҳлили сирф иҷтимоӣ муқобил мегузорад. Ба андешаи ӯ рӯҳи граҷдани нақди адабӣ, рӯҳи граҷдани адабиёт на танҳо ба мавзӯоти он, балки бо арзиши эстетикӣ асар низ вобаста мебошад.

Мақолаи дигари ин муҳаққиқ – «Дархостҳои танқидӣ» нисбат ба мақолаи боло оҳанги некбинона дошта, дар боби пешрафтҳои нақди адабӣ дар солҳои ҳафтод сухан ба миён меоварад. Сабаби ин пешрафтро муаллиф дар ҷудошавии мутахассисон ва мунаққидони насру назм ва ҳамчунин дар инкишофи нақди нақд, ташкили нақди адабиёти бачагону адабиёти тарҷумавӣ, ташаккули услуби инфиродии ҳуди мунаққидон, болоравии самтҳои илмиву методологӣ, тазоҳури шаклҳои нави таҳлил

дар фаъолияти мунаққидон, умуман, мудохилаи фаъл намудан ба раванди адабӣ ва ҷоннок гардидани дигар хусусиятҳои нақд мебинад. Дар нақди адабӣ асарҳое пайдо шудаанд, ки хусусияти эҷодиву навоварона доранд. Инчунин бисёр олимони ҷавон дар нақди адабӣ таҷриба андӯхтаву малака ҳосил намудаанд [84, 184].

Мунаққид дар мақола дар баробари дастовардҳо нуқсонҳои нақдро низ зикр кардааст, ки яке аз асоситарини он нофаъолии нақд ва мунаққидон мебошад. Муаллиф ҳамчунин заъфи бунёди илмӣ ва методологиро аз нуқсонҳои дигари ҷиддии нақди адабӣ таъбир мекунад. Ё илова ба ин, мавҷудияти «танқиди бефикр»-ро низ ёдрас мекунад, ки хусусияти публитсистикаи камзарфро дорад. Ғайр аз ин ба андешаи дурусти муаллиф «вайрон кардан ва ё сарфи назар намудан аз усули таҳлилу таҳқиқи таркибии ғоявию бадеӣ, иҷтимоиву эстетикӣ аз нуқсонҳои ҷиддист, ки дар фаъолияти танқидии ҷанде аз мунаққидони тоҷик вучуд дорад. Онҳо дар тақризу мақолаҳояшон маъмулан бо нақлу баёни мазмуни асарҳои бадеӣ саргарм шуда, бо шарҳу тафсири рӯякии образҳои бадеӣ қаноат намуда, аз табиати махсуси асарҳои бадеӣ ва образҳои он, аз бадеият ва маҳорати адабии муаллифонашон фаромӯш мекунанд» [84, 189].

Мунаққид шарҳи нодурусти яке аз масъалаҳои муҳими адабӣ-рӯҳияи граждании шеърро безътиной ва ба инобат нагирифтани усули таҳлили якҷояи ғоявию бадеӣ дар танқиди адабии тоҷик дониста, дар ин замина ба мақолаҳои Х. Мирзозода «Розҳои маҳрамона ё сурудҳои замонавӣ» [205, 124-139] ва А. Ҳакимов «Шеъри замонӣ ва замони шеърҳо» [280, 121-136] мисол мезанад ва таъкид мекунад, ки муаллифон ба ҳамовозии маҳз ба воқеаву ҳодисаҳо ғаравида, бо ҳамин шеъри гражданиро нодуруст маънидод кардаанд [84, 190].

Масъалаҳои вазъу ҳолат ва ташаккулу таҳаввули нақд аз ҷониби А. Сайфуллоев, Ҳ. Шодикулов ва Ҷ. Бақозода низ арзёбӣ шудаанд. Аз ҷумла, Ҷ. Бақозода дар мақолааш «Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар насри тоҷик»

ба он таваҷҷуҳ кардааст, ки дар солҳои охир шароит ба инкишофи нақд мусоидат кардааст. Ба мушоҳидаи муаллиф дар нақди адабии тоҷик усули гузориши масъалаҳо тағйир ёфта, ба равандроҳои инкишофи адабиёт муносибатҳои тозае ба вучуд омадааст [180, 120].

Муаллиф яке аз хусусиятҳои нақди ин давраро ба ҳам наздикшавии нақди адабӣ ва адабиётшиносӣ дониста, меафзояд, ки ин ҳодиса асосҳои илмии нақдро қавӣ сохта, сифати танқидии онҳоро баланд менамояд. Ба назари ӯ, масъалаҳои гуногуни адабиётро дар алоқамандӣ бо воқеияти айнӣ ба тадқиқ гирифтани нақд тамоюли мусбат аст. Дар иртибот бо мавзӯҳои нақд, аз ҷумла, худшиносӣ, асосҳои иҷтимоиву миллии адабиёти муосир ӯ мақолаҳои М. Шукуров «Жанри таърихӣ ва ҳудогоҳии халқ», «Асоси реалистӣ ва рӯҳи романтикӣ», А. Ҳакимов ва дигаронро нақд карда, ҷустуҷӯҳои нақди адабиро дар ин замина самарабахш меҳисобад.

Дар мақола навиштаҳои шоирону мунаққидоне чун М. Турсунзода, А. Сайфуллоев, М. Миршакар, Х. Шарифов, А. Сатторов, С. Табаров, Р. Муслмонкулов ва дигарон мавриди нақд қарор гирифтаанд [180, 122].

Тадқиқоте, ки дар ин замина анҷом гирифта ва дар солҳои гуногун дар маҷалла ҷоп шудааст, гувоҳи он аст, ки як шохҳои нақди адабӣ – нақди нақд дар ин давра то ҷое ҷеҳраи касбии ҳудро намуда, ба раванги ин соҳа мусоидат кардааст. Аз ҷумла, М. Шукуров дар мақолаи “Бо дили шуълавару сухани бурро” навишта буд, ки «савияи ғоявию назарии танқиди тоҷик нисбат ба 20-25 соли пеш ба маротиб баландтар аст. Ба дараҷаи муайяни камолоти илмӣ иҷтимоӣ расидани танқиди тоҷикӣ аз ҳамин ҳам маълум мегардад, ки моҳияти баъзе протсессҳои адабии имрӯзаро дуруст муайян карда, ба андак дер мондан бошад ҳам, ба асарҳои нави адибони тоҷик баҳои дуруст дода истодаанд» [297, 17]. Дар ин замина мунаққид асарҳои А. Сайфуллоев, Л. Демидчик, Ю. Бобоев, А. Ҳакимов ва Ю. Акбаровро ном мебарад, ки дар онҳо умдатарин масъалаҳои адабиёти муосир ва муҳимтарин асарҳои он нақд шудаанд.

Маҷаллаи «Садои Шарқ» дар охири солҳои ҳаштодум дар боби худшиносии танқид як силсила мақолаҳои ҷолибро ба ҷоп расонда, равишҳои воқеии нақди адабӣ ва имконоти вазифаҳои онро муайян ва мушаххас намуд. Яке аз ҳамин гуна мақолаҳо таълифоти М. Шукуров «Барои танқиди таҳлилии объективӣ» унвон дошта, дар боби худшиносии нақди адабӣ ҳарфи тоза ва боҳадаф буд. Муаллиф нақши нақдро дар чараёни адабӣ муайян карда, аз ҷумла навишта буд: «танқид аз муҳимтарин омилҳои амиқбурди бозҷустҳои маънавиву ахлоқии шахс ва ҷамъият аст, ки фикрҳоро ба ҷунбиш меорад ва ба самти нав равона месозад... Ҳоло на танҳо афзоиши фаъолиятмандии иҷтимоиву граждании танқид, балки беш аз пеш вусъат додани навназарӣ мувофиқи талаботи вазифаҳои тозаву ҷамъият мавриди баррасӣ қарор додани рӯйдодҳои адабӣ ва корбаст кардани меъёрҳои олии бадеият зарур аст» [306, 146].

Ин ва баъзе мақолаҳои Х. Шарифов, А. Сатторов, Ю. Акбаров ва Ҷ. Бақозода, ки охири солҳои ҳаштод ва ибтидои солҳои навади садаи XX дар маҷалла ҷоп шудаанд, заминаро барои равиши касбии худшиносии нақд поягузорӣ карданд, ки мутаассифона, воқеаҳои сиёсии баъди соли навад афкори интиқодиро аз маҷрои дурусти инкишоф берун бурд. Муҳити тарсовар пеши роҳи нақди озодандеш ва ҳунаршиносро як муддат баст.

Ҳамин тариқ, дар анҷоми ин бахш метавон хулоса кард, ки:

а) дар маводе, ки дар ин давра маҷалла ба ҷоп расонидааст, нақди адабӣ мавриди арзёбии бетарафона қарор гирифта, ба ин васила равиши солими худогоҳии ин соҳа поягузорӣ шудааст. Маводи ин давр вазъи нақди адабиро таҳлил карда аз ҷиҳати назарӣ пурқувват шудани онро собит ва равишҳои мусбату манфиро ошкор намудаанд;

б) тавсия ёфтани доираи назар, вусъати андешаҳои интиқодӣ, ба вучуд омадани шаклҳои нави муҳокимаҳои илмиву адабӣ, тақмили сохтори жанрӣ аз афзалиятҳои нақди ин давра доништа шудааст. Аксари

мақолаҳои нашршуда масъалаи худогоҳии нақди адабиро дар заминаи идеологӣ ва хостаҳои дастурии ҳизби ҳоким ба миён гузошта, арзёбиҳои иҷтимоӣ ва ҳунарии осори бадеиро ҳамчун равиши нақди солим ва ҳадафманд ёдрас намудаанд;

в) осори танқидӣ дар маҷалла ба таври густурда мавриди нақду арзёбӣ қарор гирифта, дар ин замина тақризҳои зиёде ҷоп шудаанд, ки баёнгари ҳолати воқеии ҷараёни худогоҳии нақди адабӣ мебошанд; нақди осори танқидии ҷопшуда, арзёбии фаъолияти мунаққидон, аз ҷумла М. Шукуров, А. Сайфуллоев, А. Ҳакимов ва дигарон аз ҷониби мунаққидони касбӣ, монанди А. Набиев, Ҳ. Шодикулов ва Ю. Акбаров гувоҳи пешрафти нақди нақд ва ошкор сохтани равишҳои мусбату манфии инкишофи он мебошад, ки маҷалла мунтазам дунболагирӣ намудааст;

г) мақолаҳо ва тақризҳои дар маҷалла ҷопшуда ташаккул ва таҳаввули индавраинаи нақдро ба тағйироти авзои сиёсӣ иҷтимоии солҳои ҳаштод ва навади Шӯравӣ вобаста қарда, ҳамчун шакли худшиносӣ ва худогоҳии нақд ва фаъол шудани онро собит қардаанд. Мақолаҳоро аз рӯи моҳият ва самти андеша ба тариқи зер метавон дастабандӣ қард: нахуст мақолаҳое, ки ҷанбаи назар ва методологии нақдро арзёбӣ қардаанд (мақолаи М. Шукуров «Илми танқид ва санъати мунаққид» аз ин ҷумла аст); дувум мақолаҳоеро метавон зикр қард, ки бевосита ба арзёбии равишҳои амалии нақд, бахусус фаъолияти мунаққидон пойбанд будаанд; ниҳоят, мақолаҳои интиқодие, ки нуқсонҳои асосии нақдро дар ошкор нақрдани арзишҳо, равишҳои номатлуб ва моҳияти зиёнбори онҳо дар ҷараёни адабӣ донистаанд;

ғ) охири солҳои ҳаштод ва ибтидои навад давраи авҷи худогоҳии нақди адабии тоҷик буда, фаъолиятҳои огоҳонаи мунаққидоне мисли М. Шукуров, А. Сайфуллоев, Ҳ. Шарифов, А. Сатторов, А. Ҳакимов, Ю. Акбаров ва дигарон гувоҳи пешрафти ин соҳаи нақди адабӣ мебошад.

Аз таҳлили қиёсе, ки дар ин боб оид ба масъалаҳои сиёсати адабӣ, инкишофи нақд, жанрҳо ва усули таҳлили онҳо анҷом гирифт, метавон ба тариқи зер натиҷагирӣ кард:

1. Сиёсати адабиро дар солҳои ҳаштоду навади садаи ХХ қарорҳои ҳизби коммунисти Шӯравӣ, нишондодҳои анҷуманҳои ҳизб ва дар ин замина дастуру супоришҳои ҳизби коммунисти Тоҷикистон муайян мекард. Маҷаллаи «Садои Шарқ» низ дар нашри маводи нақди адабӣ тобеи хостаҳои идеологии ҳизб ва давлати Шӯравӣ буда, принципи партиявияти адабиёт, принципи марксистӣ-ленинӣ меъёри асосии арзёбии чараёни адабӣ ва осори шоиру нависандагон будааст. Сармақолаҳо ва мақолаҳои ҷудогонае, ки дар ин давра нашрия чоп кардааст, нақши нақди адабиро дар чараёни адабӣ аз мавқеи ҳизб муайян карда, дар ин замина роҳу равиши инкишофи нақдро муайян кардааст.

2. Сиёсати адабиро дар соҳаи нақди адабии тоҷик дар солҳои ҳафтод ва баъди он асосан қарори ҳизби коммунисти Шӯравӣ «Дар бораи танқиди адабию бадеӣ» шакл дода, равиши ташаккул ва таҳаввули афкори танқидӣ, нақди осори бадеиро муайян намудааст. Дар ҳамовозӣ ба сиёсати расмӣ идораи маҷалла мунтазам мақолаҳои дастурӣ чоп карда, танқидро аз ҷумлаи «масъалаҳои аввалиндараҷаи ҳаёти ғоявӣ сиёсӣ ва эстетикӣ» маънидод мекард. Дар ин равиш дар маҷалла мақолаҳои А. Сайфуллоев «Танқид ва адабиёти имрӯз», А. Ҳакимов «Танқид ва чараёни адабӣ», Х. Отахонова «Мавқеи танқиди адабӣ дар инкишофи адабиёт», С. Табаров «Қарорҳои партия ва инкишофи танқиди адабӣ» ва ғайра чоп шудааст, ки сиёсати идеологӣ ва табақоти адабии он рӯзгорро таблиғ ва дастгирӣ кардаанд. Хусусияти асосии нақди ин давраро арзёбиҳои мавзӯии иҷтимоӣ муайян карда, ҷанбаҳои хунариву зебоишиносии асари адабӣ кам мавриди таваҷҷуҳи мунаққидон қарор гирифтааст.

3. Аз нимаи дууми солҳои ҳафтод, бахусус давраи бозсозии горбачёвӣ сар карда, дар сиёсати адабӣ ва равиши нақди адабӣ

дигаргуниҳои идеявӣ ва касбӣ ба назар мерасад. Маводи дар ин давра дар маҷалла ба ҷоп расида далели он аст, ки мунаққидон дар баробари гаравиш ба нақди иҷтимоӣ, ба арзёбии ҳақшиносонаи арзишҳои бадеии осори адабӣ ва эҷодиёти шоиру нависандагон талош кардаанд. Нақди адабӣ дар баробари дунболагирии сиёсати ҳизб дар соҳаи адабиёт, аз ҷараёни озодандешӣ ва ошкорбаёнӣ пайгирӣ карда, ба равиши нақди солим мусоидат намуд, ки ба роҳ андохтани мусоҳибаҳои ошкоро, суҳбатҳои гирди миз оид ба масъалаҳои муҳими таърихи адабиёт, шеърӣ насри муосир ва нақду арзёбии озодонаи эҷодиёти баъзе шоиру нависандагон маҳсули ҳамин давра мебошад.

4. Дар давраи мавриди назар нақди адабӣ аз жанрҳои гуногун ҷорӣ гирифтааст, ки бонуфузтарини он мақола мебошад. Дар ташаккули сохтори мундариҷавӣ ва шакли жанри мақола назарияи воқеагароии маҳз, равишҳои қолабии иҷтимоӣ-ғароёна таъсири манфӣ гузошта бошад ҳам, аз нимаи солҳои ҳафтод ба ин тараф маҷалла ба нашри мақолаҳои мусоидат кардааст, ки бештаринашон савияи баланди касбӣ дошта, арзишҳои ғоявӣ ва ҳунарии осори бадеӣ аз мавқеияти касбӣ баҳогузорӣ шудааст. Ин равиши нақдро, ки метавон иҷтимоиву ҳунарий номгузорӣ кард, мақолаҳои М. Шукуров, А. Сайфуллоев, Х. Шарифов, А. Сатторов ва дигарон муаррифӣ мекунад. Яке аз жанрҳои дигаре, ки дар равиши инкишофи афкори назариву амалии танқиди адабӣ нақши хос дошта, маҷалла дар интишори он ҳаматарафа мусоидат намудааст, ҷеҳраи адабӣ мебошад. Ҷеҳраҳои адабие, ки ҷоп шудаанд, ҷанбаи таҳлиливу танқидӣ ва тарҷумаиҳолӣ дошта, дар шинохт ва арзёбии симои инсонӣ ва моҳияти ҳунари шоиру нависандагон аҳамияти калон доранд. Ғоҳ тобеияти идеологӣ ва ғароиши манфии завқӣ ба муаллифони ин гуна осор имкон надодааст, ки дар шинохти ҳунари асил муваффақ шаванд.

5. Аз нимаи солҳои ҳафтод ба ин тараф ба маънии тоҷаш давраи худшиносӣ ва ҳудогоҳии нақди адабӣ оғоз мегардад, ки нақди касбии осори адабӣ, осори танқидии ҷопшуда, арзёбии фаъолияти мунаққидон

муҳимтарин хусусияти он мебошад. Маҷалла чопи осори нақдиро дар жанрҳои гуногун ба роҳ мондааст, ки арзёбии назариву методологӣ, амалӣ ва интиқодиро дар бар гирифта, баёнгари равишҳои мусбати чараёни ҳудогоҳии танқиди адабӣ мебошанд.

БОБИ II

Накди шеър ва махсусияти он

2.1.Равиши накди мавзӯиву ғоявӣ ва жанрӣ

Маводе, ки дар таҳлилу арзёбии шеър аз назари мавзӯ ва ғояву моҳияти иҷтимоии шеър дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба ҷоп расидааст, пеш аз ҳама, бар пайвандҳои осори адабӣ бо ҳаёти ҷомеа таъкид дорад. Ин гуна накди иҷтимоӣ мероси замони Шӯравӣ буда, ба осори адабӣ, аз ҷумла шеър ҳамчун падидаи синфӣ баҳо меод. Дар ин равиш бисёр вақт омили қареҳаи ҳунари, завқу тамоюли фардии шоиру нависандагон ба эътибор гирифта намешуд. Меъёри шинохти ҳунари шоиру нависанда аҳамияти идеологӣ ва ҷамъиятии андешаву орои онҳо маҳсуб меёбад. Аз ин назар, равиши мавзӯӣ ва ғоявию иҷтимоӣ раванди асосии накди шеъри ин давраро муайян мекунад.

Унсуре асосие, ки дар шарҳи ғайолияти тарафдорони ин равиш ба назар мерасад, масъалаи иртиботи шеър бо муҳит ва табақаҳои иҷтимоӣ, ҳамчунин бунёди иқтисодии ҷомеа ва усули истехсолот мебошад. Ин усул тавсия ва рушди адабиёт, аз ҷумла шеърро ҷомеаро аз назари пайванде, ки байни инсон, қор, табақа ва воқеаҳои истехсолот ҳаст, баррасӣ мекунад. Ҳамчунин таъсире, ки ин омилҳо дар роҳи эҷоди осори бадеӣ, аз ҷумла шеър доранд, нақши ин осорро дар бехбудии аҳволи иҷтимоӣ зери назар дорад. Ин тарзи накди адабӣ тарзи воқеагароии сотсиалистиро ҳамчун меъёри баррасии осори бадеӣ ба ҳукми қонун даровард.

Накди иҷтимоии даврони Шӯравӣ, аз ҷумла маводе, ки дар ин замина дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ҷоп шудааст, ба ҷанбаҳои ҳунарии осори бадеӣ кам таваҷҷуҳ дошт. Манфиати синфӣ ва идеологӣ муҳимтарин меъёри шинохт ва арзёбии осори бадеӣ буд. Барои пайравони ин равиш, ин нақд фардияти эҷодии шоиру нависандаро дар шинохти воқеият хеле маҳдуд сохта, уфӯқҳои эҷоди асилро барои шоиру нависандагони ҳунарманд ва тааххудпеша маҳдуд сохт. Масъалаҳои

ҳаёти ҷомеа, ахлоқ, дин, омӯзишу парвариш танҳо аз мавқеи ғаразҳои синфӣ ва сиёсӣ шарҳ ёфта, мунаққидон муқовимати адиб ва сохти ҷомеаро қабул надоштанд. Ҳамин равия ва таҷриба раванди асосии нақди шеърро дар саҳифаҳои маҷаллаи «Садои Шарқ» муайян мекард, ки намунааш мақолаҳову тақризҳои дар фосолаи мавриди назар ҷопшуда мебошад.

Дар мақолаи Ю. Бобоев «Гуфтор аз ашъори тозаи шоир» шеърҳои М. Турсунзода аз назари мавзӯӣ ва ғоя таҳлил шудаанд, ки бо тақозои нақди иҷтимоӣ-ғарои он замон навишта шудааст. Пас аз зикри шеърҳои «Таронаи ишқ», «Се нозанини Шарқ», «Ҳалқаи заррин», «Нақши пой», «Дурахшон қуллаҳо», «Қасди паҳлӯи офтоб кунем», «Модарам», «Офарин дил» ва ғайра, муаллиф мавзӯи онҳоро шарҳ дода, ин шеърҳоро натиҷаи «омеҳиши лирикаю ҳисси граҷданӣ» [182, 115] медонад. Ба андешаи мунаққид салиқаи бадеии шоир дар ин шеърҳо хеле пеш рафта, дар тасвири зебӣ ҳунарманд шудааст. Шеърҳои шоирро муаллиф лабрезии эҳсосоти лирикӣ дида, саховату некбиниро равиши асосии фикрии ӯ ба қалам медиҳад.

Дар ин замина мавзӯҳои шеърҳои шоир мушаххас карда мешавад, ки иборат аст аз васфи Ватан, модар, зан ва дигар масоили иҷтимоӣ. Мавзӯи шеърҳои шоирро мунаққид аз мавқеи ғаразҳои сиёсӣ-табақотӣ баррасӣ кардааст, ки ҳадафи усулии нақди замони Шуравӣ буд. Бинобар ин, дар қиёс бо шеърҳои классикӣ зан дар шеърҳои М. Турсунзода ҳам зебост, ҳам оқила ва ҳам ғаъол. Дар шароити иҷтимоӣ, ки ӯ зиндагӣ дорад, дигар ҳел буда ҳам наметавонад. Мавзӯи дигари ашъори М. Турсунзода дӯстии халқҳо ва муносибатҳои инсонӣ мебошад. Мунаққид шеърҳои дар ин мавзӯӣ гуфтаи шоирро таҳлил карда, ба чунин ҳулоса меояд, ки тасвири мавзӯи модар дар тарзи ниғориши шоир «аз ҷиҳати қувваи ташвиқ тарғиботи ватанпарварӣ сухани навест» [182, 121].

Мунаққид ишқу муҳаббатро аз мавзӯҳои асосии шеърҳои М. Турсунзода таъбир карда, моҳияти ҷустуҷӯҳои фардии шоирро дар ин

замина шарҳ медихад, ки ба тақозои хостаҳои ҷомеаи онрӯза амалӣ шуда, моҳияти сиёсӣ ва ғоявии мақбули низоми сиёсиро дорад. Ин тамоюл ба мушоҳидаи мунаққид ба шеърҳои манзаранигорӣ ва ишқии шоир низ мазмуни иҷтимоӣ ато кардааст. Ин мақола оҳанги некбинона дошта, нақди ситоишгарона нисбат ба шеъри М. Турсунзода мебошад,

Вақте дар боби нақди ҳадафманд ва касбии шеър сухан ба миён меоварем, бешак, дар сарғаҳи он Ш. Хусейнзода ва мақолаи ӯ «Дар бораи баъзе майлҳо дар шеъри муосири тоҷик» меистад. Ин мақола сухани ҷиддӣ ва олимона дар арзёбии шеъри тоҷикӣ мебошад, ки то имрӯз аҳамияташ барҷост. Муаллиф равиши шеъри тоҷикро нақд карда, аз ҷумла, андешаи муҳими зерро баён медорад: «Тасвири одам дар шеърҳои даҳсолаи аввали пеш аз ҷанг бисёр яктарафа буд. Одам, пеш аз ҳама, ба сифати ё пахтачин ё тракторчӣ ё коргари сари дастгоҳи корхонаҳо таҷассум ёфта, масъалаҳои меҳнату муҳаббат ва характери он ғайри қобили эътимод ва бе алоқаҳои табиӣ нишон дода шуда, образҳо ба мисоли плакатҳо инъикос ёфта буданд. Шиорҳо ва баёнҳои ҳаррӯзаро ба сурати манзум ва бо каме нақшу ҷилдиҳои ба унвони шеър тақдим мекарданд; мавзӯё ва мотивҳои аксарияти шеърҳои мо ҳамин зайл умумӣ ва якранг буданд. Баъд аз съезди XX партиямон шеъри мо ҳам аз ин қабил нуқсонҳо ҳар чи бештар раҳо ёфта истодааст» [99, 227]. Ин иқтибосро мо ба ин далел дароз гирифтем, ки воқеан, ин ва мақолаи М. Шукуров «Сухан аз лирика ва мазмуни ҳаётии он» дар нақди он солҳо сухани қавӣ ва бодалел буданд. Махсусан, талоши Ш. Хусейнзода барои таваҷҷуҳи аҳли тадқиқро ба «шеъри ноб» [99, 222] бозгардондан қобили мулоҳиза аст. Муҳаққиқ таҳаввулот ва навҷӯихоеро, ки дар он давра рух медод, зикр карда, муҳимтарин хусусиятҳои ин ҳодисаро дар он мебинад, ки «акнун дар шеър бо гузоштани оинаи ҳассос ва дақиқ имконоти маънавии одам, рӯҳ ва қудрати ношикастани ӯ ҳарчи бештар инъикос ёфта, дар катибаи адабии халқамон маъниҳои фалсафӣ, нақшу оҳангҳои лирикии нав афзуда истодааст» [99, 222]. Ба назари ӯ «образҳои

лирикӣ, ки дар шохроҳи ҳаёти имрӯза худро ҳамсанги зиндагӣ медонанд, ба мисоли одами зинда дар ҳама ҳол ҳассосу самимитар гардидааст» [99, 227]. Ин назар нисбат ба шеъри даҳаи шастум тоза ва воқеӣ ба назар меояд, ки роҳро барои адабиёти асил, яъне «шеъри ноб» ҳамвор мекард.

Муҳаққиқ тамоюли ба ҷавҳари шеър даст дароз кардан ва дар ҷустуҷӯи бозёфтҳои шоирона гаштан, ба гармхонаҳои дил роҳ ёфтано аз рӯи унвонҳои маҷмӯаи шеърҳои шоирон низ ҳадс мезанад, ки воқеан кӯшиши ҷиддӣ дар ифодаи бадеии мазмун ва тобишҳои ҳодисаҳои зиндагӣ буда, то андозае аз тааллуқоти сиёсӣ ва мафкуравӣ озод гардидани шеър ва шоиронро нишон медиҳад. Китобҳои монанди «Нафаси гарм», «Ситораҳои замин», «Наргис», «Суруди Зарафшон» аз ҷумлаи осоре буданд, ки аз навҷӯиҳои соҳибонашон дарак медоданд. Дар ин замина муҳаққиқ муҳимтарин ҷиҳатҳои шеъри Турсунзода, Шукӯҳӣ, Қаноат, Ғаффор Мирзо, Жола ва Лоикро мушаххас месозад.

Чизи дигари муҳим ин аст, ки муаллифи мақола масъалаҳои инкишофи назм, аз ҷумла навҷӯиҳои маънавию ахлоқии шоиронро дар ин давра аз назари ирсияти таърихӣ ва ҳадафҳои ҳунари асил мавриди муҳокима қарор медиҳад. Ў ин корро бо огоҳии комил анҷом медиҳад, зеро қонуниятҳои инкишофи ғоявию зебошинохтии адабиёт ҳаминро тақозо мекунад ва ба ин восита самти асосии пешрафти адабиёт дуруст муайян хоҳад шуд. Ҳамин равиши андеша мақолаи ўро ҳамчун маҷмӯаи афкори муҳими танқидӣ ҷилва медиҳад, ки мутаассифона, дар вақташ аз тарафи аҳли таҳқиқ чандон дастгирӣ наёфта буд.

Мақолаи Ш. Ҳусейнзода «Дар бораи баъзе майлҳо дар шеъри муосири тоҷик» аз қисматҳои «Ба азви шеъри ноб», «Имон ва машъали ишқофарин», «Ҳусни ахлоқ» ва «Анъана, ҷустуҷӯ ва навоарӣ» иборат буда, ҳар кадоме як ё чанд масъалаи бунёдии шеъри имрӯзро мавриди нақди солим қарор додааст. Муҳимтарин кӯшиши муаллиф дар ин мақола аз тааллуқоти сиёсӣ озод кардани адабиёт, бахусус нақду шеър мебошад.

Ба мушоҳидаи дақиқи ин донишманд агар Аминҷон Шукӯҳӣ бо ашъори самимонаи лирикиаш «шоҳроҳи шоирӣ»-ро боз карда бошад, Ғаффор Мирзо «бозёфтҳои шоирона»-и худро дар айни содагиву равонӣ ба хонанда тақдим кардааст. Абдучаббор Қахҳорӣ «ҳисси бародарӣ», «дӯстии шоистаи даврони моро» тараннум мекунад. Дар ашъори Лоик «кӯшиши баёни эҳсосоти драматизми одамӣ» мавқеи хос дорад. Имрӯз ҳарфҳои зерини мунаққид чун пешгӯии огоҳона ва собитшуда ба гӯш мерасад: «Лоик дар олами шеър ханӯз нав аст, лекин аз ашъор ва сурудҳои шавқангези ӯ маълум мешавад, ки дар оянда, бешак, лоиқи шеъри тоҷик хоҳад шуд» [99, 231]. Дар шеъри Муъмин Қаноат «андеша ва эҳсоси замон бо як тарзи пухта ва асил мавҷ мезанад. Беш аз ин, аксари шеърҳои ӯ «инъикоси орзуҳо ва лаҳзаҳост, ки дар зиндагии мардуми кишвари мо воқеъ» гардида, маҳсули «шавқу изтиробҳо ва дилвопасиҳои шоир аст» [99, 231].

Мунаққид мавзӯи панду ҳикмат ва «муҳаббату ҳусни ахлоқи инсонӣ»-ро аз хусусияти ирсии адабиёти ҳазорсолаи мо доништа, интиқод ба касоне мекунад, ки «ашъори панду ахлоқиро ваъзи хушку холӣ ва аз ҷиҳати санъат паст пиндоштаанд». Ба назари ӯ шеърҳои панду ахлоқӣ аз панду насихат ё ки аз шеърҳои таълимӣ фарқ доранд. Албатта, ҳар як сухани панду ҳикматомезе, ки дар шеър оварда мешавад, шеъри панду ахлоқӣ нест. Шеъри панду ахлоқиро ӯ маҷмӯаи суханони ҳакимона ва шоирона доништа, ду намуди онро дар мисоли шеъри гузашта ва имрӯза таъин менамояд: яке ин ки мақсад дар ҳукми масал зикр мешавад, дигар шоир дар баробари ифодаи мақсад барои таъкиди мақсадаш дар мисрае масал меоварад. Ба назари ӯ ин гуна шеър набояд «натиҷаи андеша, таҷриба ва озмоишҳои бардавом» ва «таҷассуми шеърии ҳулосаи андешаҳои ахлоқӣ ва фалафилӣ шоир» бошад. Навӣ дар ин гуна шеърро низ муҳаққиқ аз шартҳои бақои он меҳисобад [99, 231].

Масъалаҳое, ки Ш. Ҳусейнзода дар ин мақола мавриди муҳокима қарор додааст, он вақт бори аввал ба миён гузошта шуда буданд.

Баъдтар дар солҳои ҳафтодум бо наشري ду мақолаи Ғаффор Мирзо «Шоистаи ғамхорӣ» ва «Оре, шоиста ва муҳтоҷи ғамхорист» сари ин мавзӯ баҳси тезу тунде барпо шуд ва М. Шукуров дар мақолаи «Панду ҳикмат фалсафафурӯшӣ нест!» онро ҷамъбаст кард. Бо вучуди ин андешаҳои танқидии Ш. Ҳусейнзода дар боби нақди мавзӯ ва тамоюлҳои ғоявии шеърӣ он солҳо ҳоло ҳам пуарарзиш аст. Махсусан, ҷанбаи назарӣ ва амалии ин мақола саҳифаи тозае буд дар нақди замон ва умуман раванди адабии он давр.

Мақолаи А. Сайфуллоев «Роҷа дар Кремл» низ асосан дар нақди мавзӯ ва тамоюлҳои ғоявӣ иҷтимоии достони ҳамноми М. Турсунзода навишта шудааст. Мунаққид аз он шурӯ мекунад, ки зиёда аз бист сол боз М. Турсунзода дар мавзӯи Шарқи хориҷӣ асарҳо меофарад. Ӯ ҳамчун шоири интернационалист дар васфи мардуми кишвари Ҳиндустон силсилаи «Қиссаи Ҳиндустон» ва «Духтари муқаддас»-ро навишт. Баъдтар достони «Аз Ганг то Кремл»-ро ба вучуд овард. Ҳамаи ин осор дар заминаи воқеияти таърихӣ навишта шуда, хусусияти инкишофи шеърӣ тоҷикиро дар ҳамон давра муайян мекарданд [226, 115].

Нақли мазмуни достони «Аз Ганг то Кремл» бо шарҳи вазъи сиёсии Ҳиндустон дар оғози садаи бист шурӯ мешавад. Ба назари мунаққид мавзӯи асар тасвири кӯшиши мардуми ҳинд дар роҳи ҷустуҷӯи адолат, озодию истиқлолият ва мубориза бар зидди ғосибони англис ва иртиқобпарастони маҳаллӣ мебошад. Паҳлӯи дигари мавзӯ тасвири таъсири ғояҳои Ленин ва соҳти Шӯравӣ ба мардуми Шарқ буда, мунаққид ба ин натиҷа мерасад, ки «Протап, Баракатулло ва Убайдулло намояндагони халқи ҳинду, ҷӯяндагони озодӣ, истиқлол ва ҳудӣ шоир ҳамчун вакилони халқу давлати советӣ тасвир ёфтаанд» [228, 115-131].

Дар заминаи метавон гуфт, ки А. Сайфуллоев бештар тобеи ғаразҳои табақотӣ ва сиёсӣ шуда, ба хусусияти тасвири натуралистонаи мавзӯ ва

ифодаи ғоя дар эҷодиёти шоир таваҷҷуҳ накардааст, ки дар маҷмӯъ заъфи нақди он солҳост.

Дар мақолаи Ю. Акбаров «Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар» мавзӯи Ватан ва ватандӯстӣ нақд ва арзёбӣ шудааст. Дар он рӯзгор назари вулгарии тамоми сарзамини шӯравии собикро ватани ягона хондан шоеъ буд ва аз ҳамин дидгоҳ ашъори дар мавзӯи Ватан навиштаи шоирон арзёбӣ мешуд. Ин тамоюли барғалатро дар нақди он солҳо суханони зерини С. Давронов ба сароҳат нишон медиҳад. Ӯ навиштааст, ки «Дар шеърҳои ба Ватан бахшидаи Ҳабиб Юсуфӣ боре ҳам зодгоҳаш-маҳаллаи Боғи Майдони шаҳри Самарқанд зикр нашудааст, вале калимаи Ватан мафҳуми хеле фароҳе дошта, ҳар дафъа тобишҳои нав пайдо мекунад. Доираи шеърҳои ба Ватан бахшидаи Гулрухсор аз зодгоҳаш деҳаи Яхч сар шуда, то Тоҷикистон меояд ва аз ҳудуди Тоҷикистон берун намебарояд» [190].

Ин андеша гувоҳи ба эътибор нагирифтани таҳаввулоти афкори назарӣ оид ба ашъори ватанхоҳӣ буда, зери таъсири назарияи вулгарии «ватани ягонаи Шӯравӣ» шакл гирифтааст. Ю. Акбаров низ дар мисоли ашъори ватанхоҳии он рӯзгор тамоми сарзамини Шӯравиро Ватан таъбир мекунад. Вале моҳияти онро ба дӯст доштани зодгоҳ, шаҳру деҳи кишвари худ пайванд медиҳад. Сипас, мунаққид мавзӯи ватанхоҳиро дар мисоли ашъори М. Турсунзода нақд карда, шеъри «Силсилаи кӯҳи Ҳисор»-ро таҳлил ва моҳияти ватанхоҳии онро ба хонанда ошкор менамояд. Муҳаққиқ шеърҳои дар ин мавзӯъ навиштаи Мастон, Ансорӣ ва Қутбӣ Киромро таҳлил карда, онҳоро бо ашъори М. Турсунзода муқоиса мекунад. Андешаҳои ватанхоҳӣ дар мисоли шеъри «Замини меросӣ»-и Лоиқ ва шеърҳои Гулназару Баҳром Фирӯз таҳлил шудаанд. Ба андешаи мунаққид дар мавзӯи ватандӯстӣ шеърҳои зиёде навишта шуда бошанд ҳам, вале дар бештарини онҳо фикр умумӣ ва такрор мебошад. Чунин шеърҳо образҳо ва тасвирҳои зебо надоранд.

Дар мақолаи А. Сайфуллоев «Шеър нидои зиндагист» шеърҳои шоирони он вақт ҷавон Ёдгорӣ, Баҳром Фирӯз, Лоик, Қутбӣ Киром, Бозор Собир, Ашӯр Сафар, А. Қаҳҳорӣ, Бобо Ҳочӣ, Мастон ва дигарон таҳлил ва нақд шудаанд. Мунаққид аввал ашъори шоиронро аз ҷиҳати мавзӯӣ таҳлил карда, сипас хусусияти бадеии онҳоро мушаххас менамояд. Дар мақола масъалаҳои орзуву ормони ҷавонон, ғояҳои инсонпарварӣ, зиндагӣ ва мушкилоти он, масъулияти инсон дар ҷомеа, ёди Ватан, мавзӯи ҷанг ва оқибатҳои он арзёбӣ шудааст. Нақди А. Сайфуллоев иҷтимоӣ-баро буда, талабаш аз шоирон гуфтани шеъри ба истилоҳ гражданист аст [229, 97-129].

Таҳлил ва арзёбии шеър аз ҷиҳати ғоявию иҷтимоӣ хусусияти асосии нақди ин давра мебошад, ки маҷалла ба нашри ин гуна мақолаҳо мусоидат кардааст. Сабаби ин дар он аст, ки адабиёт дар он замон ҳамчун василаи таблиғи идеологияи ҳизби коммунист ва давлати Шӯравӣ истифода мешуд ва аз мавқеи эҳтиёҷоти сиёсӣ иҷтимоӣ ҳизбу давлат арзиши осори бадеӣ муайян карда мешуд. Дар мақолаи Р. Ҳодизода “Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт” мазмуну мундариҷа ва ғояву арзишҳои иҷтимоӣ достони М. Турсунзода «Аз Ганг то Кремл» аз ҳамин мавқеъ нақд шудааст. Муаллифи мақола тафовути ин достони шоирро аз дигар осори ӯ дар он мебинад, ки ҳамаи онҳо дар мавзӯҳои дохилии Тоҷикистон ва ин асар дар мавзӯи хориҷа навишта шудааст. Нақд нақди мавзӯӣ буда, мазмунӣ достон арзёбӣ шудааст. Хулосаи муаллиф сиёсӣ иҷтимоист ва аз мавқеи ҳостҳои сиёсати хориҷии давлати Шӯравӣ дар он рӯзгор таъбир ва тавсиф шудааст [281, 128].

Дигар аз мавзӯҳои, ки нақди адабӣ тасвири онро дар шеъри ин давра ҷиддан пайгирӣ кардааст, мавзӯи дӯстии халқҳо ва интернационализми пролетарӣ мебошад. Ин масъала дар мақолаи зикршудаи Р. Ҳодизода низ баррасӣ шуда, Ю. Акбаров дар мақолаи «Рӯҳи граждании шеър» ба он зиёд эътибор додааст. Мунаққид ин

мавзӯро дар шеъри М. Қаноат, Лоик, Убайд Раҷаб, Бозор Собир ва шоирони дигар таҳлил карда, сарчашмаи рӯҳи интернационалии осори шоирони тоҷикро «аз ҳамон миллияти чуқури» ашъорашон медонад [165, 138]. Таъкиди ӯ дар ин мақола ба моҳияти синфӣ ва идеологии адабиёт аст.

Масъалаи арзиши иҷтимоии шеъри М. Турсунзода дар тақризи ба чопи чилдҳои якум ва дуҷуми «Куллият» - и шоир навиштаи А.Сатторов «Қайдҳо дар ҳошияи куллияти шоир» низ баррасӣ шудааст. Муаллиф дар ин тақриз масъалаи муносибат ба халқ ва кишвари худро аз мавзӯҳои бунёдии осори шоир дониста, онро далели пайванди бағоят мустаҳкам ва муҳаббати беандозаи ӯ ба сарзамини худ ва мардуми он медонад.

Мунаққид дар маҷмӯъ аз осори шоир «оҳанги ғолибият, суруди шодӣ, ифтихору қаноатмандӣ, худшиносӣ ва ҷӯшу хурӯши меҳнати озод»-ро дарёфта, ба чунин хулоса меояд, ки «инъикоси бадеии рӯҳи замон ва аҳли он аз муҳимтарин муваффақияте буд, ки дар ҷодаи адабиёт аз қадами аввал насиби адиби ҷавон гардид ва баъдтар ба яке аз сифатҳои аслии эҷодии ӯ табдил ёфт» [248, 137]. Мунаққид дар заминаи таҷрибаи эҷодии шоир ба ин натиҷа мерасад, ки вай тарзу воситаҳои баёни муносиб ва махсуси худро кашф намуда, «барои назми муосири тоҷик дар роҳи реалистона тасвир кардани зиндагӣ ва симои одамони имрӯза хидмати барҷастаро адо кард» [248, 140].

Ба андешаи Абдунабӣ Сатторов Мирзо Турсунзода барои ифодаи маъниву мазмунҳои рӯзгори навин қолиби мувофиқро пайдо карда тавонист. Аз таҷрибаи М. Турсунзода муҳаққиқ ба хулосае меояд, ки шоир дар заминаи шаклҳои суннатӣ тарзи тозаи нигоришашро устувор намуд. Хулосаи зерини мунаққид низ дар шинохти шеъри шоир муҳим аст: «Муваффақиятҳои аввалини Мирзо Турсунзода дар шеърӯи шоирӣ дар натиҷаи омезиши анъанаҳои неки адабиёти классикиву фолклори тоҷик, ғояҳои инсондӯстӣ, ватанпарастӣ, озодӣ, адлу адолат, умеду рӯзгори хуш, забон ва воситаҳои баён бо таҷрибаи адабиёти сотсиалистӣ

дар баёни маънӣ ва мазмунҳои нав ба даст омадааст. Минбаъд чунин синтез ба яке аз воситаҳои асосии ҷустуҷӯ ва навовариҳои адиб табдил ёфтааст. Беҳтарин асарҳои ӯ, бидуни истисно маҳз ба ҳамин восита таълиф гардидаанд» [248, 146].

Масъалаи муносибат ба анъанаҳо ва тамоюлоти мавзӯии шеъри М. Турсунзода дар мақолаи А. Сайфуллоев «Паймонаи муҳаббат» низ ба миён гузошта шудааст. Дар ин мақола асосан мавзӯи ишқ ва тарзи инъикоси он дар шеъри М. Турсунзода арзёбӣ шудааст. Муаллиф аз мавзӯҳои ҷовидонаи адабиёт будани ишқ ва дар шеъри шоир ҷойгоҳи хос доштани онро таъкид мекунад. Ба мушоҳидаи ӯ, шоир дар тасвири ин мавзӯъ назари синфӣ дошта, намунаи он драмаи «Хусраву Ширин» (бо ҳамқаламии А. Деҳотӣ) ва «Тоҳиру Зӯҳро» мебошад. Аз таҳлили мазмуни ишқии ин асарҳо мунаққид ба хулосаи зер меояд: «Қаҳрамонони онҳо ҳамчун ошиқ ба мурод намерасанд ва маргро мардона қабул мекунанд. Марги онҳо як эътирози иҷтимоӣ ба муқобили ҷабру зулми феодалӣ ва нобаробариҳои замона аст» [230, 126]. Мунаққид дар ин нақд муқовимати шоирро ба сохти сиёсӣ иҷтимоӣ муҳим шумурда, бо ин ҳувиати эҷодии эҷодкорро зери шубҳа мегузорад.

Моҳияти иҷтимоӣ ва синфӣ бахшидан ба марги қаҳрамонон натиҷаи талаби идеологии замон буд, ки шоир ва мунаққид онро иҷро накарда наметавонистанд. Муаллиф мавзӯи ишқу муҳаббатро дар алоқамандӣ бо адабиёти классикӣ, осори шифоҳӣ ва адабиёти халқҳои дигар ҳамчун ифодаи суннатҳои миллӣ ва пайвандҳои интернационалӣ ба шумор меоварад. Дар тафсири ӯ ишқ моҳияти умумибашарӣ дошта, тамоми соҳаҳои зиндагии инсонро фаро мегирад.

Бунёди иҷтимоии нақди замони Шӯравӣ мунаққидро водор месозад, ки мавзӯро дар алоқамандӣ бо сохти иҷтимоӣ таҳлил кунад. Ҳатто рози зан «аз доираи розҳои маҳрамона берун баромада, масъалаҳои давлативу ҷамъиятӣ ва байналхалқиро дар бар мегирад» [230, 133]. Шеъри шоир албатта, аз ин раванд канора нест, вале онро ба

муносибатҳои ҷаҳонӣ ва умумибашарӣ пайвастанӣ мунаққид муҳолиға ва муҳобот аст. Ҳамин гуна муҳолиға дар натиҷагирӣҳои муаллиф низ ба назар мерасад. Бо вуҷуди ин, мақолаи мазкур дар нақди шеърӣ М. Турсунзода қадами ҷиддӣ ва пурарзиш буд.

Таҳлили мазмун ва мундариҷаи асари бадеӣ дар нақди он солҳо ногузир ба баёни ғоя ва масоили иҷтимоӣ рабт мегирад. Мақолаи Ю. Акбаров, ки бо номи «Тавоноии рӯҳи инсон» дар маҷалла chop шудааст, ҳамин хусусияти нақди шеърро ифода мекунад. Мавзӯи баҳси мақола тасвири ҷанг дар эҷодиёти Муъмин Қаноат мебошад. Мунаққид сабаби ба ин мавзӯ муроҷиат кардани шоирро аз забони худӣ ӯ чунин шарҳ додааст: «Дар мамлақати мо оилае нест, ки доғи ҷангро надидаю талхӣ онро наҷашида бошад. Аз майдони набард падар, писар ва ё бародарони мо бар нағаштаанд... Ин ғаму андух аз хурдӣ як умр ҳамроҳи мост» [166, 134]. Навиштани асар дар мавзӯи ҷанг, ба андешаи Ю. Акбаров таҷассум намудани дарду аламест, ки шоир онро аз хурдӣ ҷашидааст.

Мавзӯи асосии достони «Сурӯши Сталинград» зиддият ва низои ду низоми иҷтимоӣ мебошад. Пас аз таҳлили достони дигари шоир «Тоҷикистон-исми ман» муаллиф дар бораи мазмуну шакли достонҳои Қаноат ба чунин хулоса меояд: «...достонҳои ӯ ва умуман, тамоми ашъораш аз оҳангҳои фалсафӣю граҷданӣ ва ватанпарварӣ саршор аст. Дар достонҳои ӯ, хусусан дар ду достони сонӣ образи ватану фарзандон, ғояи ҷудоинопазирии онҳо, ҳамбастагии наслҳо мавқеи муҳим дорад ва ин асарҳои ӯ комилан ҳаётдӯстонаю ватандӯстона буда, ҷавононро дар рӯҳи садоқат ба Ватан, ба халқи худ, эҳтироми тамом ба анъанаҳои бузурги падарон ва гузаштагонӣ худ тарбия менамояд» [166, 143]. Тобеият ба забон ва хӯ гирифтани ба рӯҳияву хостҳои замони асосӣ диди интиқодӣ ва таҳлили мунаққидро дар шинохти шеър ва хунари шоирӣ Муъмин Қаноат ташкил медиҳад, ки аз хусусияти аслии нақди адабии он рӯзгор аст.

Мақолаи А. Сатторов «Шеър ва зиндагӣ», ки бо он соли 1975 маҷалла мубоҳисаро дар атрофи шеър оғоз ниҳод, бештар тамоюлоти мавзӯӣ ва хусусияти ҳунарии шеърро мавриди баҳс қарор дода, дар ин замина камбудихои шеъри он рӯзгорро нишон додааст. Мунаққид дигаргуниҳои асосии солҳои панҷоҳу ҳафтодро иборат медонад «аз таваҷҷуҳи шоирон ба тасвири ҳамаатарафа ва доманадори олами бойи маънавии инсонӣ муосир, ҷаҳони мураккаби он, ҷойгоҳи вай дар зиндагӣ, муносибати вай бо табиат ва ҷомеа; ба дарки маънии зиндагӣ ва диалектикаи инкишофи таърихи халқу кишвар, аз ҷумла, қорномаю дилварии фарзандони он; маданияти гузашта ва имрӯзаи вай; тадқиқи ҷиддӣ ва амиқи ҳаёти реали; даҳлати ғайбона ба воқеоти муҳими рӯзгор» [249, 130-131].

Дар идомаи ин баҳс мақолаҳои А. Абдуманнонов «Сухан аз қаҳрамони лирикӣ» [158, 100-107], Ҳ. Шодиқулов «Ду мавзӯи муҳими шеъри имрӯз» [293, 127-132], Ю. Акбаров «Роҳ ба сӯи дили инсон» [167, 119-129], А. Сайфуллоев «Назаре ба таърихияти шеъри муосир» [231, 121-127], Х. Мирзозода «Рӯзҳои маҳрамони ӯ сурудҳои замони» [205, 124-139], Ҳ. Муҳаммадиев «Сеҳри маҳорат» [210, 135-137], Р. Мусулмонқулов «Шеър машғал аст» [208, 122-126], Г. Келдиев «Замини барӯманди шеър» [196, 129-133] ва дигарон ба ҷоп расидаанд, ки ба ифодаи А. Сатторов «вазъи танқиди адабии тоҷик» [250, 130], бахусус нақди шеърро намудор кард.

Дар ин замина метавон гуфт, ки дар ин баҳс нақди мавзӯӣ ва ғоя то ҷое афзалият дошт. Агар Ҳ. Шодиқулов мавзӯи иҷтимоиро дар шеъри рӯз муҳим шинохта намунаҳоро дар ин замина таҳлил карда бошад, Х. Мирзозода моҳияти таҳаввулоти ғоявиро дар шеъри тоҷикӣ арзёбӣ кардааст. А. Абдуманнонов дар мақолаи зикршуда ҳаводиси зиндагиро сарчашмаи мавзӯи шеъри шоирон медонад. Мақолаи Р. Мусулмонқулов низ дар таҳлил ва арзёбии мавзӯву ғоя ва манбаи иҷтимоии шеъри шоирон, аз ҷумла ашъори М. Қаноат, Лоик, Бозор Собир ва дигарон

арзишманд буда, муаллиф гоҳо дар ин равиш ба шеъри шоирон баҳои нодуруст медиҳад.

Мунаққид шеъри «Саҳна»-и Бозор Собирро таҳлил када, чунин менигорад: «Шоир зиндагиро ба саҳна ташбеҳ карда, образи шоиронае меофарад». Баъд пораеро аз шеър иқтибос карда, ба хулосае меояд, ки «дар байни ин издиҳоми беормон» «ду-се солхӯрда» ҳастанд, ки «тирадил, тирагӯй, тирамизоч» мебошанду «дар таги тӯри чинҳои ҷабин дар миёнаи калобаи оташ чашмашон анкабутро монад, анкабуте, ки метанад найранг...». Мунаққид паси ин сатрҳо суолҳои «ин манзараи кадом рӯзгор аст?», «Аз кадом замону сохти иҷтимоӣ аст?»-ро гузошта бо ин тааллуқоти сиёсӣ ва тобеияти мафкуравиашро ба нақди ҳаётнигар ва сиёсатзада собит месозад.

Р. Мусулмонкулов аз ин шеър танҳо бандеро ҷудо карда дар заминаи он ба хулосае меояд, ки он заминаи муайяни иҷтимоӣ надорад ва мавқеи ғоявии шоир равшану комил нест. А. Сатторзода дар мақолаи зикршудаи ҷамъбасти менависад, ки «агар Бозор Собир бештар аз тоифаи одамони зишт ном бурда бошад, равшан аст, ки мақсадаш аз он танҳо танқиди ин қабил шахсон буда, ҳаргиз маънои онро надорад, ки дар саҳнаи ҳаёт «ҳама сиёҳтинатанд» [250, 125].

Таҳлили мавзӯи шеър дар мақолаи Ҳ. Шодикулов «Ду мавзӯи муҳими шеъри имрӯз» [293, 127-132] яктарафа ва сиёсатзада аст. Ӯ аз инъикоси боигарихи маънавӣ сухан карда, онро бо меъёрҳои ахлоқи ҳизбӣ баҳогузорӣ мекунад ва дар ҳамин равиш ба шеъри шоирон баҳо медиҳад. Дар доираи ҳамин талабот шеъри М. Турсунзода «Асри ман», шеърҳои Лоик, Ҳ. Файзулло, М. Ҳайдаршо ва дигарон таҳлил шудаанд. Дар ин замина инъикоси мавзӯҳои сулҳ, ҷанги Бузурги Ватанӣ, деҳот, дӯстии халқҳо ва ғайра бо назардошти меъёрҳои «ахлоқи коммунистӣ» арзёбӣ шудаанд. Ю. Акбаров низ дар мақолаи «Роҳ ба сӯи дили инсон» қарори КМ КПСС «Дар бораи танқиди адабию бадеӣ»-ро меъёри арзёбӣ қарор дода, шеъри он солро (1976) пешрафта меҳисобад. Онро

таҷассумгари зиндагии халқ доништа, ҷанбаи реалистияшро меситояд. Инъикоси «воқеияти рӯзгор, ҳиссиёти тоза, драмаи ҳаёт, зебоию назокати инсон, симои маънавии ҳамзамонон»-ро аз фазилатҳои мавзӯии шеъри он рӯзгор ба шумор меоварад.

Пас аз ин Ю. Акбаров ба таҳлили мавзӯи шеър машғул шуда, ғанитар шудани тасвири мавзӯи ҷангро дар солҳои шастум ва ҳафтодум яке аз падидаҳои мусбат меҳисобад, ки намунаи он шеърҳои достонҳои Муъмин Қаноат мебошад. Рӯҳи замон ва воқеияти давр ба воситаи ҳиссу ҳаяҷони шахси баён мешавад. Дар баробари ин, дигаргунҳои азими ҷамъият сабаби ба вуҷуд омадани «инсонии ҳасури тавоно» дар шеър шудаанд. Ба мушоҳидаи ӯ тасвири ҳолати рӯҳӣ ва ранҷи алами инсон низ дар шеър мавҷеи намоён ёфтаанд, ки дар шеъри «Мавҷҳои бародарӣ»-и М. Қаноат, шеърҳои Лоик, Гулназар ва дигарон ҳис карда мешавад [167, 124-125].

Мунаққид дар сари масъалаи мавзӯҳои шеър бо Р.Мусулмонкулов, А. Сатторов, К. Беков ва М. Ҳазраткулов баҳс орошта, аз ҷумла дар посух ба онҳо ба сароҳат гуфтааст: «Дар эҷодиёти шоирони ҷавон ба шеърҳои дучор шудан мумкин аст, ки дар онҳо зодгоҳ, маҳалли зиндагӣ ва ғайра тасвир ёфтаанд. Доираи мавзӯи ин қабил шеърҳо аксаран хеле маҳдуданд, ҷунки онҳо ба як гурӯҳи одамон, ба аҳли як маҳалли муайян бахшида шудаанд. Васфи маҳал ва мардуми он, ба фикри мо, ба шоирони ҷавон авфпазир нест...» Ба андешаи Ю. Акбаров «Имрӯз шоирони тоҷик дар масъалаи ватану ватандӯстӣ ва инсонпарварӣ бештар аз ҷузъ ба кул мераванд ва аз ин ҳаргиз ҷунин ҳулоса бар намеояд, ки ин қабил шеърҳои «онҳо фақат ба як гурӯҳи одамон, ба аҳли як маҳалли муайян бахшида шуда бошанд ва ҳатто дар ҷунин ҳолат ҳам шеъри шоир аҳамияти умумӣ ва ҷамъиятӣ касб мекунад» [167, 127].

Мунаққид камбудии асосии шеъри онрӯзаро «дар надоштани поэзия» [167, 128] дидааст. «Поэзия» дар фаҳмиши ӯ дар шеър набудани

«фикри хоси шоирона», «аз кашфиёти бадеӣ холи будан» аст. Ин назар мучаррад буда, бо таҳлили мушаххас собит нашудааст.

Яке аз мавзӯҳои муҳими нақди адабии замони Шӯравӣ масъалаи робитаҳои адабӣ ва тасвири дӯстии халқҳо ва интернационализм буда, ин мавзӯро сиёсати синфиятгарои ҳизб ҳамчун қонуни муносибатҳои оммаи мардум ба роҳ андохта буд. Ин равиш ҳамчун унсури устувории давлат пазируфта шуда, шоиру нависандагон ба он таваҷҷуҳи хос доштанд, онро ситоиш мекарданд ва аз мунаққид низ талаб карда мешуд, ки онро муносиби замон ва ақидаи давр таҳлил кунад. Б. Худойдодов дар мақолааш «Образи коммунист дар насри муосир» ҳамин гуна вазифа гузошта, онро мувофиқи талаботи идеологияи давр ҳал намудааст. Сипас, аз хидмати Айни дар офаридани образи «намояндагони халқи рус, аз ҷумла Иван аз «Одина», Шведову Баротов аз «Дохунда», коргари рус аз «Ғуломон», Сония ва Наташа аз «Ятим» сухан мекунад [270, 138]. Мунаққид бар ин назар аст, ки ин иқдоми «Айни зерӣ таъсири эҷодиёти Максим Горкий» воқеъ шудааст ва кӯшиш мекунад, ки «устоди бузурги» Айни будани Горкийро нишон диҳад. Дар идомаи мақола хидмати Айни, Пайрав, Лоҳутӣ, Турсунзода, Миршакар дар тасвири ин мавзӯ нишон дода мешавад. Дар ин равиш «рӯҳи байналмилалӣ»-и ашъори шоирони он вақт ҷавон Аминҷон Шукӯҳӣ, Абдучаббор Қаҳҳорӣ, Ғаффор Мирзо, Муъмин Қаноат ва дигарон арзёбӣ шудааст. Барои исботи фикр шеърҳои «Силсилаи Карпат» ва «Мавҷҳои Днепр» таҳлил шудаанд. Мавзӯ дар ин мақола ҳадаф ва меъёри танқид аст. Нақди мавзӯ ба тарзи инъикос намудани он рабте надорад, ки аз камбудҳои ҷиддии нақди он рӯзгор мебошад.

Дар маҷалла анъанавӣ ҷамъбасти кардани шеърӣ сол ва ҳулосаи навиштаҳои навқаламон яке аз василаҳо барои нақди шеър будааст, ки равишҳои гуногуни нақдро ифода мекунад. Яке аз ҳамин гуна мақолаҳои таҳлилий «Шеърӣ соли 1976»-и Х. Отахонова мебошад, ки нақди мавзӯ дар он имтиёз дорад. Ба ақидаи ӯ муҳимтарин падидаи шеърӣ он сол

«равияи таҳлилию танқидӣ» будааст. Дар мақола силсилаи шеърҳои Лоик «Илҳом аз «Шоҳнома» ва «Шеърҳои нав» нақд шудаанд. Ба андешаи Х. Отахонова сифати асосии шеъри Лоик «ҳисси масъулият дар назди замон ва инсон» аст. «Муборизаи баду нек, ҷангу сулҳ» ба тамоми давраҳои таърихи инсоният хос буда, Лоик идомабахши ин мавзӯҳо шинохта шудааст [218, 131].

Назар ба андешаи ӯ шоирони тоҷик ба «дарки қонунияти замон» кӯшиш карда, «олами маънавиёти инсон»-ро фаро гирифтаанд. Ин гуна ҷустуҷӯҳои ҷидди ро мунаққид дар шеъри М. Қаноат, Лоик, Бозор Собир низ ба мушоҳида гирифтааст. Ӯ дар шеъри он сол вусъат ёфтани мундариҷаи фалсафиро дар заминаи «Илҳом аз «Шоҳнома» ва «Шеъри нав»- и Лоик собит мекунад ва дар онҳо ба ҳам омадани «андешаҳои фалсафӣ ва ҳисси баланди граҷданӣ ва самимияти инсонӣ»-ро ҳамчун хусусияти умдаи равияи таҳқиқиву таҳлилӣ дар шеър медонад.

Дар ҳамин равиш шеърҳои Бозор Собир ва Қутбӣ Киром низ таҳлил шуда, ҳастии инсон ва ҷангу сулҳ аз муҳимоти мавзӯи шеъри ҳар ду шоир маънидор шудааст. Аз баррасии ашъори дар давоми сол дар маҷалла ҷопшуда, мунаққид ба ин натиҷа мерасад, ки «равияи таҳқиқӣ ва таҳлилие, ки умуман дар адабиёти тоҷик дар солҳои охир вусъат гирифта истодааст, дар назми соли 1976 низ давом дорад» [218, 140].

Атахон Сайфуллоев дар мақолаи «Шеъри эҳсоси андеша» аз ҷиҳати ғоя ва зебоишинохтӣ ғанӣ гаштани шеъри ибтидои солҳои ҳаштодро дастоварди ин соҳа дониста, таъкид мекунад, ки шеър дар ин давра аз умумигӯӣ ва баёноти декларативӣ раҳо ёфт [227, 99].

Ин мулоҳизаашро ӯ дар заминаи таҳлили шеъри Бозор Собир ба миён мегузорад. Ба мулоҳизаи ӯ шеъри Бозор ба равияи асосии шеъри муосир мувофиқат дошта, равиши ҳоси инкишофи худро низ дорад. Шеъри Бозорро «ба ҷавони навхате» монанд мекунад, ки «нав аз деҳаи кӯҳистон ба шаҳр омадааст... ба мардум бо самимият роз мегӯяд» [227, 100].

Мунаққид шеъри шоирро табиӣ ва воқеӣ шинохта, онро аз олоиши назарҳову ақидаҳои илмиву таълимотӣ озод медонад. Ба ифодаи ӯ Бозор «ба лаҳни хоса» шеър мегӯяд. Бо мазмунҳои таъсиргузор шарикӣ ғаму шодии мардум мегардад ва шеъраш ба «идеали эстетикӣ табдил меёбад». А. Сайфуллоев бо таҳлили шеърҳои «Дарё шавад» ва «Шеър» ормони шоирӣ Бозорро муайян мекунад. Заминаи шеъри ӯро аз зиндагӣ шинохта, онро шарикӣ ғаму шодии мардум таъбир менамояд. Ба мушоҳида ӯ шеъри шоир аз назари мавзӯву масъалагузорӣ вусъатнок буда, ин фазилат навҷӯихояшро таъмин кардааст. Дар мақола моҳияти шеъри Бозор муфассал таҳлил шуда, муҳаққиқ «ниятӣ гуманистӣ шоирро ба сиёсати интернационалистӣ мепайвандад» [227, 100], ки ифодагари усули таърихиву фарҳангии нақди он давра мебошад.

Ба мушоҳидаҳои А. Сайфуллоев мавзӯҳои шеъри Бозор гуногун ва нотакрор буда, онҳоро андешаҳо ва мушоҳидаҳои шахсии шоир тақвият бахшидаанд. Мунаққид шеърҳои «Такрори умр», «Симои ман», «Зиндаанд бо ман шаҳидон» ва ғайраро таҳлил карда, моҳияти иҷтимоии онҳоро шарҳ медиҳад. Ба назари ӯ фаъолиятмандии иҷтимоии қаҳрамони лирикӣ, пайванди он бо халқ тамоюли асосии шеъри Бозорро муайян мекунад. Дар ин замина ба ин натиҷа мерасад, ки «мундариҷаи иҷтимоии ашъори Бозор Собир торафт амиқу комилтар ва оҳанги граҷдани онҳо баланду хурӯшонтар мешавад. Мушкилоти қисмати халқ дар тӯли таърихи башарият диққату эътибори ӯро бештар ба худ мекашад. Таърихияти назми ӯ чуқуртар мешавад ва дар он, пеш аз ҳама мақоми мардуми мубориз барои бехбудии ҳаёт ва озодии кишвар инъикос меёбад» [227, 104].

Ин тамоюли арзёбии А. Сайфуллоев мутобиқ ба қолабҳои сиёсии таҳлили осори бадеӣ буда, фосилагирӣ аз таҳлили воқеии шеърӯ шоирӣ аст. Мунаққид арзиши бадеии шеърҳоро як сӯ гузошта, бештар ба тарафи сиёсиву иҷтимоии онҳо эътибор медиҳад. Равиши таҳлили ашъори Бозорро ҷамъбаст карда, ӯ менависад: «ашъори Бозор Собир

натичаи фикру андеша ва хулосаи шоиронаи ӯ аз рӯзгор аст. Шоир воқеияти реалиро таҳлил карда, андешаҳои фалсафии худро низ ба риштаи назм мекашад, ки гоҳо пурраю мукамал ва баъзан яктарафаю маҳдуд ифода меёбанд» [225, 105].

Мунаққид заъфи ҳунари шоирро дар тасвири воқеият меҷӯяд, ки аз ҷиҳатҳои усулии нақди замони Шӯравист. Дар шеъри «Саҳна», ба фикри мунаққид байни ҳақиқати ҳаёт ва идроки шоиронаи он ихтилофи ҷиддие ба назар мерасад. Зеро шоир дар саҳнаи зиндагӣ фақат образҳои манфиро тасвир кардааст [227, 104]. А. Сайфуллоев дар шинохт ва таҳлили мазмуни шеъри «Саҳна»-и Бозор бо Р. Мусулмонкулов ҳамназар аст. Аз рӯи фаҳмиши А. Сайфуллоев шоири замони советӣ ҳақ надошт, ки тарафҳои манфии ҳаётро тасвир кунад. Мунаққид ҳадафи ғоявии шоирро фуру гузошта, моҳияти зоҳирии мавзӯро арзёбӣ мекунад, ки ӯро ба роҳи дарки нодурусти адабиёт мебарад.

А. Сайфуллоев ташаккул ва таҳаввули ҳунари шоирии Бозорро ёдрас карда, таъкид мекунад, ки маҳорати ӯ дар тасвири воқеияти зиндагӣ такмил ёфтааст. Ин тамоюли эҷодии шоирро мунаққид ба воқеанигорӣ алоқаманд карда, «бӯи рӯҳпарвари деҳот, боғу бўстон, шаршараву ҷӯйбор, марғзори кӯҳсор»-ро дар шеъри шоир ҳамчун ҷузъи воқеият ба қалам медиҳад. Мунаққид пойбанди усули таҳқиқи фарҳангию таърихӣ шуда, аз таҳлили ҳунари шоирӣ ва ҷанбаи бадеии шеъри шоир фосила гирифтааст.

Яке аз мунаққидоне, ки дар охири солҳои 70 ва аввали солҳои 80 – и садаи ХХ ҷиддан ба нақди шеър, аз ҷумла таҳлили мавзӯву мундариҷа ва ғояи он машғул будааст, А. Ҳакимов мебошад. Мақолаҳои ӯ «Гузаштаи зинда ва рӯҳи замон», «Образ ва тасвир дар шеър», «Шеъри инсон», «Шеъри замони ва ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқӣ» ва ғайра ба таҳқиқи масъалаҳои инкишофи назми муосири тоҷик бахшида шуда, дар нақди шеъри он солҳо сухани тозаанд. Аз ин ҷиҳат ба вучуд омадани ин

таълифотро танқиди танқид «ҳодисаи муҳим» ва дар «таҳқиқи назария ва амалияи шеъри муосир саҳифаи тозае» хонда буд.

Ин муҳаққиқ ба тақозои қонуни инкишофи ғоявию эстетикии адабиёт масъалаҳои инкишофи шеъри муосирро аз назари ирсияти таърихӣ ва анъанаву навоарӣ таҳқиқ намуда, бо ин восита доир ба тамоюлҳои инкишофи ин навъи эҷоди бадеӣ андешаҳои муҳим баён доштааст. Ӯ ба шарҳи масъалаҳои анъана ва навоарӣ пардохта, бар ин ақида аст, ки «навоарии ғоявию бадеӣ вобаста ба инсони нав ва қаҳрамони нави адабиёт зухур мекунад» ва ин ҳақиқатро дар мисоли эҷодиёти С. Айнӣ, А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, Пайрав, Ҳ. Юсуфӣ, М. Миршакар, М. Қаноат, Лоик, Бозор Собир, Қутбӣ Киром ва дигарон арзёбӣ мекунад.

Асосҳои методологии тадқиқоти А. Ҳакимов дар мақолаҳояш ҷиддӣ, бо далел ва доираи назараш фарогир буда, мундариҷаи ғоявӣ, тасвири инсон ва шеърӣ назми муосирро дар бар мегирад. Ин масъалаҳо нахуст дар мақолаи «Шеъри инсон» ба муҳокима гирифта шуда, аз дидгоҳи мунаққид образи лирикӣ, ҷойгоҳи инсон дар лирика, қаҳрамони лирикӣ ва тарзу тасвири он асоси мундариҷа ва навҷӯиҳои шаклии назми муосирро муайян мекунад.

Ба андешаи ӯ «баробари дар эҷодиёти М. Турсунзода, М. Миршакар, Б. Раҳимзода, А. Шукуҳӣ равшан сурат гирифтани ҷиҳатҳои ҷамъиятии субъекти лирикӣ, дар эҷодиёти қисми дигари шоирон тасвир ва таҳлили амиқи ҷаҳони ботинии инсон мавқеъ пайдо кардан мегирад» [279, 127].

Муҳаққиқ бо қиёсу муқобила ва таҳлили амиқ собит кардааст, ки тасвири инсон ва моҳияти зиндагии ӯ дар ҳамаи шоирон яксон нест. Ин гуна инсон дар шеъри М. Турсунзода шабеҳи шахсияти шоир буда, бо ифодаи шоиронаи «ҳар тори мӯям коммунист» назарнамо гардидааст. Шеъри Миршакар ба мушоҳидаи ӯ бо тасвири симои ҷомеи инсон ва сарнавишти иҷтимоии ӯ имтиёз дорад. Инсони Ғаффор Мирзо дар

фаросӯи зиндагии ҳаррӯза ва ташвишҳои муқаррарии рӯзгор ба тасвир меояд. Дар ашъори шоирони дигар, аз ҷумла М. Қаноат, Лоиқ, Қутбӣ Киром, Бозор Собир ва дигарон сифатҳои зотии инсон рӯҳия ва масъулияти вайро дар ҷомеа муайян сохтааст. Дар заминаи таҳлили шеъри Лоиқ мақому манзалати инсон, андешаҳо ва муаммоҳои ҳастии ӯ хеле ҷиддӣ ва мукамал ба миён гузошта шудааст. Ин мушоҳида низ таъкид бар ирсияти ғоявии адабиёти муосири тоҷик дошта, тобеияти идеологӣ ба мунаққид иҷозат намодааст, ки маънои иҷтимоӣ ва ғоявии шеъри Лоиқ ва ҳунари шоирии ӯро ба таври воқеӣ арзёбӣ намояд.

Мунаққид бо мақсади таъкиди роҳбарии идеологӣ бар адабиёт аз ҳуҷҷатҳои ҳизбӣ иқтибос карда, моҳияти ахлоқию иҷтимоии шеърро дар ҳамин замина таъбиру тафсир мекунад, ки равиши усулӣ дар нақди он замон буд. Ҳамин равиш дар мақолаи «Шеъри замонӣ ва ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқӣ» асоси таҳқиқ қарор гирифтааст. Хулосаи муаллиф ин аст, ки дар адабиёт ягон мавзӯ берун аз баҳси ахлоқ ҳал карда намешавад.

Ба итминони ӯ «агар мавзӯи асар ба монанди дарахти сершоҳу барг бошад, моҳияти маънавию ахлоқии он шабеҳи решаҳост, ки дар зери замин баробари дарозиву бисёрӣ шоҳаҳо давидааст ва ба зами он боиси ҳастӣ ва сабзиши онҳо мебошад» [280, 121-122]. Муҳаққиқ баъди чунин муҳокимарониҳо дostonҳои Муъмин Қаноат «Ғафвораи Сино» ва М. Миршакар «Исёни хирад» - ро таҳлил мекунад. Мунаққид бо таҳлили мавзӯву масъалаҳои ҳар ду дoston таърихро ба хизмати замон мекашад ва дар партави таълимоти синфиятгароии замони Шӯравӣ моҳияти бадеиву иҷтимоии ин асарҳоро муайян мекунад. Ба назари ӯ ҳама бадбахтиҳо дар ҷомеаи инсонӣ дар зиддиятҳои иҷтимоист. Бо ин усули таҳлил, ки ифодагари равиши нақди иҷтимоии синфиятгарост, ӯ ба таҳрифи таърих даст мезанад, ки аз тамоюлҳои манфии нақди он рӯзор аст. Муаллиф бо ин усули шинохт ва арзёбӣ таъсири низоми Шӯравиро дар кайфияти зуҳури шеър ва инъикоси мавзӯву ғоя муқобили мекунад.

Бунёди назари ӯ бар ин аст, ки пешрафти шеъри иҷтимоии тоҷик маҳсул ва мавлуди ҳаёт ва муҳити иҷтимоии як давраи хос аст, ки Ленин барои тоҷикон ҳадя овардааст.

Дар бисёре аз мақолаҳое, ки дар ин давра нашр шудаанд, яке аз самтҳои асосии ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқии шеър «амиқтар бурдани эҳсосоти граждани» таъбир шудааст. Ин мақоларо А. Сатторов чанд сол пеш бо мақолаи «Шеър ва зиндагӣ» ба миён гузошта, тобеияти инсонӣ Шӯравиро ба назари ягонаи иҷтимоӣ оид ба ғаъолиятмандии инсон таъкид карда буд. Аскар Ҳақимов низ наметавонист ин усули нақди фарҳангӣ таърихӣ ва идеологию табакотири дастгирӣ накунад. Аз ин хотир ӯ «пурқуввати эҳсосоти граждани»-ро «аломати камолоти шеър» медонад. Асоси идеологӣ ва иҷтимоигарии чунин нақдро мунаққид бо суҳанони «шеър бо ғаъолияти иҷтимоӣ пайваста» таъкид месозад. Дар ҳамин равиш А. Ҳақимов мавзӯро унсури муҳими шеър шинохта, тарзи баёни ҳадафманд ва ҳунармандонаи онро муҳим арзёбӣ менамояд. Таъкиди ӯ бар ин аст, ки «ҳамаи мақсадҳои нақв ва манфиатнок на фақат дар қолаби низомнок амалӣ нашуда мемонад, балки сафи ашъори каммазмун ва сатҳиро афзуда завқи мардумро аз шеър мекоҳанд. Ва дар ин ҳол ҳеҷ санаду бурҳон, ки ин шеър ва ё дoston ба мавзӯи иҷтимоӣ ё таассуроти граждани баҳшида шудааст, ёрӣ намекунад» [280, 125].

Ин андеша ба шоир маслиҳат медиҳад, ки дар эҷоди шеър тобеи гароиши «иҷтимоӣ ва таассуроти граждани» бошад. Мунаққид танҳо чунин шеърро аз ҷиҳати «шеърият, санъату маҳорат бисёр баланд» меҳисобад баъс. Ба фикри ӯ шеъри граждани бояд ҳунармандона эҷод шавад. Мавсуф дар робита ба ин масъала меафзояд: «Магар мо ҳақ дорем, ки гаронбаҳотарин эҳсоси инсонӣ советӣ – эҳсоси граждании ӯро дар қолаби асарҳои нобадеъ, пастсифат манзури хонандагон кунем» [280, 125].

Биниши чунин масоил тобеияти шоир, мунаққид ва хонандаро ба фармудаҳои расмӣ талаб мекард, ки қонуниятҳои замон буд. Мунаққид ба

хисси граждании махдуди инсон талаби хунари суханвариро гузошта, як навъ эътирофи мазмуни шахшуда ва тозагии шаклро ба вучуд меоварад. Сипас дар ин равиш шеърҳои баъзе шоирон, аз ҷумла шеърҳо ва достонҳои Қутбӣ Киромро таҳлил ва боз ҳам таъкид мекунад, ки инъикоси мавзӯҳои иҷтимоӣ ва махсусан мавзӯҳои ба монанди сохтмон, бинокорӣ, ҳаёти коргарӣ, колхозӣ, яъне мавзӯҳои, ки дар онҳо қувваи дигарсозии инсон бунёдкор бисёр ҳам барҷаста аст, бештар имкон медиҳад, ки маънавиёт ва ахлоқи ғаёл ҳамаҷафа нишон дода шавад [280, 127].

Ин андеша тарафдори равиҳои иҷтимоӣгарии маҳз будани мунаққидро собит мекунад. Ҳатто ӯ бовар дорад, ки «ҳар сохтмон, ҳар бунёдкорӣ баробари худ, инсон худро меоғарад, ҷаҳони маънавӣ ва ахлоқии ӯро бунёд карда, дар тобоварӣ ва судмандиаш барои ҷамъият месанҷад» [274, 128]. Ҳамин гуна таассуротро ӯ аз ашъори Ғаффор Мирзо, Мостон, Мавҷуда, Ҳалимшо, Саидалӣ Маъмур, Алӣ Бобочон берун мекашад. Шоирон Мостон, Мавҷуда ва Камол Насрулло ба БАМ рафта, дар бораи он шеърҳо гуфтаанд. Ба мушоҳидаи ӯ дар баробари хисси граждани хисси ватанпарварӣ низ дар шеърҳои онон ҷойгоҳи хос дорад. Дар мақола А. Ҳакимов инъикоси мавзӯҳои иҷтимоиро дар шеъри тоҷик муфассал таҳлил ва арзёбӣ кардааст.

Чунин дидгоҳи назариву методологӣ дар мақолаҳои, ки маҷаллаи «Садои Шарқ» дар солҳои ҳафтод ба баъд ҷоп кардааст, нуфуз дошта, хусусияти асосии шеъри ин даврро муайян менамояд. Ин равиҷро мақолаи Ю. Акбаров «Рӯҳи граждании шеър» таҷвиёт бахшидааст.

Ба пайбурди Ю. Акбаров «гражданият» мазмун ва моҳияти ғоявию бадеии шеър аст [165, 135]. Мафҳуми мазкур дар тавзеҳи муаллиф ҷанбаҳои ахлоқии одамият, мардонагӣ, хайрхоҳӣ, ватанпарварӣ ва инсондӯстиро дар бар мегирад. Мунаққид фаротар рафта, дар мақолаи ёдшуда маънои «гражданият» (гражданственность)-ро «бо мафҳумҳои партия, Ленин, адолату озодӣ, баробарӣ, хушбахтию саодатмандӣ,

эхсоси Ватани бузурги сотсиалистӣ, эҳсоси ифтихору шарафи миллӣ, ифтихормандӣ аз забону маданият ва сарвати маънавии гузашта, эҳсоси оилаи тавонои озоду ягона ва амсоли инҳо” ҳаммаъно медонад [165, 136].

Ин андешаи муболиғаомез воқеияти масъалаи алоқаи адабиёт ва хисси шаҳрвандиро ифода намекунад. Муаллиф итминон дорад, ки танҳо шаҳрванди давлати Шӯравӣ будан чунин имконро фароҳам меоварад. Ба андешаи ӯ фақат «Ленин ва ин Ватан, тимсоли озодию хушбахтӣ, адолат ва одамияти ҷовидон» - анд. Гражданиятро «авҷи аълои бадеият» таъбир карда, мунаққид ба ин натиҷа мерасад, ки «гражданият барои асари бадеӣ кифоя мебошад ва ҷойи бадеиятро ҳам мегирад» [165, 136].

Ашъори шоирони дигарро таҳлил карда, Ю. Акбаров аз ривочи рӯҳи гражданиӣ, оҳанги мутантани сиёсӣ, публитсистӣ ва мазмуни иҷтимоию фалсафӣ дар эҷодиёти Миршакар, Қаноат, Лоик, Бозор, Гулрухсор, Убайд Раҷаб, Қутбӣ Киром, Мастон, Сайдалӣ Маъмур, Гулназар ва дигарон ёд мекунад. Аз ҷумла, ба назари ӯ Миршакар ба воқеияти зиндагӣ ба чашми хирад ва ибрат назар андохта, ин ҳамаро файласуфона таъбир мекунад. Инсони Лоикро ӯ «хеле муқтадир ва ҳаким шинохта», «табъи худодод ва қудрати раббонӣ», «дар офариниш аз Худованд муқаддамтару муқтадиртар», «халлоку раззоқ ва офаридгори аввалӣ ва азали» [165, 137] будани онро эътироф мекунад. Ситоиш меёри нақди шеърӣ ин мақоларо муайян мекунад.

Абдунабӣ Сатторов дар мақолаи «Эҳсоси иҷтимоӣ ва ҳунари шеър» оид ба масъалаи тасвири «мавзӯ» ва масъалаҳои муҳими рӯз, ки аҳамияти калони иҷтимоӣ дорад» сухан карда, шеърӣ М. Қаноатро бо шеърӣ М. Турсунзода муқоиса мекунад. Ӯ ба ин натиҷа мерасад, ки чун М. Қаноат «монанди устодаш шеърӣ иҷтимоӣ мегӯяд, бо ин далел ҷанбаи иҷтимоии эҷодиёташ низ» қавист [247, 127]. Ба назарӣ ӯ барои М. Қаноат «шоирӣ ватандорӣ, ҷаҳондорӣ, ҷомеашиносӣ, башардустӣ» буда, ба дарди замона, ҷамъият, халқу ватанаш, миллату зодгоҳаш ва мардуми тараққипарвару таҷаддудхоҳи рӯи замин расидан ҳадафи созандаи он

мебошад [247, 128]. М. Қаноат аз нигоҳи А. Сатторов «соҳиби эҳсоси иҷтимоӣ ва идеали эстетикӣ дурусту муътамаде»-ст, ки чехраи ҳунари ва граҷданияшро мушаххас месозад.

Дар мақолаи таҳлилии Р. Мусулмониён «Ҷаҳонро ба бад наспарем» ҳадаф ошкор намудани чехраи шоирии Бозор Собир ва баъзе шоирони дигар дар инъикоси мавзӯву масъалаҳои замон мебошад. Ў менависад: «Шеърӣ Бозор Собир харитаи ҷомееро мемонад, ки муҳимтарин нуктаҳои авзои сиёсӣ иҷтимоӣ ва фарҳангии ҷомеаи тоҷикро дар вай дидан мумкин аст. Ҷунончи, воқеоти феввали хунин, интиҳоби депутатҳои партоқрат, зухуроти ошқорову ниҳонии маҳалгароӣ, риёкорӣ аҳли қалам барин тарафҳои асосии зиндагиро шоир нишонрас ва хотирнишин таъкид кардааст» [207, 122]. Мунаққид шеърҳои «Депутат, «Шеърӣ ғарқи хун», «Соли 1990» ва ғайраро аз лиҳози инъикоси мазмунҳои нозуки иҷтимоӣ, баёни бепардаи ҳақиқати воқеӣ таҳлил карда, «мавқеи устувори равшани муаллиф»-ро [207, 122] меситояд.

Дар ҳамин равиш муҳаққиқ шеърҳои Зиё Абдулло, Сичоатулло, Шаҳрияи Аҳтамзод, Сайдалӣ Маъмур, Низом Қосим, Алимӯҳаммад Муродӣ ва дигаронро таҳлил карда, бедорӣи шоиронро дар шинохти вазъи иҷтимоӣ фоли неки бедориву худшиносии миллат таъбир мекунад. Ин нақд низ саҳт сиёсӣ иҷтимоӣ буда, бо ҳунар сару коре надорад.

Дар бисёре аз мақолаҳои дар ин давра ҷопшуда ба хусусиятҳои жанрҳои ашъори шоирон низ таваҷҷуҳ шудааст, ки дар ин замина мақолаҳои Х. Отахонова, А. Сатторов, А. Ҳақимов, Ю. Акбаров, Х. Шарифов ва дигарон аз баъзе ҷиҳатҳо қобили мулоҳиза мебошанд. Яке аз ҳамин гуна мақолаҳо, ки зимни таҳлили мавзӯиву ғоявӣ хусусиятҳои жанрии осори ҷопшуда дар он нақд шудааст, мақолаи А. Сатторов «Самараи меҳнат ва ҷустуҷӯ» мебошад. Ин мақола то ҷое навазари муаллифро дар шинохт ва арзёбии мавзӯву муҳтаво ва ғояву жанри достони А. Қаҳорӣ «Шаби пеш аз марг» ошкор месозад.

Мунаққад нахуст сабабҳои эҷоди достонро муайян карда, сипас ба таҳлили мавзӯӣ ва хусусиятҳои жанрии он мепардозад. Ба мушоҳидаи ӯ достони «Шаби пеш аз марг» сарнавишти якшабаи ҷанговарро инъикос карда бошад ҳам, аз назари фароғирии замону макон, мазмуну гоҷа вусъатнок аст. Дар достон табиӣ ба тасвир омадани сарнавишти ҷанговар ҳусни он буда, онро ҳамчун достони қаҳрамонӣ ва драмавию фҷеавӣ ба назар намудааст. Тафовути ин достонро аз достонҳои дигар муҳаққиқ дар он мебинад, ки драматизми он «аз бархӯрди характерҳои гуногун ба вучуд наомадааст. Дар он як персонажи дигар не, балки ду қувваи ба ҳам зидди иҷтимоӣ- фашистони ҷангҷӯӣ ва халқи сулҳдӯсти советӣ, ки аз баҳри ҳимоя ва озодии ватани хеш мубориза мебурд, бармехӯранд». Ин достонро мунаққид аз ҷиҳати шакл низ қобили таваҷҷуҳ медонад. Ба ин далел, ки «достон хати муайяни сюжет надорад, вай аз чанд қисмат ва лаҳзаҳои ҷудогона иборат аст» [246, 131].

Ба назари муаллиф хусусияти сохтори достонро «драматизми рӯхӣ» муайян карда, аз ин ҷиҳат то ҷое ба достони «Панҷи ноором»-и Миршакар шабоҳат доштааст. Ин монандиро муаллифи мақола дар банду баст, тарзи қофиябандӣ ва вазни ягона дида, таъкид ҳам мекунад, ки «вале ин ҳаргиз маънои онро надорад, ки шоир А. Қаҳқорӣ дар шакли достон навҷӯӣ накардааст» [246, 132]. Ин навҷӯиҳоро А. Сатторов дар он дидааст, ки шоир тавонистааст «ба воситаи хурдтарин лавҳа як манзараи конкретии ҳаётро» офарида, «ба туфайли як калима маънои зиёдеро ифода намояд». Тасвири муҳорибаҳо низ «бо тамоми рангорангияш» тозагии сохтори асар будааст [246, 136].

Дар ҳамин равиш мақолаи Х. Шарифов «Қамоли маҳорат», ки ба таҳлили охирин асари М. Раҳимӣ бахшида шудааст, бо таҳлил ва арзёбии ҳолисонаву дақиқ муҳим ба назар мерасад. Мунаққид менависад, ки «дар ин достон байтҳои босалиқа, аз ҷиҳати бадеиёту таносуби суҳан арзишманд ва аз лиҳози образҳои шеърӣ барҷаста бисёр

буда, ба расми шеърӣ классикӣ тасвири ғурубӯ тулӯи офтоб, лавҳаҳою манзараҳо ва ручӯҳои дилпазир баромадааст» [286, 140].

Ба назари ӯ мазмуни дostonро фаро гирифтани унвони бобу фаслҳо шакли дostonро ба анъанаҳои классикӣ наздик кардааст. Мунаққид ба мазмуни афсонаҳои халқӣ мувофиқ қунонидани дostonро аз афзалияти ҳунари шоир таъбир карда, ба ҳулоса меояд, ки маъноӣ рамзии он «барои такмили сохтори асар мусоидат карда, ғояи онро таъсиргузор сохтааст. Персонажҳои дoston чӯянда буда, «мубориза ва ҷустуҷӯ»-ро ҳадафи зиндагӣ шинохтаанд [286, 140]. Ин мақолаи Х. Шарифов дар нақди дostonи М. Раҳимӣ ҳарфи рости дуруст буд, вале нақди иҷтимоӣгари он рӯзгор дар асоси ин мақола ӯро ба тарафдории қасидасароӣ маломат ҳам кард, ки саҳеҳ нест.

Масъалаҳои вазъи дoston дар ин солҳо ҳамеша мавриди таваҷҷуҳи мунаққидон будааст. Яке аз ҳамин гуна мақолаҳои обзорӣ мақолаи С. Табаров «Саҳифаи нави дostonсароӣ» мебошад. Муаллиф бо як нигоҳи таърихӣ аз дostonҳое, ки дар фосилаи солҳои 50-70 навишта шудаанд, ёд карда, баъд аз нақши М. Қаноат дар инкишофи ин жанр сухан мекунад. ӯ аз таҳлили фаъолияти дostonсароии шоир ба ин натиҷа мерасад, ки «Қаноат равияи нави дostonсароиро бо замони муосир, философияи зиндагиро ба ҷузъиёти воқеӣ, реалистиро бо романтикаи сернафас сахт» [254, 134] пайвастааст. Дар ин замина мунаққид дostonи «Сурӯши Сталинград»-ро арзёбӣ карда менависад, ки ин дoston «бо тарзи нави сюжетсозӣ, бо тарзи нави интиҳобу инъикоси низою зиддиятҳо, бо тарзи нави офариниши образҳо ва монанди инҳо жанри дostonро боз ҳам бойтар гардонда, якҷоя эпикияту лирикияту драматизмро дар дохили худ ғунҷонда тавонистааст» [254, 143].

Ба андешаи ниҳоии мунаққид «Муъмин Қаноат созандаи моҳири бандубаст ва хати сюжети дostonҳои муосири тоҷик мебошад» [254, 145]. ӯ «воқеаҳои одиро бо архитекtonикаи асар, ҷобачоқунии ҳодиса» ва пайвастагӣ ба вучуд меорад. Мунаққид дostonи «Сурӯши Сталинград»-

ро сарогози достони «эпикӣ, лирикӣ-эпикӣ, философӣ, аналитикӣ, психикӣ ва ғайра» [254, 145] дар адабиёти тоҷик меҳисобад. Ҳамин гуна назари тавсифиро С. Табаров нисбат ба достонҳои дигари М.Қаноат «Мавҷҳои Днепр», «Достони оташ», «Тоҷикистон-исми ман» низ баён кардааст, ки бештар ҳукми бодалелро мемонад.

Гуфтугӯро дар боби жанри достон мақолаи М. Шукуров «Болу пари достон» идома бахшида, муаллиф нахуст ба сабабҳо ва заминаҳои пайдоиши ин жанр назар меандозад ва баъд мухтасаран таърихи достони адабиёти шӯравии тоҷикро аз назар мегузаронад. Шурӯи ин таърихро ба достонҳои Пайрав рабт дода, сипас аз хизматҳои А. Лоҳутӣ, М. Турсунзода, Миршакар, А. Дехотӣ, Ҳ. Юсуфӣ ва дигарон дар инкишофи ин жанр ёд мекунад. Мунаққид нақш ва ҷойгоҳи достонҳои «Сафари Фарангистон»-и Лоҳутӣ, «Писари Ватан», «Ҳасани аробакаш» ва «Чароғи абадӣ»-и М. Турсунзодаро дар адабиёти тоҷик муайян месозад [304, 109-121].

Мо дар боло аз мақолаи С. Табаров дар бораи достони М. Қаноат «Сурӯши Сталинград» сухан кардем. Дар нақди ин асар дар маҷаллаи «Садои Шарқ» мақолаҳои зиёде ба ҷоп расидаанд. Ҳамаи онҳоро инҷо таҳлил кардан аз имкон берун аст. Дар ин равиш аз миёни мақолаҳои ҷопшуда мақолаи А. Ҳакимов «Шеърӣ инсон» ҷолиб ва дархӯри мавзӯи баҳси мост. Муаллифи мақола нахуст гурези кӯтоҳе ба собиқаи эҷодиёти шоир карда, ин достонро «маҳсули истеъдоди қавии шоир» медонад ва меафзояд: «Муҳимтарин хусусияти достон ин аст, ки дар он ҳодисаю воқеаҳо аз назари вақт ва фазо хеле ғушурда шуда, характерҳо ниҳоят барҷаста, чунон ки ба тарзи тасвири драмаи ғоҷеа хос аст, ба қалам омадаанд» [279, 140]. Ҳамин хусусият достонро ҳозиразамонӣ карда, анғезаи умумибашарии онро тақвият додааст. Ба пайбурди мунаққид Сурӯш мувофиқтарин образ дар ин достон буда, садои қаҳрамони ҳаёт, садои ғоҷаи ҷонсӯз мебошад. Муаллиф мазмуну муҳтаво, образҳо ва сохтори достонро муфассал таҳлил карда, аз ҷумла менависад, ки

«Достони «Сурӯши Сталинград» достони драма, достони фочиаи қаҳрамонист. Драма ба маънои тундии задухӯрдҳо, ду консепсияи ҳаёт-некӣ ва бадӣ, адолат ва разолат, нур ва зулмат, ҳаёт ва мамот аст. Аз ҷиҳати ҷинси адабӣ бошад, он як навъи достони эпикист. Жанри дoston ҳамин хел навъи синтетикии ҷинси адабиёт, ки дар он хусусиятҳои лирика ва драма ба шарте ки таркиби тозаи образнокии шоиронаро ба вуҷуд оваранд, ба ҳам омада, омезиш ёфта метавонанд. Ва ин кор дар достони «Сурӯши Сталинград» бо таври аъло ба иҷро расидааст» [279, 128].

Дар ин мақола мунаққид заминаҳои эҷоди дoston, хусусияти таркиби суҳан, таносуби он ба воқеияти зиндагиро муфасссал таҳлил карда, «афшурдани воқеа ва замон»-ро василаи аслии пуртаъсир ва барҷаста зухур кардани ангезаи умумибашарии асар медонад ва ин ангезаро «меъёри достони ҳақиқӣ» [279, 142] таъбир мекунад, ки дар шинохти ин жанр муҳим аст.

Аз таҳлили қиёсии маводи дар маҷалла нашршуда метавон хулоса кард, ки тақсими шеър ба жанрҳо аз ҷиҳати мавзӯӣ яке аз масъалаҳои асосии нақд дар ин солҳо будааст. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои А. Ҳакимов «Ҳосили таҷрибаи рӯзгор», «Аз ғазал то шеъри озод», Ю. Акбаров «Дар роҳи ҷустуҷӯ», «Роҳ ба сӯи дили инсон», А.Сатторов «Шеър ва зиндагӣ», Х. Отахонова, «Дoston ва ҳақиқати зиндагӣ», А. Сайфуллоев «Достони Сино» ва ғайра ёд кард, ки нақди жанрҳо аз ҷиҳати мавзӯӣ дар онҳо ҷойгоҳи хос дорад.

Аскар Ҳакимов ба маҷмӯаи дубайтиҳои А. Шукӯҳӣ тақриз навишта, нахуст аз мавқеияти дубайтӣ ҳамчун жанр ҳимоят ва дар заминаи таҳлил ҳунари шоирро дар сурудани ин жанри шеърӣ арзёбӣ мекунад. Ба назари ӯ дубайтиҳои шоир «дар якҷоягӣ ба монологи ботинии бардавоми шоир мубаддал» гашта, табиат ва ботини инсонро бармало кардаанд [93, 141], ки ифодагари ҳувияти ҳунарии шоир аст.

Дар мақолаи Ю. Акбаров «Дар роҳи ҷустуҷӯ» [168, 126-128] масъалаҳои нақди дoston ва хусусиятҳои он ва дар мақолаи дигари ӯ «Роҳ ба сӯи дил»-и инсон «масъалаи шакли шеър» нақд ва арзёбӣ шудааст [167, 119] А. Сатторов дар мақолаи «Шеър ва зиндагӣ» [249, 134] доир ба падидаи силсилаи шеърҳо изҳори назар мекунад. А. Сайфуллоев хусусияти жанри дostonи дигари Муъмин Қаноат «Гахвораи Сино»-ро таҳлил карда, онро дostonи таърихӣ иҷтимоӣ унвон мекунад [232, 92-101]. Ҳамин тариқ, дар нақди адабии ин давра равиши нақди мавзӯиву ғоявӣ ва жанрӣ имтиёз дошта, дар ин замина навҷӯиҳо ва ҷуҳнақориҳои шоирон нақд ва арзёбӣ шудааст, ки арзиши назарӣ ва амалӣ дорад.

Ибтидои солҳои навад масъалаҳои «дарёфти фаҳмиши нав» (М. Шукуров)-и адабиёт, аз ҷумла шеър ба доираи баҳсу мунозира қашида шуд. Дар ин замина мақолаҳои М. Шукуров «Аз пайи дарёфти фаҳмиши нав» ва Х. Шарифов «Марзи адабиёт» ба ҷоп расид, ки муҳимтарин масъалаҳои назарӣ ва амалии арзёбии адабиёт, аз ҷумла шеърро аз дидгоҳи нав ба миён мегузоштанд.

М. Шукуров дар мақолаи зикршуда «навназарӣ, биниши тези танқидӣ»-ро ҳадафи созандаи нақди адабӣ муқаррар карда, баҳусус дар шинохти шеъри асил раҳой ёфтан аз ҷорҷӯбаи расмият, «супориши иҷтимоӣ ва талаботи сиёсии болоҳо»-ро [300, 114] тақозо карда буд.

Мутаассифона, ин хостаҳо ва амалқардҳои ҳунаршиносона бо саршудани нооромӣҳо ва ҷанги шаҳрвандӣ то ҷое дар рӯи қоғаз монд. Вазъи сиёсӣву иҷтимоӣ кишвар имкон намедод, ки дар боби шеърӯ шоирӣ қазовати ҳақшиносона анҷом гирад. Дар ҳамин айём суҳбати сари мизе, ки маҷаллаи «Садои Шарқ» бо номи «Тамоюлҳои шеъри имрӯза» доир кард, муҳим буд. Андешаҳои Гулназар, А. Абдуманнонов, Раҳмат Назрӣ, А. Сатторзода, Зиё Абдулло дар шинохт ва арзёбии ҷараёни инкишофи шеъри тоҷик аз бисёр ҷиҳатҳо диққатангез буд. Дар ин замина андешаи А. Сатторзода дар боби мавзӯи шеъри он рӯзгор то ҷое назари ҷомеи иштирокдорони суҳбати сари мизро ифода мекунад, ки иқтибос мекунем:

«Чихати мумтози шеъри ин шоирон (Бозор Собир, Гулрухсор, Фарзона, Сиёвуш, Р. Ваҳҳоб, Низом Қосим, А. Муродӣ – шарҳи мо) ва ҳаммаслақонашон иборат аз он аст, ки аз онҳо садои задани набзи замони ноором ва пурмочарову пуртахлукаи мо бармало ба гӯш мерасад» [263, 122] Ба мушоҳидаи ин донишманд ин «аввалин нишонаҳои бедорӣ, худшиносӣ, ҳақталошӣ ва истиқлолталабии мардуми тоҷик» буд.

Дар ин баҳс А. Сатторзода аз зуҳури равияи ибнулвақтӣ (конъектурӣ) дар шеъри солҳои навади садаи гузашта бо хавотирӣ сухан мекунад. Ў мегӯяд, ки «дар шеър будани сиёсат чизи бад нест, ба шарт он ки ин шеър моли ҳунар бошад» [263, 125]. Мунаққид дар ин замина ба шеърҳои ишора мекунад, ки «бисёр сатҳӣ, яктарафа ва ҳолӣ аз ҳама гуна маъниву мазмунҳои шоирона ва тасвирҳои тару тоза мебошанд» [263, 125]. Ин ҳарфҳои А. Сатторзода он вақт ҳушдоре барои муҳити адабӣ, аз ҷумла нақди шеър буд, ки мутаассифона, чун садое дар биёбон монд. Шароит сабаб шуд, ки нақд низ то ҷое ҳомӯширо ғанимат донист ё ба сабаби набудани гӯши шунаво аз арзёбии амалӣ канор рафт.

Дар заминаи таҳлил ва арзёбии анҷомгирифта ҳулосаҳои зеро ба таври алоҳида метавон зикр кард:

1. Хусусияти асосии нақди шеъри ин давраро, пеш аз ҳама, дар алоқамандӣ бо воқеияти ҳаёти ҷомеа баррасӣ кардани шеър ташкил медиҳад. Ин гуна нақд нақди иҷтимоӣ буда, ба осори бадеӣ, аз ҷумла шеър ҳамчун падидаи синфӣ баҳо меод. Нақд аксаран хусусияти бадеии шеър ва завқу тамоюли ҳунарии шоирро ба эътибор намегирифт. Арзиши идеологӣ ва иҷтимоии шеър меъёри арҷгузорӣ ба эҷодиёти қаламкаш буд. Ба ин тартиб, арзёбии мавзӯӣ ва ғоявию иҷтимоӣ дар нақди шеъри он рӯзгор имтиёз дошта, равиши инкишофи онро муайян мекард.

2. Равиши нақди мавзӯӣ ва иҷтимоӣ мунаққидонро бештар ба таҳлили осори шоирон аз ҷиҳати мавзӯӣ роҳнамоӣ карда, дар аксари

маводе, ки маҷалла чоп кардааст, таҳлили мавзӯву ғоя нуфуз дошта, ба хусусиятҳои бадеии шеър, сабки нигориш диққат дода нашудааст. Аз ин ҷиҳат дар мақолаҳое, ки доир ба шеъри М.Турсунзода, М.Миршакар, М. Қаноат, Лоиқ ва дигарон маҷалла чоп кардааст, дар навбати аввал мавзӯи шеъри онҳо табақабандӣ шуда, сипас моҳияти идеологӣ ва иҷтимоии он таъкид шудааст. Мақолаҳои Ю. Бобоев «Гуфтор аз ашъори тозаи шоир», М. Шукуров «Сухан аз лирика ва маъноӣ ҳаётии он», А.Сайфуллоев «Роҷа дар Кремл», Ю. Акбаров «Ҳоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар» ва ҷанди дигар намунаи ҳамин гуна нақди мавзӯиву иҷтимоӣ мебошанд.

3. Нақди шеърро маҷаллаи «Садои Шарқ» бо тарзу усулҳои гуногун, аз ҷумла ташкили мубоҳисаҳо дар атрофи шеъри муосир, ҷопи мақолаҳои ҷудогона оид ба эҷодиёти шоирон, таҳлили навиштаҳои навқаламон, тақризи китобҳо ба роҳ монда, ба ин васила манзараи умумии вазъи инкишофи шеъри тоҷикро бармало кардааст. Дар ин замина нақди шеъри ибтидоӣ солҳои навад барои дарёфт ва ҷорӣ кардани фаҳмиши нав дар арзёбии шеър ифодагари равиши тозаи нақди ҳунарии буда, дар мақолаҳои М. Шукуров, Х. Шарифов, А. Сатторов, А. Ҳакимов ва Ю. Акбаров равшан зоҳир шудааст. Нақди жанри шеъри шоирон низ дар ин давра хусусияти касбӣ гирифта, ба ошкор намудани унсурҳои ҳунарии сохтори жанрӣ гароиш пайдо мекунад, ки аз тамоюли мусбати нақди адабии ин солҳост.

2.2. Хусусияти бадеии шеър ва нақди он

Муҳаққиқон яке аз камбудиҳои нақдро ба камтаваҷҷуҳии он дар шинохт ва арзёбии хусусияти бадеии шеър донистаанд, ки ҳақ аст. Ин ҳолат ҳангоми омӯзиши мавзӯи мазкур дар заминаи маводе, ки маҷаллаи «Садои Шарқ» чоп кардааст, низ ба мушоҳида расид. Бо вучуди ин, дар давраи мавриди назар хусусияти бадеии шеър мавриди таваҷҷуҳи нақд ва мунаққидони алоҳида қарор доштааст. Масъалаҳои бадеияти шеър

кариб дар охири ҳар мақола ба муҳокима кашида шуда, мунаққидон бештар ба тарзи офариниши образ, банду баст ва суҷа таваҷҷуҳ кардаанд. Масоили балоғати шеър анқариб мавриди назар қарор нагирифтааст. Ҳамчунин, дар масъалаи сабки эҷод ва тарзи корбасти он низ назарҳои умумӣ ба мушоҳида мерасад.

Дар мақолаи Х. Шарифов «Қамоли маҳорат» масъалаи решаҳои қадимаи тасвири тазодӣ дар адабиёти тоҷик, аз ҷумла дар шеъри Мирзо Турсунзода мавриди тадқиқ қарор гирифтааст [286, 135-140].

Х. Шарифов ба заминаҳои суннатии ин масъала таваҷҷуҳ карда, тасвири тазодӣ дар таълимоти дуалистии зардуштӣ ва таъсири онро дар «Шоҳнома» мавриди баррасӣ қарор медиҳад ва дар ин замина зери таъсири ин анъанаҳо дар мисоли шеъри М. Турсунзода оид ба пешрафти санъати тазод ва тасвирҳои тазод (контрастӣ) сухан мекунад. Ба назари ӯ муқоисаи наву қуҳна, ҷаҳони советӣ ва ҳориҷӣ асоси ҷунин тасвирҳои тазодиро дар шеъри шоир гузоштааст. Беҳтарин асари ба ин тарз навиштаи шоир достони «Қароғи абадӣ» будааст, ки «рабти ҳодисаҳо, гузориши онҳо ҳамоно бо зиддияти ихтилофи дохилии онҳо асос ёфта, натиҷаи онҳо тасдиқи маънавиёти мусбату мутараққии инсон аст» [286, 140].

Х. Шарифов дар ин мақола тарзи тасвир ва анғезаҳои онро дар эҷодиёти М. Турсунзода таҳлил мекунад. Ин гуна таҳлил дар нақди ин давра тамоюли мусбати шеършиносӣ мебошад. Мунаққид заминаи иҷтимоии зиддиятҳоро дар мисоли образҳо, характеру тасвирҳои осори шоир нишон медиҳад, ки асоснок аст.

Хусусияти бадеии шеъри ҷавонон дар мақолаи Ю. Акбаров «Шеър ҳаёлангезу шӯронанда бошад» бо диққати тамом баён шудаанд. Мунаққид шеъри шоирон А. Ҳаким, С. Амин, Ширин Бунёд, Усмон Шарифзода, Алимӯҳаммад Муродӣ, Низом Қосим, Искандар Идиев, Мӯҳаммад Ғоиб, Одина Азимӣ, Зиё Абдулло ва дигаронро аз ҷиҳати бадеӣ таҳлил ва арзёбӣ кардааст. Ин таҳлил дар муқоиса бо шеъри

шоирони тачрибаандӯхта, аз ҷумла Лоик анҷом гирифта, дар ин замина шеъри «Сутунҳо»-и Лоик аз назари ҳаёлангезӣ арзёбӣ шудааст.

Мунаққид тасвири ҷолиби бадеиро дар шеъри А. Муродӣ мушоҳида карда, тарзи манзаранигориро дар шеъри ӯ нав медонад. Баъзе бозёфтҳои тасвири бадеиро дар ашъори Аюбӣ ва Искандар Идиев низ мушоҳида карда, дар мисоли шеърҳои М. Қаноат, Лоик, Б. Собир, Қ. Киром ва Гулназар дастоварди шеъри солҳои 70-ро нишон медиҳад. Ин тарзи тасвир, ба мушоҳидаи ӯ образи бадеиро пурқувват намуда, ҳақиқати ҳаётро нерӯи тоза мебахшад. Намунаи чунин тасвиркорӣ шеъри «Дарай гулфурӯшон» -и Муъмин Қаноат мебошад. Тасвиркорӣ дар шеъри Зиё Абдулло, Давлат, Аюбӣ, Муҳаммад Ғоиб, Алимӯҳаммад Муродӣ ва Низом Қосим мавқеъ пайдо кардааст. Барои намуна мунаққид шеърҳои Искандар Идиев «Модар» ва Аюбӣ «Падар», шеърҳои Давлат, Муҳаммад Ғоиб ва Одина Азимиро таҳлил карда, бартарии онҳоро дар бадеият арзёбӣ мекунад. Ба мушоҳидаи ӯ чунин тарзи тасвири шоирон ҳаёлангез буда, манзараҳои офаридаи онҳо тоза аст [169, 112].

Хусусияти бадеии шеър беш аз ҳама дар мақолаи А. Ҳакимов «Образ ва тасвир дар шеър» баррасӣ шудааст [274, 136-142]. Муаллиф аз ворисияти адабиёт сухан карда, дар ин замина таҳлили образҳо, бандубаст ва забони асарро муҳим медонад. Ӯ тағйироти мусбатро дар корбурди забон ёдрас шуда, дар ин равиш баҳрабардорӣ аз забони мардумро яке аз василаҳои такмили образнокии тасвир дар шеър ба шумор меоварад. Сипас, муаллиф масъалаҳои муҳими бадеиёти шеърро дар мисоли шеъри Муъмин Қаноат аз назар гузаронида, аз хусусияти умдаи шеъри Қаноат тасвиркориро медонад. Ба мушоҳидаи ӯ шоир «аз воситаҳои суварнигории назми халқ» ва «образҳои тасвири анъанавӣ» [274, 137] бохунарона истифода кардааст ва ин ҳунар барои ифодаи ғояи шеър хизмат намуда, ба ин восита шоир «дар як замон ҳам тасвири қаҳрамонро мекашад ва ҳам ботини ӯро аён менамояд» [274, 138]. Ба

мушоҳидаи А. Ҳакимов ин равиш дар эҷодиёти М. Қаноат «бештар хусусияти завқии ҳиссиётпарварӣ» дошта, тарзи нигоришаш низ ба он мутаносиб аст.

Масъалаи дигаре, ки А. Ҳакимов ба он таваҷҷуҳ кардааст, баёни эҳсосот дар шеър мебошад. Ба назари ӯ «ҷараёни драматикии баёни эҳсосот маҳсули бо ҳам наздик шудани жанрҳо ва ҷинсҳои адабӣ» [268, 139] мебошад. Ин масъаларо ӯ дар мисоли шеърҳои Қаноат, Лоик, Қутбӣ Киром ва Бозор Собир таҳлил карда, ба ин натиҷа мерасад, ки ин ҳолат аз инкишофи тағйири ҳиссиёт ва драматизми қаҳрамони лирикӣ ба вучуд меояд. Мунаққид дар анҷоми мақола ба хулоса меояд, ки «омезиши эҳсосот ва тафаккури шоир ба андешаю ҳиссиёти хонанда таъсир гузошта, драматизми дохилии тасвиру ифодаро меафзояд» [274, 140].

Табиист, ки чунин тарзи судманди ҷустуҷӯ дар тасвири симои комили инсон- инсони маънан ғанӣ, хушахлоқ, созанда на фақат ба ғанои маънавии шеър меафзояд, балки ба сохтори бадеии он низ таъсири судманд мерасонад. А. Ҳакимов аз ин дидгоҳ оид ба қадри сухани шоирона, анъанаву навоарӣ дар истифодаи вазнҳо ва хусусиятҳои жанрии шеъри муосир муфасссал андеша ронда, ҳусни суханро масъалаи бунёдии шеър медонад. Аз ин ҷиҳат ғановати маънавиро як паҳлуи ҷустуҷӯҳои бадеии шоир ҳисобида, корбурди имконоти тасвири шоиронаро муҳим арзёбӣ мекунад. Ба назари ӯ шеъри муосири тоҷик дар ин замина дастовардҳо дошта, «суратрезӣ ва маъникашӣ» ҳадафи он аст.

Муаллиф даст ёфта ба имконияти тасвирӣ ва маънавии калом бадеёро фақат бо адабиёти вуқӯъгаро (реалистӣ) имконпазир медонад, ки саҳеҳ нест. Ба назари ӯ дурӣ аз тарзи баёни мардумӣ ва рамзҳои «мазмунӣ ҳаётиашон суст» ба суди адабиёт набудааст. Ин мулоҳизаи ғалат зерин таъсири мафкураи «адабиёти омиёна» ба миён омада, тобеияти мафкуравӣ муаллифро аз вартаи танги назарӣ халос накардааст.

Ҳамин тариқ, мунаққид хусусияти бадеии шеърро дар алоқамандӣ бо тарзи тасвир, ҳиссиёти қаҳрамони лирикӣ ва драматизми дохилии асар шарҳ медиҳад, ки назари тоза дар нақди он солҳо мебошад.

Мунаққид хусусиятҳои бадеии шеърро дар мақолаи дигараш «Таҳаввулоти арӯз дар назми имрӯз» аз мавқеи вазни шеър батафсил арзёбӣ кардааст. [277, 124-136]. Аз муҳокимаву мулоҳизарониҳои ӯ метавон ба ин натиҷа расид, ки таҷдиди дидгоҳи шоирона ба тасвири образнок, пайдоиши образҳои нави шеърӣ, усулҳои гуногуни тасвири зиндагӣ ва олами маънавии инсон, ки аз мундариҷаи шеър ҷудо нест, ба сохтори шеър роҳ ёфта, боиси рангинӣ ва такмили сухани шоирона мегардад. Ин мушоҳида, ки дар заминаи таҳлили ашъори шоирони баркамоли тоҷик ба миён омадааст, ҳарфи тоза ва муҳим дар нақди адабии он солҳо буд.

Андешаҳои Аскар Ҳаким дар боби хусусиятҳои бадеии шеър дар мақолаи «Равандҳои шеър ва ҳудогоҳии шоир» тақвият ёфтаанд. Ин мақола, ки ибтидои солҳои навадум (1996) дар маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чоп расидааст, то ҷое назар ва дидгоҳҳои тозаи мунаққидро дар шинохти шеър ва ҷанбаҳои ҳунарии он ифода мекунад. Чунон ки қаблан ба мушоҳида расид, Аскар Ҳаким аз тарафдорон ва таблиғгарони нақди сирф иҷтимоии тавсифӣ ба шумор меомад ва тобеияти идеологияш ба сиёсати Шӯравӣ ошкор буд. Ин мақола чехраи дигари то андозае воқеъбинии мунаққидро ба хонанда менамояд, ки аз чанд ҷиҳат ҷолиби диққат аст: а) мунаққид дар мавзӯи иҷтимоӣ шеър гуфтанро далели шоир будан наметонад; б) ба назари ӯ шеър, ки «аҳволи дил»-и шоир аст, «садои дил» бояд муҷассам ва болиғ бошад, яъне бо пирояҳои тахайюли бадеӣ орошта гардид. Хулосаи зерини ӯ баёнгари назариёти тозаи ӯ дар ин боб аст: «Далели шоири иҷтимоӣ будан фақат ба мавзӯи иҷтимоӣ шеър гуфтан нест, балки шеъри иҷтимоӣро гуфтан аст. Замонҳои тӯлонӣ дар шеър танҳо зикри мавзӯи иҷтимоӣ буд, ки шеър надошт, яъне шоир ҳам надошт. Шеъри иҷтимоӣро шоир мушаххас дарк

бояд кунад, ки дар он руҳи ӯ мавҷ занад, шахсияти ӯ акс андозад, дарди ӯ нола кунад» [272, 3]. Дар ин замина А. Ҳаким ашъори М. Қаноат, Лоиқ, Сайдалӣ Маъмур, Бозор Собир, Гулназар, Камол Насрулло ва дигаронро аз нигоҳи балоғати тасвир нақд карда бурду боҳти онҳоро нишон медиҳад. Яъне, аз воситаҳои арзёбии хусусиятҳои бадеии шеър дар ин мақола корбурди саноеи бадеӣ, вазну қофияи муносиб аз тарафи шоирон дар шеър мебошад, ки дар нақди ин давра мушоҳидаи тоза ва боарзиш аст.

Дар мақолаи Ф. Абдулло «Инсон ва табиат» масъалаи тасвири бадеӣ дар мисоли шеърҳои манзаранигорӣ, яъне пейзажӣ мавриди муҳокима қарор гирифтааст. Тасвири манзараро мунаққид дар мисоли шеърҳои Пайрав, Ҳ.Юсуфӣ, М. Раҳимӣ, М. Турсунзода, А. Шукӯҳӣ ва М. Қаноат арзёбӣ кардааст, ки дидгоҳҳои қолабии дар он рӯзгори маъмулро ифода мекунад.

Дар бораи хусусияти бадеии шеър маҷалла мақолаи зиёде нашр накардааст. Сабаби ин ҳолат дар нақди адабӣ бартарӣ доштани таҳлили мавзӯ ва шеъри иҷтимоӣ мебошад. Бо вучуди ин, мақолаи А. Сатторов «Номаи манзуми рӯз»-ро дар ин замина метавон муҳим шумурд.

Ба масъалаи хусусияти бадеии шеър таваҷҷуҳ кардани мунаққид аз ин бармеояд, ки ӯ моҳияти ҳунарии шеърро омили муҳим дар нашр ва таблиғи он медонад. Аз ин мавқеъ муаллиф аз шоирони ҷавон «образу маъниҳои некӯ, муносибу тозаро» талаб мекунад. Камбудии асосии шеъри ҷавонро дар он мебинад, ки дар чунин шеърҳо «образу маънӣ ва тасвирҳои шоирона ё ягон –ягон аст ва ё тамоман нест» [84, 112]. Истилоҳи умумигӯӣ ба шеърҳое, ки дар мавзӯҳои сиёсӣ мафкуравии замон навишта мешудаанд, дар он замон истифода мешуд. Мунаққид дар мисоли баъзе шеърҳои К. Насрулло ва С. Маъмур ҷустуҷӯҳои судмандро дар корбурди образу таркибҳои тозаи шеърӣ муҳим арзёбӣ мекунад. Дар ин замина ба камбудии асосии шеъри шоирони ҷавон ишора карда, аз ҷумла менависад: «Дар тасдиқи мавзӯ ва масъалаҳои муҳими рӯз ва

офаридани симои муосирон ҳанӯз малакаи даркорӣ ҳосил намудани адибони ҷавон ва на танҳо онҳо боиси он шудааст, ки ба тасвири бадеии зиндагии имрӯза ва образи ҳамзамононамон, чунон ки мебояд, мувофиқ нашудаанд» [84, 115].

Мунаққид дар ин мақола саҳт пойбанди мафкураи замон аст. Бинобар ин, огоҳона ё ноогоҳона аз равишҳои ғайривоқеии тасвири бадеии воқеият дастгирӣ мекунад. Моҳияти ҳунарии шеър дар таҳлили ӯ нишонрас нест.

Худой Шарифов дар тақризи «Ҷавҳари завқу мароми шоир» доир ба хусусияти бадеии ашъори Лоик баъзе андешаҳо баён кардааст. Ӯ бар ин назар аст, ки дар шеъри Лоик «усули баёни ифодаи мавзӯ дар ҳақиқат тарзи ҳосе дорад» [288, 122]. Барои тасдиқи даъвои худ шеъри «Варақи санг»-ро таҳлил мекунад. Дар натиҷа маълум мешавад, ки тасвири саросар сангзор будани кӯҳсори Тоҷикистон зоҳири маъно буда, дар шеър маъноии рамзу садоқатро мегирад. Ба андешаи муаллиф «дар ин шеър шакли ҳоси шеъри Лоикро мебинем. Пеш аз ҳама, шеър дар мавзӯи маълум ва умумӣ гуфта шудааст... дар ин шеър назари хос- сарзамини камзамин будани Тоҷикистон аст. Баъд дар ҳар як банду қисмат шоир маъние дарёфтааст, ки дорои истиқлоли бадеӣ буда, аз силсилабандии мавзӯю мақсад ҷудо нестанд... Барои Лоик ҷустуҷӯи мавзӯ саҳмгин нест, чизи муҳим ҳунари ғаввосию гуҳарчинист» [288, 124]. Вале мутаассифона, мунаққид ҳамин ҳунари «ғаввосию гуҳарчинӣ»-и Лоикро дар мақола нишон наметавонад. Дар бораи санъатҳои бадеӣ суҳан ронда амалан ҷизе намегӯяд. Ҳол он ки дар шеъри мавриди назар Лоик тавонистааст барои тақвияти бадеиёти шеър аз саноеи шеърӣ, аз ҷумла ташбеҳ, маҷоз, рамз ва киноя фаровон истифода кунад.

Дар мақолаи «Номаи манзуми рӯз» А. Сатторов саъй кардааст, ки ҳунари тасвиркорӣҳои М. Қаноатро нишон диҳад. Мунаққид «ба тасвири ашёву ҳодисаҳои табиатан аҷибӯ зебо» гароиш доштани шоирро яке аз омилҳои табиӣи зухури тасвиркорӣ дар шеъри ӯ медонад ва бо

тахлили шеърҳои «Пири гулфурӯшон», «Китобҳои захмин», «Обшор» ва пораҳое аз дostonҳои «Сурӯши Сталинград» ва «Гахвораи Сино» ин фикрашро собит мекунад.

Гулназар дар мақолаи «Оинаи бегубори ман» саъй кардааст, ки хусусиятҳои бадеии шеъри М. Қаноатро ошкор созад. Нақди ӯ шоирона буда, ҷанбаи ҳисси дар он имтиёз дорад. Бо вучуди ин, Гулназар муваффақ шудааст, ки хусусиятҳои хоси тафаккури бадеии шоирро мушаххас созад. Ӯ махсусияти ҳунари шоирии Қаноатро дар он мебинад, ки «аз ибтидо бо ташбеҳу истиора шеър гуфт, кӯшиш кард, ки суханаш аз сухани хушки рӯзномаҳо фарқ кунад, урён набошад. Он ташбеҳу истиораву суханбозиҳо имрӯз камбаҳо ва сода менамоянд. Аммо дар замони худ тавонистанд завқеро парваранд, қомати ҳамидаи назмро як вачаб боло бардоранд ва барои ба майдон омадани Лоиқу Ҳабибулло, баъдан Бозору Гулрухсору шоирони ҷавони дигар мусоидат кунанд [187, 129]. Ин равиши ҳунарии М.Қаноатро Гулназар бо таҳлили шеърҳо собит мекунад, ки ҳамчун таҷрибаи таҳқиқ арзишманд аст.

Гулназар шеърҳои аввалини Муъмин Қаноатро таҳлил карда, «дар чанд мисраъ офаридани ин ё он саҳнаи ҷолиб»-ро ҳунари ӯ медонад. Ин гуна шеърҳои шоир бо зарбу оҳанг ва андешаҳои тозаи шоиронааш таъсиргузор буданд. Баъдтар Гулназар ҳунари шоирро дар корбурди огоҳонаи санъатҳои шеърӣ мебинад ва дар ин замина шеърҳои мушаххаси шоирро таҳлил мекунад [187, 129].

Дар бораи хусусияти бадеии шеъри Муъмин Қаноат А. Сайфуллоев дар мақолаи «Достони Сино» андешаҳояшро баён кардааст. Ба андешаи муҳаққиқ ҳунари тасвиркории шоир дар ин дoston такмил ёфта, дар тасвир ва сабки баён ба муваффақият даст ёфтааст. Ба назари ӯ дар дoston услубҳои ҳамосӣ, илмӣ ва публицистӣ мутаносибан ҳунармандона корбаст шудаанд. Бунёди дoston «аз санъатҳои сухан фароҳам омада», «санъатҳои бадеӣ дар мақоми худ афтодаанд» [230,

100]. Баҳрагирӣ аз сабки классикӣ ва забони содаи имрӯза яке аз паҳлӯҳои тарзи нигориши шоир доништа шудааст [230, 106].

Мақолаи Х. Шарифов «Мазмун ва ифода дар шеъри имрӯзаи тоҷик» ба масъалаи тарзи ифодаи мазмуну масъалаҳо дар шеъри муосири тоҷик бахшида шудааст. Муаллиф дар ин замина шеъри муосирро аз оғози аҳди Шӯравӣ то ибтидои солҳои ҳафтодум таҳлил ва арзёбӣ кардааст. Ба ақидаи ӯ дар оғози аҳди Шӯравӣ ҳамаи ҳодисаҳо, рафтору кори одамон, шоирона буд ва вазифаи шоир ин зиндагии романтикиро тасвир кардан маҳсуб мешуд. Ин ҳолати табиӣ адабиёти халқҳои Шӯравии собиқ буд, ки профессор Д. Марков ба дастури зер муайян кардааст: «ҳис кардани бузургии давр ва азамати воқеаҳо кӯшиши эҷодии нависандагонро ба сӯи ғавқулодагӣ, вусъати азими кайҳонӣ раҳсипор кардааст. Метавон гуфт, ки услуби романтикии қаҳрамонӣ муҳимтарин хосияти адабиётҳои сотсиалистӣ дар он солҳо буд» [287, 107].

М. Шукуров ин ҳолатро дар адабиёти тоҷик низ мушоҳида карда, аз ҷумла навиштааст: «Худи воқеияти инқилобӣ ва муборизаҳои синфӣ, бузургиву азамати замон бардори романтикиро тақозо мекард, сухани илҳомомезро ба миён меовард» [304, 109].

Ин равиши дарки вазифаи шеър ва ҳадафи эҷодӣ, тарзи нигориши шоирон, аз ҷумла усули тасвир ва шакли осори манзумро муайян мекард. Усули асосии тасвирро вазъи сиёсӣ ва иҷтимоӣ муайян менамуд. Аз ин ҷиҳат, Х. Шарифов ин амалро дар пайдоиш ва рушди шеърҳои мавсимӣ ва маросимӣ таъсиргузор доништа, ифодаи ҳиссиёт, ки аксар хитобӣ буд, дар шакли шеър ва тарзи тасвирро муайян мекунад. Мавзӯву масъалаҳо муштарак буданд, тафовут дар нируи суханварӣ ва тарзи нигориши шоирон буд. Ҳамин тарзи баён, ба назари Х. Шарифов умумигӯиро низ ривоч бахшида, ҳунари шоирро коҳиш дод [287, 107].

Ба мушоҳидаи мунаққид дар ин вазъият низ шоироне буданд, ки шеъраршон таассуроти шоиронаи онҳоро аз воқеиятҳо пурэхтирос ифода мекард. Дар ин замина тарзи нигориши М. Турсунзода дар мисоли

шеъри «Рӯди Ганг» таҳлил шудааст. Аз таҳлили ин шеър мунаққид ба хулоса меояд, ки ин тарзи тасвир ба кайфияти шоиронаи рӯйдодҳои зиндагӣ такя карда, ҳодиса ва муносибат ба онро дар ҷойи аввал мегузорад [287, 108].

Ба андешаи Х. Шарифов ин тарзи тасвир имкониятҳои шеъри лирикиро маҳдуд сохта, «муносибати тасдиқиву инкорӣ ба воқеият маҳдуд» мемонад. Ба ифодаи дигар, «Тағйирот, ки дар маънии шеър ва дафъатан дар шакли он ҳосил шуд, аз тасвири воқеаҳо ё иброи мавқеи худ нисбат ба онҳо ба тасвири ҳолати ҳуди шоир гузаштан мебошад. Дар маркази тасвир ҳолат, мақоми инсон, тақдири ӯ, ғаму шодию ташвиш, тақдири башар қарор гирифта, ҳиссиёту хаяҷон, рӯҳия, андешаҳои қаҳрамони лирикӣ меҳвари асосии шеър» [287, 108] қарор мегирад.

Ин ҳодисаро мунаққид дигаргунӣ дар тасвири қаҳрамон ва омили аслии тағйири тасвири бадеӣ доништа, «тасвири ҳиссиёту андеша ва тафаккур»-ро омили таъсиргузор дар ҷустуҷӯҳои бадеии шоир қаламдод мекунад. Муҳаққиқ пайдоиши шеъри озодро низ ба ҳамин раванд вобаста карда, дар ҷунин шеърҳо дар ҷойи аввал будани ҳиссиётро муҳим медонад. Ба андешаи муаллиф, «тозагӯӣ аз роҳи назар ба таҷрибаҳои мавҷудаи адабӣ ҳосил мегардад» ва ба воситаи маънии нав ва қорбасти анъана ба вуҷуд омада таҳаввул пайдо мекунад [287, 109].

Доираи баҳсу андешаи мунаққид оид ба шеъри ин давра муҳокимаи зеҳнӣ ва кайфиятҳои завоқиро дар бар мегирад. Аз ин ҷиҳат, ӯ ба шеърҳое таваҷҷуҳ кардааст, ки ба худшиносӣ раҳнамоӣ мекунанд. Ин гуна сифатро дар шеъри «Илтиҷо аз дилсозон»-и Лоик мушоҳида карда, мунаққид эҳсоси қонеъ набудан аз вазъи ҳудро дар мисоли баъзе шеърҳои Ҳабибулло Файзулло низ тасдиқ мекунад. Вай бо таассуф зикр мекунад, ки хусусиятҳои бадеӣ ва услубҳои шеърӣ аксари шоирони намоёни мо омӯхта нашудааст. Дар тарзи нави шеър, ки майл ба вукӯъгароӣ дорад, тасвир ифодаи бевосита аст ва дар он ҳар як калима ва таркиб арзиши бадеӣ пайдо мекунад. Интуитсия ва тафаккур дар

шеър бояд вусъати баробар дошта бошад, ки тарзи бадеии идрокро истисно намекунад. Аз ин чихат мунаққид монандию ҳамоҳангии тарзи баёну тасвир ва идроки бадеиро ба эҷодиёти классикони адабиётмон мушоҳида карда, қаробати поэтикаи сухани Қаноатро бо сабки Чалолиддини Румӣ ва «ифодаи мақсад ва шакли тасвир»-и Лоикро бо равиши Хайём монанд медонад.

Натиҷагирии муаллиф дар мавриди забон ва тарзи баён дар шеъри он рӯзгор ташвишовар садо медиҳад. Ё навиштааст: «Ба назари ин ҷониб равиши ташвишовари шеъри муосир он аст, ки гӯянда дар баёни маънӣ душворӣ мекашад, калимаю ифодаҳоро хеле ба душворӣ ҷустуҷӯ мекунад ва ин тарзи ифода мақсаду маромро ошкору зебо, содаву раван ба самъи шунаванда мерасонад... Дар панҷсолаи гузашта охири солҳои шаст ва аввали ҳафтод дар назар аст. Шарҳи мо бештар аз чихил маҷмӯаи шеърҳо аз ҷавонон то калонсолон ҷоп шудааст... қисми зиёди онҳо пур аз ғалатҳои фаровон, суханҳои носуфтаи ноҳамвор, баёни мақсадҳои ночиз ва нишонаи камҳиммати мебошанд» [287, 112-113].

Муаллиф сабаби асосии ин заъфро дар тағйири шаклу мундариҷаи шеър дида, ба ин натиҷа мерасад, ки ин дигаргуниҳо ба масъалаи забону услуб бетаъсир набудаанд. Дар шеър образҳои суннатӣ тадриҷан кам шуда, ҷои онро образи таъбирҳои нав мегиранд. Захираи забонӣ ва хунарии шеъри классикӣ низ дуруст қорбаст намешавад, ки ин заъфи тасвирро беш месозад.

Дар баъзе маводе, ки маҷалла ҷоп кардааст, дарки нодурусти хусусияти мундариҷавӣ ва бадеии шеъри шоирон мунаққидонро ба роҳи хато андохтааст. Аз ҷумла, тақризи С. Табаров «Ҳақиқатро бояд кушода гуфт» асоси иҷтимоӣ ва илеологӣ дошта, дар он ҷустуҷӯҳои бадеии Бозор Собир нодуруст арзёбӣ шудаанд. Мунаққид тасвири розҳои инсониро аз ҷониби Бозор Собир бо истилоҳи маҳрамона баҳогуздорӣ мекунад ва менависад: «Тақрибан дар ду даҳсолаи охир лирикаи маҳрамона бо як эҳтиёткорию тарзи усулҳои моҳирона ба назми тоҷик

реша давонд, ки тадриҷан он аввалҳо лирикаи граждани ва пас лирикаи ишқиро дар паси худ ҷой дод ва имрӯз он ба қуллай оӣ расидааст» [255, 129]. Дар заминаи ҳамин фаҳмиш мунаққид шеъри Бозор Собирро нақди муғризона карда, тасвирҳои бадеии ӯро ҳамчун нуқси шеър маънидод мекунад. Дар мисоли шеъри «Бо чамидан, бо шамидан, бо чашидан» тасвири табиӣи шоирро «торику муболиғаомез» маънидод мекунад.

Мақсади мунаққид даъват ба сурудани шеъри сирф иҷтимоӣ ва идеологист. Тасвирҳои табиӣ ва хоҳишҳои хусусӣ, ки низ ҳаёлангезанд, ӯро қонеъ намесозанд. Бинобар ин, хусни бадеии шеъри шоирро надида, С. Табаров ба чунин хулосаи иҷтимоьгарои мафкуравӣ меояд: «Дар замоне, ки принципҳои ахлоқӣ коммунистии ҷамъияти мо (Шӯравӣ дар назар аст-шарҳи мо) дар мағз андар мағзи мардуми мо реша давондааст, дар назми солҳои охир ва махсусан, дар осори Бозор Собир мавқеъ пайдо кардани чунин ашъори маҳрамона танҳо боиси таассуф аст» [255, 130]. Ин тақриз равиши носолими нақди адабии он рӯзгорро, ки хусни асари бадеиро танҳо дар асоси мазмуну мавзӯӣ муайян мекард, бозгӯ мекунад, ки яке аз омилҳои хоҳишдиҳанда ва қадр накардани хусусияти зотии бадеии осори адабӣ низ буд.

Ҳамин тариқ, аз таҳлил ва арзёбиҳои ин бахш метавон ба хулоса омад, ки дар баробари нақди иҷтимоьгароёна хусусиятҳои бадеии шеър низ мавриди нақд қарор гирифтааст. Дар мақолаҳои ба нашр расида масъалаҳои бадеияти шеър гоҳо ба таври мушаххас, гоҳи дигар ба тариқи умумӣ муҳокима шудааст. Дар қисме аз мақолаҳо, аз ҷумла мақолаи Х. Шарифов “Қамоли маҳорат” масъалаҳои бунёдии бадеияти шеър дар мисоли шеъри М. Турсунзода таҳлил ва баррасӣ шуда, зери таъсири суннатҳои бадеии шеъри гузашта устувор шудани маҳорати шоирӣ ӯ исбот шудааст.

Ҳунари тасвиркорӣи М. Қаноат, Лоик, Б. Собир, Қ. Киром, Гулназар ва баъзе шоирони он вақт ҷавон дар мақолаи Ю. Акбаров “Шеър ҳаёлангезу шӯронанда бошад” низ мавриди арзёбӣ қарор

гирифта, мунаққид равиши бадеии шеъри шоирони зикршударо дастоварди шеъри солҳои ҳафтод медонад ва бо мисолҳои мушаххас андешаашро собит мекунад. Масъалаи бадеияти шеър дар мақолаҳои А. Ҳаким “Образ ва тасвир дар шеър”, Ф. Абдулло “Инсон ва табиат”, А. Сатторов “Номаи манзуми рӯз”, Х. Шарифов “Ҷавҳари завқу мароми шоир” ва “Мазмун ва ифода дар шеъри имрӯзаи тоҷик” арзёбӣ шуда, усули тасвиркорӣ ҳар шоир ба таври мушаххас нишон дода шудааст, ки инкишофи равиши нақди ҳунарии шеърро таъкид мекунад. Доираи баҳсу андешаи мунаққидон оид ба шеър ба муҳокимаҳои зехнӣ ва кайфиятҳои завқӣ устувор буда, ороҳои забонӣ ва сабкӣ низ дар бар мегирад, ки аз имтиёзоти нақди шеъри ин давра мебошад. Арзёбиҳо ҷанбаҳои мусбату манфии ҳунари шоиронро дар тасвиркорӣ дар бар мегирад.

Аз таҳлил ва арзёбӣҳое, ки дар ин боб сурат мегирифт, ба ин натиҷа расидем: а) нақди мавзӯиву ғоявӣ ва жанрӣ равиши асосии нақди шеъри ин давраро муайян кардааст, ки масъалаи иртиботи шеър бо муҳити сиёсӣ иҷтимоӣ ва табақаҳои иҷтимоиро низ дар бар мегирад. Дар ин равиш муаллифони маводе, ки дар маҷалла ҷоп шудааст, шеърро дар заминаи пайванде, ки бо ҷомеа, инсон, ғайриҷамъият ва воқиҳои истеҳсолот дорад, арзёбӣ кардаанд. Ин равиши нақд тобеи сиёсати дастурии замон буда, ба амалӣ сохтани ниятҳои расмӣ нигаронида шудааст. Ба ин далел, дар ин гуна таълифот муаллифони ҷанбаҳои ҳунарии шеър кам тавачҷуҳ карда, меъёрҳои синфӣ ва идеологиро василаи қадриносии аз шеър ва ҳунари шоир қарор додаанд. Ин гуна нақд фардияти эҷодии шоирро дар шинохти воқеият ва тасвири он маҳдуд карда, уфӯқҳои эҷодӣ асилро барои шоирони ҳунарманд ва тааххушпеша танг сохта буд; мушкilotи иҷтимоӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ танҳо аз мавқеи ғаразҳои синфию сиёсӣ ва идеологӣ тафсир шуда, мунаққидон муқовимати адиб ва низомро қабул намекарданд; ҳамин равиш раванди асосии нақди шеърро то ибтидои солҳои навад дар саҳифаҳои маҷаллаи “Садои Шарқ” муайян мекунад;

б) баъзе маводе, ки ибтидои солҳои навадум дар маҷалла ҷоп шудаанд, аз нақди сирф иҷтимоӣ ва воқеагаро ғосила гирифта, дарки нави моҳияти шеърро дар заминаи арзишҳои ҷовидонаи адабӣ ба муҳокима кашиданд, ки ифодагари равиши тоза дар нақди адабӣ, аз ҷумла нақди шеър мебошад. Дар шаклгирии ин равия хидмати М. Шакурӣ, Х. Шарифов, А. Сатторов, А. Ҳакимов ва баъзе қаламкашони дигар таъсиргузор аст;

в) нақди хусусиятҳои бадеии шеъри ин давра дар мақолаҳое, ки ба таҳлили мавзӯ ва ғояи осори манзум бахшида шудаанд, низ ба мушоҳида мерасад; дар маҷмӯъ фаҳмиши нодурусти хусусиятҳои мундариҷавӣ ва бадеии шеъри шоирон омили ба унсурҳои туфайлӣ табдил ёфтани ҷанбаи бадеии шеър гардидааст, ки поядораш сиёсати расмӣ дар соҳаи адабиёт мебошад;

г) аз нимаи дуҷуми солҳои ҳаштод сар карда то ибтидои навад нақди адабӣ дар шинохт ва арзёбии хусусиятҳои бадеии шеър муваффақиятҳое ба даст овард, ки марбут мешавад ҳам ба унсурҳои сохторӣ ва ҳам мундариҷавии шеър; дар нақд тамоюли дарки моҳияти бадеии осори шоирон, равишҳои ҳунарии усули тасвиргарӣ дар шеър ташаккул пайдо карда, то ҷое дар шинохт ва арзёбии хусусиятҳои бадеии осори шоирон қадаме ба пеш гузошта шуд.

БОБИ III

Накди насри бадеӣ ва равишҳои ҳунарии он

3.1. Тамоюлҳои ғоявӣ ва иҷтимоии накди наср

Ҳамчунон ки дар накди шеър ба мушоҳида расид, наққодон ва суҳансанҷон дар фаҳму шинохти насри тоҷикӣ низ равишҳо ва усулҳои гуногун доштаанд, ки марбут мешавад, пеш аз ҳама, ба равиши мавзӯиву ғоявӣ ва иҷтимоӣ. Бунёди ин равиши нақд бар ин фикр аст, ки осори аслии насрӣ ҳамвора маҳсул ва мавлуди ҳаёти ва муҳити ҳоси иҷтимоӣ доништа шуда, ба ифодаи А. Зарринқӯб «аз ин ҷиҳат идроки дуруст ва дақиқи авотиф ва аҳволи фард ҷуз бо дарёфти илал ва натоиҷи ҳаводиси иҷтимоӣ муяссар нест» [45, 51-52].

Накди ин замон хусусияти дастурии тобеияти идеологиро афзуда, онро то ҷое аз масири аслии ташаккулу таҳаввул берун бурд. Ин гуна нақд воқеияти ҳаётро, ки дар адабиёт инъикос шудааст, бо бетарафии олимона нақд ва арзёбӣ намекард, бинобар ин, иллатҳои ҷомеа ва осори адабиро ҷунон ки ҳаст, бармало намесохт. Ин ҳамон накди воқеъгароии сотсиалистӣ буд, ки роҳро барои осори бадеӣ ва накди оммаписанд дар тӯли солҳо бозмедошт. Дар ин равиш таъсири нақд дар муҳити адабии муосир барҷо буда, тобеи арзёбии сиёсӣ иҷтимоии адабиёт, аз ҷумла наср гардидааст. Раҳнамои ин гуна нақд баёниҳо ва дастурҳои ҳизбӣ буданд, ки дар анҷуманҳои расмӣ ҳизбиву нависандагон ироа мешуданд. Ин нақд сиёсати адабиро муайян мекард ва таносуби падидаҳои адабиро бо сиёсати ҷорӣ ва тасаввуроти иҷтимоӣ мепайваست. Табиист, ки дар нашри мақолаҳо маҷаллаи «Садои Шарқ» низ ҳамин равиши нақди адабиро пайравӣ ва амалӣ мекард, ки дар фаҳм ва шинохти равишҳои асосии инкишофи насри тоҷикӣ бурду заъф дошт.

Яке аз ҳамин гуна мақолаҳои дастурӣ «Қарорҳои партия ва инкишофи танқиди адабӣ» ном навиштаи С. Табаров мебошад, ки худи сарлавҳааш бозгӯкунандаи моҳияти он аст. Муаллиф нақши «давлати бузурги Советӣ»-ро дар амалӣ кардани «орзую мақсади ҷандинасраи

ҳамаи халқҳои мазлуми дунё» таъкид карда, сипас дар бораи мақом ва вазифаҳои нависандагон чунин менависад: «Нависандагони ҳамаи миллатҳои сотсиалистии СССР, аз он ҷумла адибони тоҷик, ба мисли тамоми меҳнаткашони советӣ дар ин соҳтмони азим ғаёлона иштирок карда, бо эҷодиёти пурмазмун ва баландсифати худ ба кори таъмин намудани соҳтмони ҷамъияти коммунистӣ дар мамлакати мо саҳми худро гузоштанд ва хоҳанд гузошт» [259, 110].

Муаллиф ҳамин тавр ҳуҷҷатҳои ҳизбиро ташреҳ карда, нависандагонро ба тасвири мавзӯи меҳнат даъват намуда изҳор мекунад, ки «мафҳумҳои коммунизм ва меҳнат аз ҳамдигар ҷудонашавандаанд», «қаҳрамонони асарҳои бадеиро дар муносибати онҳо нисбат ба меҳнат нишон додан лозим аст». Ҳамин тариқ, ин мақоларо метавон нақди расмийгаро унвон кард. Мақолаи дигари С. Табаров «Танқид ва ҷараёни адабӣ» [260] низ ҳамин гуна мундариҷаву ғоя дорад. Муаллиф дар бораи арзиши қаҳрамони осори мансур, муҳим будани ин мавзӯи навишта, аммо ба ошкор кардани моҳияти ҳунарии масъала намекушад.

Дар мақолаи Ю. Бобоев «Инқилоб ва таҳаввулоти роман» [183] роҳҳои инкишофи романи тоҷик арзёбӣ шуда, муаллиф баъди муқаддимаи тавсифӣ ба муҳокимаи масъалаҳои адабӣ мегузарад ва таъкид мекунад, ки пас аз инқилоб бештар жанрҳои хурд ба сабаби ғавриву амалӣ буданашон инкишоф ёфтаанд. Ба андешаи муаллиф масъалаи «таносуби таъриху замони ҳозира ҳамчун проблемаи методологӣ» зарурати таҷдиди назар ба қорбурди жанрҳоро ба миён гузошт, ки ташаккул ва таҳаввули жанри роман натиҷаи ҳамин ҷараён мебошад. Вай тарафҳои бадеии масъаларо қанор гузошта, мувофиқи талаботи ҳизб ҳамчун яроқ истифода шудани романро таъкид мекунад ва менависад: «Дар шароити шиддат гирифтани қангҳои қражданӣ ва ҳуҷуми ғитнаҷӯиҳои империализми ҷаҳон маҳз романи таърихӣ монументалиро лозим омада буд, ки чун тӯпи дурандоз ба беҳу бунӣ дунёи истибдод оташ занад» [183, 108]. Аз мақола аҳамияти

чанговаронаи роман маълум намешавад. Муаллиф оид ба нақши ахлоқии воқеаҳои таърихӣ сухан ронда, моҳияти адабӣ ва ҳунарии масъаларо фурӯ мегузорад ва аз таҳлили бевоситаи осори насрӣ канорагирӣ мекунад [183, 113].

Бо зикри мақолаҳои ин ду муаллиф мо гуфтани нестем, ки ҳамаи мақолаҳои дар маҷалла чопшуда хусусияти якҷониба доранд. Мақолаҳое низ дар маҷалла нашр шудаанд, ки асолати асили насриро дар ғоянокии онҳо шинохтаанд. Масалан, дар қиёс бо андешаҳои С.Табаров ва Ю.Бобоев назари зерини М. Шукуров пешрав буд: «Адабиёти советӣ ҳамаи он чизе, ки зебо ва аз ҷиҳати иҷтимоӣ пешқадам аст, тасдиқ мекунад» [295, 140].

Дар асл ин андешаи дуруст аст, вале талаботи қатъӣ барои нависанда маҳдудияти иҷтимоиро низ фароҳам меоварад, ки барои адабиёти асил хатарнок аст. Ин донишманд мавқеи ғоявии осори бадеиро омили ҷовидонагии он медонад ва таъкид ҳам мекунад, ки «аз маҳдудияти факт болотар рафта, на зоҳири он, балки моҳияти аслии онро дидан ва ошкор кардан лозим аст, то сабабҳои пайдоиши ҳодиса ва натиҷаҳои он равшан гардад» [295, 130].

Дар иртибот бо чунин таносуби ғояву аснод М. Шукуров инъикоси оинавори воқеиятро, ки дигар мунаққидон тарғиб мекарданд, рӯйрост набошад ҳам, моҳиятан рад мекунад. Ё тасаввури пешинаи адабиёт оинаи ҳаётро «дурусту асоснок» намешуморад. Ба ҳамин назар така карда М. Шукуров мақсаду вазифаҳои адабиётро чунин муайян мекунад: «Мақсади аслии адабиёт тадқиқи бамуддаои иҷтимоиву фалсафӣ, амиқ муайян кардани моҳияти протсессҳои иҷтимоии воқеият аст..., амиқтар шудани моҳияти иҷтимоии тадқиқи бадеӣ, мукамалтар гардидани таҳқиқи ҳодисаҳо, фактҳо ва характерҳо хусусияти асосии он мебошад» [295, 140]. Ин андеша ба наҳве даъвати нависанда ба он аст, ки ба зиндагӣ аз мавқеи одамият ва арзишҳои инсонӣ наздик шавад.

Мавзӯи меҳнат дар осори насрӣ дар маркази диққати мунаққидон қарор дорад. Ҳатто гоҳо ин мавзӯ кӯр-кӯрона таҳлил мешавад. Масалан, Х. Отахонова дар мақолаи «Адиби маҳбуи мо» чунин андешаро ба миён мегузорад, ки «амиқ тасвир намудани характери қаҳрамонҳо нишон додани инкишофи характерҳо аз нависанда талаб мекунад, ки роли меҳнатро дар ташаккули шахсияти инсон ҳарчи бештар нишон диҳад» [219, 121].

Бо вучуди тасдиқи ин ҳукм мунаққид ҳис мекунад, ки чунин муносибатро тарафдорӣ кардан кофӣ нест. Бинобар ин, ба хулоса меояд, ки «ба образи Шодӣ метавон эрод гирифт, ки ӯ мардикор тасвир гардида, ҷиҳатҳои индивидуалии характери он нишон дода шудааст. Шодӣ чунон ба қор дода шудааст, ки ҳатто баъди аз ҷанг баргаштан, баъди қор соли фироқ ба дидани зану фарзандон намешитобад ва ба назди яке аз котибони Комитети Марказӣ рафта, қорҳои қолхозро маслиҳат мекунад» [219, 122].

Чунин тасвир ба назари мо, натиҷаи бевоситаи тафаккури қолабӣ дар ҳалли вазифаҳои адабӣ мебошад. Х. Отахонова ин мақоларо зерин таъсири назарияи беконфликтӣ навишта ва аз ҷаҳонбинии давра низ қор гирифтааст, ки аз муҳокимарониҳои баъдии ӯ маълум мешавад. Пас аз ин мунаққид ҳалли ин масоилро дар тасвири шахсият ба қор мегирад: «Нависандагон мебоист ҳамаи он ҷиҳатҳои нава ва сотсиалистиро, ки дар қишлоқ ба вучуд омада мустаҳкам гардидааст, нишон меоданд ва дар айни замон он қамбудиҳоро, ки қарои таракқиёти ояндаи қолхоз қамониат мерасонданд, ошқор мекарданд. Қамбудӣ ва зиддиятҳои, ки дар ташкили ҳоҷагии деҳот мушоҳида мешуд, ба нависандагон қарои ба вучуд овардани асарҳои, ки қарои проблемаҳои тезу тунд ва қонфликтҳои қиддӣ буда, ҳаёти воқеиро ҳаққонӣ инъикос намояд, қарои қаровон меод» [219, 126].

Аз ин қабил андешаҳо ҳадафи ҳунарии мунаққид равшан нест. Нақд тарафдори тарзи қолабии тасвири воқеият асту бас. Тамоюли ғоявӣ ва

иҷтимоиву сиёсии нақд на танҳо ба навиштаҳои мунаққидони алоҳида, балки ба мавқеи умумии нақди ин давра хос аст. Равиши иҷтимоӣ аз хусусиятҳои аслии адабиёти шӯравии тоҷик ва нақди адабии он буд. Дар ин бора М. Шукуров чунин менависад: «Фаъолиятмандии иҷтимоӣ ҳамеша муҳимтарин хусусияти адабиёти советии тоҷик буд. Аз аввалин асарҳои устод Айнӣ сар карда, масъалаҳои асосии иҷтимоии замон дар маркази диққати адабиёт қарор ёфтааст ва нигоҳи нависандагон ба решаҳои иҷтимоии ҳодисаву характерҳо мутамарказ гаштааст. Ин сифат ба адабиёт қувваи бузурги ҷамъиятӣ ато карда, роли онро дар ҳаёти халқ дар ҳалли умдатарин масъалаҳои зиндагӣ муайян мекунад» [295, 139].

Маҷалла аз ибтидои солҳои ҳафтодум сар карда, маводи мувоҳисахоро доир ба масъалаҳои насри муосир мунтазам ҷоп кардааст, ки моҳият ва равишҳои нақди насрро ошкор месозад. Аз ҷумла, нашрия дар ин замина матни суҳбати мизи мудавварро, ки бо ташаббуси Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон ва маҷаллаи «Дружба народов» моҳи апрели соли 1972 дар Душанбе баргузор шуда буд, ҷоп кардааст, ки бозгӯи равиши нақди наср дар он рӯзгор мебошад. Суҳбати мизи мудавварро М. Турсунзода оғоз карда, дӯстии адабиёти халқҳои советиро зухуроти дурахшони дӯстии халқҳои Шӯравӣ унвон карда, доир ба насри тоҷикӣ назарашро баён мекунад. Аз ҷумла мегӯяд, ки “синфи коргар сабзида расид, сохтмони стансияҳои азамат ва калонтарин корхонаҳо ба анҷом расид, заминҳои бекорхобида ба кор андохта шуданд, аммо дар бораи синфи коргар ба ҷуз «Шӯроб»-и Раҳим Ҷалил романеро ном бурда наметавонем» [201, 110].

Таъсири ин андешаҳои дастурии иштирокдорони суҳбат насри тоҷикиро аз рӯи мавзӯҳо арзёбӣ мекунанд. Ҳамин тавр, ҷанбаи нақди сирф мавзӯии иҷтимоӣро ифодагари хусусияти нақди он замон буда, асоси гуфтугӯи иштирокдорони баҳс, аз ҷумла, намояндагони Масква Янка Брил, И. Брагинский, В. Оскотский, А. Битов, А. Боршаговский ва Ҷ. Икромӣ, Р. Ҳодизода, А. Сайфуллоев ва М. Шукувро ташкил

медиҳад. Ин мусоҳиба «ҳалли мавзӯи ҳозиразамон, тасвири қаҳрамони имрӯз, комёбиҳои мардуми советӣ»-ро «вазифаи аввалиндараҷаи нависанда» медонад [201, 113].

Маводи мубоҳисаҳое, ки оид ба наср соли 1973 (№1) ва 1980 (№6) низ дар маҷалла чоп шудаанд, ифодагари равияи нақди мавзӯӣ ва иҷтимоии наср мебошанд. Аз нимаи дувуми солҳои ҳафтод ба баъд дидгоҳҳои назарӣ ва амалӣ оид ба наср то андозае рӯ ба тағйир мениҳад.

М. Шукуров ҳадафи асосии адабиёт, аз ҷумла насрро ба тарзи дигар таъбир карда, навишт, ки «тасаввури пештараи мо, ки адабиётро оинаи ҳаёт мепиндоштем, дуруст набуд» [295, 142]. Хулосаи муҳаққиқ ин аст, ки адабиёт зиндагиро оинавор айнан акс намекунонад, вазифаи он як-як қайд кардани фактҳои гуногун нест. Маҳдуд шудан бо қайди фактҳои ҷудогона аломати зоҳирбинист ва нависандаро аз имконияти нишон додани манзараҳои яклухт ва мукаммали зиндагӣ маҳрум мекунад. Дар ин замина муҳаққиқ мақсади насрро тадқиқи бамуддаи иҷтимоиву фалсафӣ, амиқ муайян кардани моҳияти протсессҳои иҷтимоии воқеият доништа, ин тамоюлро барои инкишофи наср муҳим арзёбӣ мекунад.

Дар заминаи ду мусоҳибае, ки яке таҳти унвони «Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт» ва дигаре бо номи «Масъалаҳои насри муосир» дар маҷаллаи «Садои Шарқ» баргузор шуда буд, дар шинохт ва арзёбии нақди наср ва хусусиятҳои он муҳим ба назар мерасад. Баҳси аввал бо мақолаи М. Шукуров «Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт» оғоз гардида, масъалаи усули тасвири «ҳаёти воқеӣ ва муосир»-ро дар насри солҳои шастуму ҳафтодум ба баҳс кашидааст. Нияти маҷалла аз ташкили ин мубоҳиса неқ буда, дар сарсухани идора ба тариқи зайл баён шудааст: «Дар маркази мубоҳиса бояд қаҳрамони муосир дар насри имрӯзаи тоҷик қарор бигирад. Қаҳрамони имрӯзаи адабиёт кист, роҳу усулҳои тасвири он чӣ гуна аст, ҳаёти воқеӣ ва муосирони мо дар насри бадеии солҳои шастум ва ҳафтодум чӣ тавр инъикос ёфтаанд. Таносуби қаҳрамони ҳаёт ва қаҳрамони адабиёт дар замони револютсияи илмӣ –

техникӣ ба чӣ дараҷа аст, ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати бадеӣ дар байни худ чӣ равобите доранд, санъат ва маҳорати суҳанвар дар тасвири образи ҳамзамони мо дар адабиёти реализми сотсиалистӣ чӣ гуна зухур кардааст ва ғайра аз масъалаҳои муҳимме мебошанд, ки ба мулоҳиза ва муҳокимаи васеъ сазоворанд» [296, 129].

Дар давоми шаш моҳ маҷалла дар атрофи масъалаҳои ёдшуда дар ҳар шумора як ё ду мақола ҷоп кардааст, ки хусусияти нақди насрро ба таври равшан ифода мекунанд. Нашри мақолаи А. Сайфуллоев “Мавзӯи таърихӣ ва ақидаҳои интернатсионалии нависанда» дар маҷмӯъи ифодагари нақди мавзӯии иҷтимоӣғаро мебошад, ки ба ҳар тарзе дар мақолаҳои дигарон идома меёбад. Ҳамин тавр, аз М. Шукуров сар карда то Ҷ. Бақозодаву Ю. Акбаров ва А. Набиеву Р. Амонов осори тозаҷоди Сорбон, М. Хоҷаев, Ю. Ақобиров, С. Турсун, Ў. Кӯҳзод, А. Атобоев, И. Файзуллоев, Ҷ. Одинаев, А. Сидқӣ ва дигаронро нақд карда, «барои тасвири инсонӣ комил дониستاني қонуниятҳои ҳаёту дарк карда тавониستاني пешрафти илмию техникии замону давр»-ро [201, 130] зарур доништаанд, ки ба сари худ баёнгари моҳияти нақди насри ин давра мебошад. Дар мақолаи ҷамъбастии идораи маҷалла низ ба сароҳат ба хусусияти нақди наср дар заминаи ин мусоҳиба ишора шудааст, ки ба тариқи зайл аст: «Мунаққидони мо ба як покизакорӣ ва дилсӯзӣ нисбат ба насри тоҷик ҳамаи он чиро, ки дар солҳои охир дар мавзӯи замони имрӯза аз тарафи ҷӣ нависандагони калонсолу соҳибтаҷриба ва ҷӣ навқалам навишта шудааст, бо ҷиддияти том ва ҳолисона таҳқиқ ва таҳлил кардаанд» [201, 138].

Маҷалла камбудии асосии мубоҳисаро дар он дидааст, ки «кадом нависанда аз ҷиҳати принципҳои бадеию эстетикӣ эҷоди бадеӣ ба муваффақият ноил шудааст» [201, 137], аз назари мунаққидон дур мондааст. Ба ифодаи дақиқтар мусоҳибаи мазкур ҷеҳраи нақди то ҷое муросокор ва тавсифиро дар шинохти наср ба назар намуд.

Бештарини тақризу мақолаҳое, ки дар ин давра маҷалла ҷоп кардааст, ҷанбаҳои иҷтимоӣ ва ғоявии насрро арзёбӣ кардааст. Н.Салимов дар тақризе, ки ба маҷмӯаи осори А. Баҳорӣ “Рӯзи таваллуд” бо номи “Роҳи камолот” навиштааст, пеш аз ҳама, ба ошкор сохтани хусусияти “мавзӯву мундариҷа”-и ҳикояву очерк, сафарнома ва “пораҳои интиҳобӣ аз асарҳои драмавии адиб” иқдом кардааст. Ӯ ба “масъалаҳои зиндагии имрӯза” таваҷҷуҳи зиёд доштани нависандаро таъкид карда, “як хусусияти умумии ҳамаи асарҳои маҷмӯаи мазкур”-ро “ҳамоно асоси воқеӣ (гоҳе автобиографӣ) доштани воқеаҳо ва образҳои асарҳо” [220, 126] медонад. Сипас, муҳаққиқ мавзӯҳои осори маҷмӯаи мавриди назарро ба тариқи зер дастабандӣ мекунад, ки иборат аст, аз “...ҳаёти ҷавонон, занону бачагон, мӯйсафедон, ки дар истехсолот, корхонаҳои саноатӣ, саҳроҳои колхозӣ, идораҳои давлатӣ, мактабу оила қору зиндагӣ мекунанд...” [220, 127]. Дар тафсири ин муаллиф мавзӯву мундариҷа “ягон ҷиҳати мушаххаси ҳислати қаҳрамонҳо”-и нависандаро шакл дода, василаи “иҷтамои пуртаъсир гардидан”-и осори А. Баҳорӣ гардидаанд. Дар ин гуна натиҷагирӣ таъсири усули маъмули нақди тавсифии иҷтимоӣ-ғароии он рӯзгор назаррас аст. Тақризи Н. Салимов “Сароби хунин” ба китоби Саттор Турсун “Се рӯзи як баҳор”, ки роман, ҳикояҳо ва қисса барои кинои нависандаро фаро гирифтааст, низ намунаи ҳамин гуна нақди иҷтимоӣ мебошад [221, 131-138].

Раҳим Ҳошим дар тақризе, ки бо номи “Ёдгори умр” ба маҷмӯаи ҳикояҳо ва ёддоштҳои Ҳабиб Аҳрорӣ “Тӯйхӯрии мӯйсафедон” навиштааст, ҳамин равиёи нақди насрро пайравӣ кардааст [284, 128-129].

Соли 1986 идораи маҷалла гуфтугӯ ва мусоҳибаи кушодаро пиромони масъалаҳои инкишофи насри муосир ба сурати суолу ҷавоб ба роҳ андохт, ки таи ду сол идома ёфта, ба эътирофи аксари иштирокдорон ин мунозира саҳифаи тозаеро дар шинохт ва арзёбии наср боз намуд. Муҳимтарин фазилати ин баҳс хусусияти таҳлилӣ доштани муҳокимаву мунозираи мунаққидон ва нависандагон мебошад, ки аз тобеияти

идеологӣ то ҷое дур буд. Ба ифодаи А.Набиев «хусусан ҷавобҳои Ф. Ниёзӣ, А. Самадов, А. Сайфуллоев, А. Истад, М. Шукуров, Р. Амонов, Ё. Кӯҳзод, А. Абдуманнонов ва К. Шукруллоев шомили афкори ҷолиб ва оҳанги хайрхоҳонае буданд» [214, 121].

Ин мусоҳиба, пеш аз ҳама, бозгӯи сатҳ ва савияи нақди наср буда, ду ҷиҳати аз ҳам фарқкунанда дошт: нахуст, ҳарчанд масъалаҳои мавриди баҳс мушаххас буданд, мубоҳисон бештар ба масоили умумии адабиёт диққат додаанд. Дигар ин ки дар маводи ҷопшуда масъалаҳои муҳим ва ҳалталаби муҳити маънавӣ, инкишофи наср ва вазъи иҷтимоӣ фарҳанг ҷиддан ба миён гузошта шуда, хусусиятҳои миллӣ ва тозагии осори насрӣ мавриди қазоват қарор гирифтааст. Нақд ва арзёбии бозёфтҳои эҷодии нависандагон паҳлӯи дигари мусбати ин мубоҳиса мебошад, ки шарҳи он аз доираи баҳси мо берун мебошад.

Аз он чи ки мухтасаран таҳлил шуд, метавон хулоса кард, ки нақди наср дар тамоюлнокии ғоявӣ иҷтимоии худ гуногунранг аст. Баъзе мақолаҳо ҳадафи сирф идеологӣ дошта, баъзеи дигар хусусияти публицистикаи иҷтимоиро ба худ гирифтаанд. Қисми ками онҳо хусусияти таҳлилӣ дошта, ба тадқиқоти илмӣ қаробатдоранд ва дараҷаву савияи фаъолияти адабӣ – танқидиро муайян мекунанд.

3.2. Қаҳрамони насри бадеӣ ва мушаххасоти он

Вақте ки маводи дар фосилаи мавриди назар ҷопкардаи маҷаллаи «Садои Шарқ»-ро оид ба қаҳрамони насри бадеӣ аз назар мегузаронем, мутобиқати таҳлилу арзёбии ин масъала бо талаботи мафкуравӣ ва ғоявӣ бадеии замон равшан ба назар мерасад. Аз ин рӯ, новобаста ба тафовути дараҷаи касбии мунаққидон, мавқеи умумии онҳо доир ба ин масъала, умуман, ба ҳам монанд аст. Мақолаҳои дар ин боб нашршуда, мавқеъ ва назари таъминии мунаққидонро оид ба типологияи қаҳрамони насри ин давра ошкор месозад.

Асари асили бадеӣ тағйироти тамоюли ботинии ҳастии одамӣ, ташҳиси ҳолати маънавии ҷомеаро ба уҳда дорад. Нақди пешрав ҳамеша саъй доштааст, ки моҳияти ин мароми азалии муносибати фардии санъаткорро дар мисоли осори ӯ ба ҳаёт, аз ҷумла қаҳрамонони осори бадеӣ ошкор сохта, ба он баҳои муносиб диҳад. Мутаассифона, нақди адабии тоҷик дар он давра на ҳама вақт пойбанди ҳадафҳои ҷовидонаи адабиёт будааст. Нақди адабии мафкуравии он замон моҳияти маънавии адабиётро ҳамчун реалияти хоси рӯҳонӣ, ки аслан ва усулан инъикоси оинавори олами воқеӣ набуда, худ як олами маснӯӣ боистанҳост, на ҳама вақт ба инобат мегирифт.

Ин ҳолат, ки маҳсули давраи ба истилоҳ қарахитии замони Шӯравӣ буд, биниши бадеиро дар шинохт ва тасвири қаҳрамонони насри бадеӣ то ҷое қолабӣ ва мафкуравӣ карда буд. Ҳамин тарзи арзёбӣ назари мунаққидони соҳаро оид ба ташаққул ва таҳаввули қаҳрамони насри бадеии тоҷик муайян мекунад. Аз мақолаву тақризҳои дар ин фосила ҷопшуда бармеояд, ки ба тақозои диди қолабӣ дар шинохти қаҳрамони насри бадеӣ таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқ, пеш аз ҳама, ба шинохт ва арзёбии симои одамони пешқадами ҷамъият, аз қабилӣ ходимони инқилоб, симоҳои пешвоён, роҳбарони ҳизбию давлатӣ, сарварони хоҷагҳои кишоварзӣ ва саноат, тимсоли занони аз зулму асорат озодшудаи Шарқ равона гардидааст. Дар ин замина мунаққидоне мисли А. Сайфуллоев, Ю. Бобоев ва С. Табаров беш аз дигарон пешдастӣ доштаанд. Дидгоҳҳои ин се мунаққид оид ба қаҳрамони насри бадеӣ мафкуравию иҷтимоӣ буда, дар ин замина то ҷое ба ҳам монанд аст. Ин равиши шинохти қаҳрамони наср аз оғози солҳои шаст дидгоҳҳои назарӣ ва амалии онҳоро муайян намудааст, ки тарафҳои мусбат ҳам дораду манфӣ ҳам.

Тасаввуроти қолабие, ки дар муҳити адабӣ ҳокимият дошт, равиши асосии шинохти нақдро аз қаҳрамони наср муайян мекард. Маҷалла низ ба нашри ҳамин гуна маводҳо ниёзманд буд. Ин меъёри арзёбии қаҳрамони наср аз ибтидои солҳои шаст то арафа ва ҳатто баъди

бозсозии горбачёвӣ низ дар фаъолияти ҳар се тан аз мунаққидони ёдшуда ба мушоҳида мерасад.

Дар ин равиш А. Сайфуллоев ба нақди иҷтимоъгаро ва мафкуравӣ содиқтар буд. Қаҳрамони наср дар мақолаҳои ӯ «Образи одамони нав дар «Ёддоштҳо», «Роман дар бораи синфи коргар», «Ақидаҳои нави одамони кухна», «Бурду боҳти санъаткор» ва ғайра аз ҳамин мавқеъ таҳлил ва арзёбӣ шудаанд. Масалан, мунаққид ба қаҳрамонони романҳои С. Айни аз мавқеи фаъолияти иҷтимоӣ ва сифатҳои муборизаи онҳо баҳо додааст. Камолоти тадриҷии қаҳрамонон дар оинаи ҳаёт ва матни муборизаҳои синфӣ нишон дода шудаанд. Мунаққид ба таҳлили образҳои зиёиён чандон тавачҷуҳ надорад. Қаҳрамони мубориз дар қиёс бо намояндагони табақоти дигар дар адабиёт ва ҷомеа нақш ва ҷойгоҳи хос дорад. Дар ин навиштаҳо нақд ба равиши қолабӣ ва мафкуравии адабиёт тобеъ аст.

Дар шинохт ва арзёбии қаҳрамони наср андешаҳои ба истилоҳ раҳнамо, ки аз тарафи роҳбарони ҳизбӣ ё Иттифоқи нависандагон баён мешуд, дар муҳити адабӣ меёри буд. Масалан, дар мақолаи М. Турсунзода «Адабиёти тоҷик дар мубориза барои идеалҳои коммунизм» сабаби пайдоиш ва ташаккули қаҳрамони адабиёт чунин таъбир шудааст: «Дар муборизаи ҷоннисоронае, ки халқи советӣ дар роҳи сохтмони сотсиализм мебурд, одами наво ба вучуд омад, ки таърих мисли онро надидааст. Ин одам ҳамватан ва ҳамзамони мост. Вай ҳамчун қаҳрамони асосӣ ба адабиёт қадам мегузорад ва бояд дар адабиёт, дар тамоми марҳилаҳои инкишофи ҷамъияти наво муборизаи мардонавори халқро барои ғалабаи коммунизм мучассам намояд» [261, 81].

Ин назар тарзи қолабии тасвири қаҳрамони адабиётро ба миён гузошта ҷонибдорӣ мекард. Андешаи зерини Муъмин Қаноат, ки ҳамчун котиби якуми правленияи Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон соли 1986 дар Анҷумани нухуми нависандагони Тоҷикистон баён дошта буд,

низ андешаи сиёсӣ ва иҷтимоии М. Турсунзодаро тақвият мебахшад: “Он машъалҳо, ки съезди XVII КПСС дар ҳама ҷо афрӯхтааст, роҳи моро ба сӯйи қаҳрамони имрӯз, инсонҳое, ки соҳиби ақидаи худ ҳастанд ва аз он дифоъ карда метавонанд, раҳнамоӣ мекунанд, боварӣ дорам” [199, 27] Соҳиб Табаров низ навишта буд, ки «Дар ҳақиқат роли тарбиявӣ, иҷтимоии адабиёти бадеӣ маҳз ба воситаи инъикоси ҳаёти воқеӣ-таърихии давр ва офаридани образҳои барҷастаи одамони замони мураббӣ равшан мешавад» [265, 121].

Мунаққид ин гуна қаҳрамонро аз матни «ҳаёти воқеӣ-таърихии давр» берун кашида, чунин муаррифӣ мекунад: «ҳоло коргари одии саноат ва истеҳсолоти сотсиалистӣ мошинаи пуриктидори ҳозиразамонро идора мекунад, кори дахҳо коргарони даврҳои гузаштаро ба ҷо меорад, ходими ҷаҳони ҷамъиятӣ ва навоҷуи ихтироъкор, аъзои корманди давлати ҷумҳурии худ мебошад, вазифаю ҳуқуқҳои граҷдани худро дар назди коллектив равшан мефаҳмад ва дар амал иҷро менамояд» [265, 122].

Соҳиб Табаров инъикоси корномаи чунин қаҳрамонро аз нависандагон талаб мекунад. Ӯ тасвири симои ин қаҳрамонро кофӣ надоништа, таъкид мекунад, ки «то ҳол дар мо асаре, ки дар он образи типии дар хотир нақшбастаи одамони имрӯза мавҷуд бошад, ба вуҷуд наомадааст» [265, 123].

Диди қолабӣ ва маҳдуд ба мунаққид имкон надодааст, ки вазифаи аслии эҷоди бадеиро дар тасвири симои инсон дуруст дарк ва тафсир кунад. Дар ибтидои солҳои ҳафтод, ба ифодаи Чингиз Айтматов, мунаққид натавонист дарк кунад, ки «чизе ки барои солҳои аввали инқилоб хос буди рӯҳбаландии романтикии онвақтаро инъикос мекард ва ҳаёли одамиро мутаассиру мутаҳаййир месохт, ба қадри пеш рафтани ҷамъияти мо, ба қадри аз ҷиҳати иҷтимоию таърихӣ мураккаб шудани вай ҳарчанд тамоман нест нашуда бошад ҳам, ба ақидаи ман, ба манзари дуҷумла гузашт. Аз романтизме, ки қаҳрамонҳои идеалии қавӣ ва пурҷӯшу

хурӯшро васф мекард, мо ба реализми сирф ҳаётӣ, реализми амиқтар омадаем...Аз шакли дидактикии ҳидоят мо ба ҳикояти таҳлилгаро рӯ оварда истодаем; ба мураккабӣ рӯ оварда истодаем.Ба қаъри сиришти одамӣ бояд ғӯтавар шуд, то онро бидуни рӯпӯш кардани чихатҳои суства ихтилофнокаш боз ҳам амиқтар кашф намуд» [266, 93].

Табиист, ки равиши шинохти қаҳрамони нави насри тоҷик аз чараёни умумииттифоқии нақди адабии Шӯравии собиқ ҷудо набуд. Бинобар ин ҳам, дар ибтидои солҳои ҳафтод мунаққидони тоҷик дар ин бора менавиштагӣ шуданд. Аксари мунаққидон оғози ташаккули чунин қаҳрамонро бо повести Пӯлод Толис «Тобистон» (1959) алоқаманд мекарданд.Аз ҷумла, М. Шукуров дар мақолааш «Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт» (1973) навишта буд: «Бо повести П.Толис «Тобистон» (1959) дар насри тоҷик як қаҳрамони нав пайдо шуд.Ин қаҳрамон рӯҳияи чунин ҷавонону наврасони ҳамзамони моро ифода менамояд, ки ба зиндагӣ, ба мардуми муҳити худ чашми диққат дӯхтаанд, гуногунии воқеияти иҷтимоиро ба мулоҳиза гирифта ва некию бадиро санчида, тадриҷан идеали ҷамъиятии худро ташаккул медиҳанд, дар ҳаёт роҳи худро интихоб ва мавқеи худро таъин меkunанд. Аз образи Ҳасан- қаҳрамони он повести П. Толис тадқиқи бадеии шароити конкрет, ки симои маънавии ҳамзамонони ҷавони моро муайян мекунад, шурӯъ гардид» [296, 129].

Ба андешаи мунаққид ин тарзи тасвир дар солҳои шаст дар асарҳои Ю. Ақобиров, Ҷ. Одина ва дигарон идома меёбад. Ҳамин тариқ, нависандагони ҷавон дар тасвири симои ҷавонон талош доштаанд, ки «характери онҳо дар давоми ҷустуҷӯҳои шиддатноки маънавӣ сурат мегирад». Мунаққид ташаккул ва таҳаввули симои ин қаҳрамонро дар насри солҳои ҳафтодум мушоҳида карда, қайд мекунад, ки «фақат ташаккули характери ғаъол ва фаро расидани рушду камоли ҳақиқии бамуддао метавонад моҳияти муҳимтарин протсессҳои пешравии ҷамъият

ва инкишофи минбаъдаи онҳоро бо ҳама аҳамияташон намоён кунад» [296, 130].

Масъалагузорӣ дар бораи фаъолияти иҷтимоии шахсиятҳо дар даврае, ки онро «давраи карахтӣ» меноманд, дар нақди адабӣ падидаи муҳим буд. Арзиши ғоявию зебошинохтии чунин қаҳрамонро мунаққид фарқ намуда, умед кардааст, ки «дар ин роҳ давом ёфтани ҷустуҷӯҳои ҷиддии эҷодӣ боиси кашфиёти нави бадеии нависандагон хоҳад гардид» [296, 140]. Дар солҳои шастуми садаи гузашта нависандагон дар эҷоди симои чунин қаҳрамон ҷустуҷӯҳое доштанд, аммо чандон самарабахш набудааст. Ин қаҳрамон, чунон ки М. Шукуров пай бурдааст, ба қаҳрамони солҳои сиюм монанд буд, аммо тафовутҳое низ дошт. Умумияташон дар он буд, ки «вай одами советӣ, бунёдкори фаъол ва ҷўяндаву ёбанда аст, дар пешбурди ҳаёт роҳҳои навро мекушояд». Ба андешаи ниҳои мунаққид диққати нависандагон, пеш аз ҳама, ба психологияи иҷтимоии шахс, аҳамияти синфӣ ва инкишофи шуури синфӣи шахсиятҳо равона гардида, «хислатҳои фардии шахсияти алоҳида дар он солҳо аксаран дар мавқеи дуум меистод» [296, 141].

Ҳамчунон, дар ин солҳо дар адабиёт, бахусус наср типҳои иҷтимоӣ бо ҷузъиёти иҷтимоиву равонии хислатҳои шахсият ба вучуд оварда мешавад. М. Шукуров ин давраро ҳамчун марҳилаи ибтидоии адабиёти ҳозира арзёбӣ мекунад. Ба мушоҳидаи ӯ «ин насри реалистӣ тадқиқи бадеии шахсро аз хислатҳои иҷтимоиву синфӣи вай сар карда, тадриҷан вусъат дод ва дигар соҳаҳои ҳаётии инсонро низ фаро гирифт. Дар натиҷа кам-кам хислатҳои умумию иҷтимоӣ ва хусусию фардии инсон дар назари нависандагон баробар аҳамият пайдо кардан гирифтанд» [296, 141].

Муҳаққиқ дар ин равиш нақши «Ёддоштҳо»-и С. Айни, повести «Субҳи ҷавонии мо»-и С. Улуғзода, романи психологии Ҷ. Икромӣ «Ман гунаҳкорам», намунаи насри таърихӣ ва таърихии инкилобии солҳои шастро муассир медонад.

Ҳамин тариқ, нақди адабӣ ҷараёни зухури қаҳрамони навро дар наср мутаносибан бо тасвири арзишҳои ботинии шахсият ба мушоҳида гирифта, онро ҳамчун ҳодисаи мусбат арзёбӣ менамояд. Дар ин замина мақолаи Ҷ. Бақозода «Фаъолиятмандии иҷтимоии қаҳрамон» муҳим ба назар мерасад. Ин мунаққид «дар инъикоси муҳимтарин масъалаҳои иҷтимоӣ ва характери ҳамзамонон тадриҷан аз тасвирҳои сатҳӣ, нақли хушк ва ороишҳои бемавқеъ даст» [181, 133] кашидани адабиёти тоҷикро зикр карда, ду нуқтаи асосиро таъкид мекунад: даст кашидан аз «нақли хушк» ва «ороишҳои бемавқеъ». Таҳти ифодаи нақли хушк ӯ тасвири сатҳию схематикӣ, ғайриҳиссӣ ва таҳти ибораи ороишдиҳии бемавқеъ тасвири қаҳрамони мусбатро, ки хоси давраи қарахтӣ аст, дар назар дорад [181, 134].

Нақди адабӣ дар арзёбии қаҳрамони наср асосан ба дастурҳои мафкуравии дар он рӯзгор шоеъ таъя кардааст, аз ин ҷиҳат Ҷ. Бақозода дар мақолаи зикршуда маънии қаҳрамони мусбатро шарҳ дода, онро дар баробари таҷассумгари андӯхтаҳои маънавию ахлоқии пешиниёну имрӯзиёну ва сифатҳои олии инсон будан, ҳамчунин «муҳофизи фаъоли афкори идеологияи коммунистӣ, зисту зиндагонии сотсиалистӣ» [181, 133] маънидод мекунад.

Нақди мавзӯи қаҳрамони насри бадеӣ дар маҷалла дар ҳамин замина бо табақабандии қаҳрамонҳо ба мусбату манфӣ, зан, ҷавонон ва намояндагони касбу кори гуногун ғарош доштааст, ки қорқарди иҷтимоиву тавсифӣ хусусияти онро муайян мекунад.

Равиши қорқарди иҷтимоиву тавсифӣ дар нақди насри ин давра нуфуз дошта, дар арзёбии симои занон бештар зухур кардааст. Зимнан бояд гуфт, ки қаҳрамони зан ва мардро нақди адабӣ дар заминаи тасвири бадеии онҳо аз ду мавқеъ арзёбӣ кардааст: мазлум ва мубориз. Аз ҷумла Р. Амонов дар бораи қаҳрамонони асосии асарҳои Ҷ. Иқромӣ чунин андеша меронад: «Занони қулфатдидаю бенаво, мазлумаҳои сарсахту бетолеъ дар як муҳити тоқатфарсо рӯз меғузарониданд. Дилором-қаниз,

Фирӯза ва ҳатто Оймуллои Танбӯр, ки ҳаёташ як андоза осудаҳолтар аст ва дар қатори онҳо ҳазорон занҳои дигарро ҷамъияти ҳолӣ аз инсофу адолат гаштаву баргашта ба машаққатҳо дучор менамуд, қисме тоб оварда натавониста, чун гиёҳи офатрасида nobуд шуда мерафтанд, дигарон ба ҳама офату фалокатҳо иродаи худро муқобил гузошта, сабру тоқатро пеша карда, дар оташи муборизаҳо обутоб ёфта, ба мисли Дилором канизи диловар ва Фирӯзаи озодихоҳ барои тағйир додани тарзи зиндагонии худ ва мардум ҷонфидоёна мубориза мебуданд» [172, 115].

Назари Р. Амонов ва мунаққидони дигар, аз ҷумла М. Шукуров, З. Османова, А. Сайфуллоев ва дигарон дар бораи ин гуна қаҳрамонони осори Ҷ. Иқромӣ бештар хусусияти иҷтимоӣ-тавсифӣ дошта, то ҷое оҳанги мутантан ба худ мегирад. Дар заминаи дигар образҳои осори Ҷ. Иқромӣ, ҳамчунин қаҳрамони зан дар осори устод Айнӣ низ ҳамин гуна арзёбӣ сураат гирифтааст.

Тавре ки ба мушоҳида мерасад, ягонагии назари мунаққидон дар роҳи дарки таърихи инкишофи ҷамъият ҳамсони мавқеияти бадеиву зебоишинохтиро низ ба бор овардааст. Дар ин замина тарзи тозаии идроки бадеӣ низ мушоҳида мешавад. Чунин тарзи тозаии нигориш дар ошкор сохтани «баъзе тарафҳои ҳаёти занон, ки барои занон «сирри махсус» мебошанд ва «аз ҷашми мардон пинҳон дошта мешаванд», ифода ёфтаанд.

Муносибати мунаққиду нависанда ба ин гуна образҳо ҳамгун буда, ин ҳол гоҳо асосан ба бозгӯи мундариҷаи асар ва таъйиди мазмуни он оид мешавад, ки писандида нест.

Дар нақди қаҳрамонони асосии наср ҷиҳатҳои зерин ба эътибор гирифта шудааст. Мавқеияти иҷтимоии онҳо, ҷузъиёти зиндагинома бо мақсади ошкор намудани давраҳои асосии ташаккули шахсият. Мунаққид нависандаро пайравӣ карда, бо назардошти ҳомили кадом

ғояву мавқеъҳои иҷтимоии муаллиф будани қаҳрамон хулқу хӯйи қаҳрамонро ошкор мекунад.

Талоши мунаққид дар ин равиш ба шинохти мавқеияти идеявӣ ва зебоишинохтии нависанда равона карда шудааст. Ҳамин тарзи нақд дар дигар навиштаҳои Р. Амонов низ ба мушоҳида мерасад.

Дар ҳамин асос, нақди иҷтимоиву ахлоқӣ дар шинохти қаҳрамони мусбат дар нақди ин давра нуфуз дошта, беҳтарин намунаҳои он ба калами М. Шукуров, С. Табаров, А. Сайфуллоев, Ҷ. Бақозода ва дигарон тааллуқ дорад. Ҷ. Бақозода дар мақолаи “Фаъолиятмандии иҷтимоии қаҳрамон” инъикоси ин гуна қаҳрамонро дар наср инъикоси зинаҳои сохтмони сотсиалистӣ ва таҳаввули маънавию ахлоқӣ, сиёсӣ ва ҷаҳонбинии марксистии мардуми советӣ [181, 133] медонад. Мунаққид дар заминаи офаридаҳои устод Айнӣ, Р. Ҷалил, С. Улуғзода, Ҷ. Иқромӣ ва Ф. Ниёзӣ қаҳрамони мусбатро таҷассуми бадеии муборизони роҳи озодӣ, инқилобиён, аввалин бунёдгузори ҷамъияти сотсиалистӣ шинохта, «марому хоҳиши шахсии онҳо»-ро «бо манфиати халқ, ҷамъият саҳт пайванд» [181, 134] медиҳад. Аз нигоҳи Ҷ. Бақозода ин қаҳрамон бо ҳар чӣ қуҳнаву муқобили низоми иҷтимоӣ аст, дар муқолифат қарор дошта, рӯшангари моҳияти зиндагии тозаи инсон аст. Ба ин далел қаҳрамонони осори нависандагони насли калонсол дар муқобили «воқеияти феодалӣ, урфу одатҳои қуҳна, ҳислат, рафтору амалиёти ба соҳти сотсиалистӣ муқобил қарор доштаанд. Мунаққид вазъи душвори ҷомеаро омиле медонад, ки «қаҳрамонони асарҳои адибони насли калонсол ба худтаҳлили вақт намеёфтанд» [181, 134].

Аз ин таҳлил чунин натиҷа бармеояд, ки сабаби дар як давраи муайян аз қаҳрамони андешапарвар «махрум мондани насри тоҷик» вазъи ҷомеа будааст, на касбияти нависандагону тазйиқи мафкуравӣ. Сипас, мунаққид зухури «қаҳрамони мусбати андешапарвар» -ро ба фарорасии «сотсиализми баркамол» ва дигар шудани «моҳияти конфликт, муносибати байни одамон» вобаста медонад, ки аз ҳақиқат

дур аст. Дар ҳамин равиш мунаққид ба вучуд омадани «Одамони куҳна», «Дар он дунё», «Палатаи кунҷакӣ-и Ф. Муҳаммадиев, «Ҷӯғӣ»-и Сорбон, «Роҳи ағба»-и Кӯҳзод, «Сукути куллаҳо» ва «Камони Рустам»-и Саттор Турсунро ҳодисаи табиӣ медонад.

Вале аз равиши нақди он солҳо бармеояд, ки ҳамин ҳодисаи табиӣ дар шинохти қаҳрамонони романи Ҷумъа Одина «Гузашти айём» коргар наафтааст. Чунон ки маълум аст, ин роман ба таври ҳаққонӣ инъикоскунандаи пастиву баландиҳои он рӯзгор буд ва ғайри мунсифона ба танқиди саҳт дучор гардид. Баҳсу мунозираҳое, ки дар атрофи романи «Гузашти айём» ба амал омад, шояди он аст, ки бархе аз мунаққидон концепсияи қаҳрамони мусбатро ҳанӯз аҳкомпарастона тавзеҳ мекарданд. Агар чунин намебуд, романи Ҷ. Одинаро аз ҷаҳорҷӯбаи реализми сотсиалистӣ берун дониста, муаллифро ба қачравии ғоявию бадеӣ айбдор намекарданд. Р. Амонов яке аз мунаққидони нависанда буд, ки дар шинохти қаҳрамони марказии роман мавқеи манфӣ гирифт. Ин донишманд дар қатори дигар масъалаҳо ба тарзи офариниши қаҳрамони роман ишора карда менависад: «Барзиёии фочиаҳо ва фалокатҳое, ки ба сари Мерган меоянд, ба мукамал шудани образ ва афзудани таъсири эмотсионалии он ҳалал мерасонад. Пай бурдан душвор нест, ки нависанда на аз рӯйи мантиқи инкишофи ҳодисаҳо, балки аз рӯйи қарордоди пешакии худ қаҳрамонро ба фалокати ногаҳонӣ дучор кунониданӣ аст» [173, 122].

Дар ин радиф, мунаққид ба вазифаҳои пешгузоштаи нависанда ва тарзи офариниши қаҳрамони роман муносибати манфӣ изҳор мекунад, вале сабаби онро нишон наметавонад, зеро доир ба вазъи сиёсату иҷтимоӣ тасаввуроти расмиро пайгирӣ мекунад. Дар асл, чунон ки А. Сатторов таъйид кардааст, «Ҷумъа Одина дар романи «Гузашти айём» кӯшиш намудааст, ки баробари интиҳоби мавзӯю муаммои асосӣ ва низои ҳаётӣ образу характерҳои ҳақиқиро ба вучуд биёварад. Аз таҷрибаи эҷодии нависанда равшан ба назар мерасад, ки ӯ ҷавҳари насрро, сарфи назар аз

жанрҳои хурду бузурги он, пеш аз ҳама, дар офариниши образи
характерҳои нотақрор ва тоза мебинад» [251, 115].

Мунаққид дар ин замина беҳтарин образи характерҳои дар романи
«Гузашти айём» офаридаи Ҷумъа Одина, аз он ҷумла образҳои Мерган,
Адолатбӣбӣ, Асад, Бузургхон, Ҳалима, Маша-хола, Қосим Бобоевич,
Барчук ва дигаронро аз қомеъии адабии нависанда ва ғановати адабиёти
тоҷик медонад [251, 116].

Дар он солҳо қаҳрамонони осори дигар нависандагон низ аз баъзе
ҷиҳатҳо мавриди таваҷҷуҳи мунаққидон қарор гирифтааст. Аз ҷумла,
худвижагиҳои тасвири қаҳрамон дар баъзе асарҳои Сорбон диққати
мунаққидонро ба худ ҷалб карда, С. Саъдизода дар мақолаи «Қиссаи
рӯзгори ҷӯғиён» майли нависандаро дар мавриди тасвири қаҳрамон дар
шароити мураккаб ба мушоҳида гирифта навиштааст: «Сорбон мисли
пештара қаҳрамони худро дар шароитҳои душвору мураккаби зиндагӣ
нишон дода, бо ин рӯҳи қувваи устувори инсонро қайд кардан мехоҳад»
[252, 145].

Ин андешаи мунаққид дар таъкиди он аст, ки қаҳрамонони
нависанда худашон созандаи тақдирӣ худ ҳастанд. М. Шукуров низ
майли тозаии Сорбонро дар тасвири қаҳрамон дар мисоли образи Ҳамида
аз повести «Занги аввал» ба мушоҳида гирифта, аз ҷумла менависад:
«Қувваи маънавии Ҳамида дар он ифода шудааст, ки вай ҳарорати дили
одамияташро на фақат ҳифз карда тавонист, балки имкон ёфт, ки онро
ба хидмати мардум пешкаш кунад, ба дили атрофиён тухми некӣ корад
ва парвариш намояд» [296, 131].

Мунаққид дар тасвири симои қаҳрамони насри он рӯзгор ҳам
сифатҳои анъанавӣ ва ҳам кунуниро мушоҳида карда, ин равишро
мусбат ва пешрав арзёбӣ мекунад. Мунаққид ин хусусияти тасвири
қаҳрамонро дар мисоли ҳикояву повестҳои С. Турсун, М. Ҳоҷаев, Ҷ.
Қӯҳзод ва дигарон таҳлил карда, ба чунин хулоса меояд, ки «Қаҳрамони
ҳаёт - қаҳрамони адабиёти сермиллати советист. Нависандагони тоҷик

чиҳати нав ба нави характери гуногунчиҳати ўро дида, инкишофи иҷтимоиву маънавии ўро зоҳир карда истодаанд» [296, 141]. Баъдтар М. Шукуров дар мисоли ҳикояҳои Ф. Муҳаммадиев «Хиёбони Нодир» ва «Шаби савум», Саттор Турсун «Нисфирӯзӣ», «Ситораи корвонкуш», «Аз субҳ то шом», Сорбон «Одаму Ҳавво», «Кабӯтари сафед», Баҳром Фирӯз «Бобо», повестҳои М. Начмиддинов «Дарё маҷрои нав мечӯяд», «Ширмоҳ», Ю. Ақобиров «Балогат», «Осмони соф» ва ғайра «амиқтар шудани дарки иҷтимоии ҳиссиёту ҳаяҷони одамӣ, фикру зикр ва ҷидду ҷаҳди инсон»-ро аз муҳимтарин хусусияти насри тоҷикии он солҳо дар тасвири хулқу ҳӯи қаҳрамон медонад, ки мушоҳидаи тоза аст.

Дар мақолаҳои дар ин давра чопшуда дар баробари ба мушоҳида гирифтани тазоҳуроти нав дар тасвири образи қаҳрамони марказии наср, ҳамчунин тамоюли ҷонибдорӣ усули тасвири қаҳрамон дар асоси анъанаҳои замони инқилоб, панҷсолаи аввал ва Ҷанги Бузурги Ватанӣ низ ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, С. Табаров дар мақолаи “Одами имрӯза дар маркази асари бадеӣ” навиштааст, ки “офариниши қаҳрамони ғаёл ва муборизу меҳнатдӯст ба ҳеҷ ҳолат набояд аз назари диққати санъаткорон берун монад. Фазлиддин Муҳаммадиев, Муҳиддин Хочаев, Юсуф Ақобиров, Мутеулло Начмиддинов ва дигар носирон дар симои қаҳрамонони роман ва повестҳои худ типҳои одамони замони моро акс карда, масъалаҳоро ба миён гузошта ва ҳал менамоянд, ки онҳо барои бинокорони ғаёл, мубориз ва пешқадами ҷамъияти коммунистӣ аҳамияти калон доранд. Онҳо типҳои муборизону бинокорони ғаёли коммунизмро бо «ҳақпарастон», шахсони меҳнатдӯстро бо корчаллонон, пешоҳангонро бо тӯраҳову ваъдабозони гузаро ва амсоли онҳо муқобил гузошта, хислатҳои ботинии типҳои мутаффарқи муосирони моро ба вучуд овардаанд» [256, 112].

Агар баъзе андешаҳои мафкуравии муросокоронаи мунаққидро як сӯ гузорем, дар суҳанони ӯ чунин фикри муҳим ҳаст, ки чехраи адабиётро

хамеша образҳои такрорнашавандаи беҳтарин одамони замон нишон медиҳад.

Масъалаи тасвири қаҳрамони нави ҳаёт дар мақолаҳои А. Сайфуллоев баъзе хусусиятҳо дорад. Дар нақди осори таърихӣ ӯ ба чунин хулоса меояд, ки дар асарҳои таърихӣ қаҳрамони нав ҳамоноест, ки гузаштаро бо имрӯз мепайвандад. Дар ин замина хулосаи ӯ ин аст: «Тамоми роҳи таърихӣ халқ аз дунёи кӯхнаи зулму асорат то замони нави советӣ, аз феодализм то сотсиализм дар характерҳои фардии дурахшон инъикоси бадеӣ ёфтааст. Роҳи ҳаётии қаҳрамонҳо, муборизаи онҳо баҳри рӯшноӣ ва шаъни инсон аз равиши рӯ ба тараққи таърих дарак медиҳад» [235, 149].

Дар мақолаи А. Сайфуллоев «Мавзӯи таърихӣ ва ақидаҳои интернационали нависанда», ки аз он иқтибос кардем, нақди симои қаҳрамони нав обурани баланди сиёсӣ дошта, ин ҳолат на фақат дар навиштаҳои А. Сайфуллоев, балки дар тадқиқоти мунаққидони дигар низ ба мушоҳида мерасад. Муносибати субъективӣ аксари муаллифони оид ба масъалаи мазкур ҷашмрас аст. Ин хусусият дар мақолаи зикршудаи А. Сайфуллоев хеле барҷаста буда тобеияти идеологии ӯро дар шинохт ва арзёбии ташаккул ва таҳаввули қаҳрамони насри муосир нишон медиҳад. Иқтибоси зер дар таъйиди мавқеияти мунаққид аст. ӯ менависад: «Дар ҷустуҷӯи адибон муносибат ба револютсия ва воқеияти нави советӣ меёри асосии баҳо додан ба фаъолияти қаҳрамонҳо ва синфҳо гардидааст» [235, 150]. Ин ҷо назари носоҳеҳи мунаққид нисбат ба образҳои воқеиятҳои арзёбишаванда ошкор аст. Баъзе мулоҳизаҳои мунаққид хусусияти хитобиву дастуриро ба худ гирифтаанд, ки мустақилияти осори адабиро зерӣ суол мебаранд. Масалан, мунаққид тасдиқ мекунад, ки дар офариниши образҳои мусбат раванди таърихӣ инкишофи халқҳои Осиёи Миёна тасвир шудаанд. Ба андешаи ӯ «ин персонажҳо, ки аз рӯи характери худ якхела нестанд, балки мувофиқи дараҷаи инкишофашон гуногунанд, гӯё роҳи азими халқҳои Осиёи

Миёнаро аз сукути чандинасра то иштирок кардан дар муборизаҳои синфӣю революционӣ ва ба даст овардани озодии ҳақиқӣ таҷассум менамоянд» [235, 151].

Ин хусусияти қаҳрамони асарҳои таърихӣ-инқилобӣ, худшиносии синфӣи онҳо, ба андешаи А. Сайфуллоев, асосан хоси қаҳрамони мусбат мебошад, хатоҳои образҳои манфӣ бошад, натиҷаи набудани шуури равшани синфӣ дар онҳоянд. Рушди худшиносии синфӣи қаҳрамонҳо бо талаботи интеллектуалию ахлоқии онҳо мутаносибатан такомул меёбад [235, 152].

А. Сайфуллоев хусусияти муҳими асарҳои таърихро дар тасвири шахсиятҳои барҷаста медонад. Дар ин замина ӯ дар контексти ягонаи насри нависандагони Осиёи Миёна сухан карда, образҳои романҳои Ҷ. Икромӣ, Х. Дарёев, Б. Сайтаков ва дигаронро таҳлил мекунад ва менависад: «Дар романҳои номбурда дар маркази воқеа шахсиятҳои бузург, характерҳои хоси дурахшон амал мекунанд» [235, 151].

Таъсири ин равишро мунаққид аз «анъанаи дostonҳои халқӣ» решаҷӯй карда, саҳви нависандагонро низ ёдрас мекунад. Ба андешаи ӯ саҳви нависандагон дар он ифода меёбад, ки онҳо дар муносибат ба анъанаи офариниши образ назари танқидӣ надоранд. Аммо, бешубҳа, ғайр аз бархӯрди ғайриинтиқодии нависандагон боз дигар сабабҳои объективӣ низ мавҷуданд, ки бо пафоси умумии адабиёти ҳовии мундариҷаи таърихӣ- инқилобӣ алоқаманд мебошад.

Аз тарафи А. Сайфуллоев ташаккул ва таҳаввули тадриҷии образи Ҳайдаркул дар алоқамандӣ бо воқеиятҳои дигар ва ҳамчунин камолоти тадриҷии ҳӯю хислати ӯ дар сегонаи «Духтари оташ» нақд ва арзёбӣ шудааст. Мунаққид илова бар ин, романи Р. Ҷалил «Одамони ҷовид» -ро нақд карда, асосан ба тасвири муносибатҳои одамони миллатҳои гуногуни Шӯравии собиқ эътибор додааст.

Х. Отахонова эродҳои Айниро нисбат ба нависандагони ҷавон ҳамчун хушдор дар тасвири қаҳрамон ёд карда, аз ҷумла менависад:

«Айнӣ низ талаб мекунад, ки қаҳрамони асари бадеӣ бояд бештар амал кунад. Нависанда чӣ воқеаҳо ва чӣ хислатҳои хуб ва ё бади қаҳрамонро нақл намекунад, балки онро чунон тасвир намояд, ки ҳуди хонанда ба рафтори қаҳрамон баҳо дода тавонад. Раҳим Ҷалил дар баъзе мавридҳо ба ҷои нишон додани рафтори қаҳрамон ба таърифу тавсифи он мепардозад. Пӯлодро бисёр қаҳрамонон таъриф мекунанд ва аксар вақт сифатҳои ӯро хонанда аз забони онҳо мешунавад» [219, 121].

Ҳамин тариқ, бархӯрди муайяни иҷтимоиву синфӣ ҳангоми арзёбии қаҳрамони асари бадеӣ ва дар навбати аввал ба тақозои супориши иҷтимоӣ асар эҷод кардан ду типи қаҳрамонро ба вучуд овард, ки яке қаҳрамони мусбат ва дигаре манфӣ мебошад ва ин қаҳрамонҳо маъмулан дар ду тарафи ба ҳам муқобил сангар мегирифтанд. Типи аввали қаҳрамонҳо мусбат буда, фақат иродаи ҷомеа ва мавқеияти синфиро ифода мекунанд. Яъне, ин гуна қаҳрамонон ҳамеша дар ҷониби халқи рӯҳияи инқилобидошта қарор доранд ва тасаввуроти қолабии қаҳрамони мусбатро дунбол мекунанд.

М. Турсунзода қаҳрамони мусбатро идеали ҷомеа ба шумор меоварад, зеро ба андешаи ӯ «насли ҷавони бунёдкори коммунизм аз амалу характери қаҳрамонҳои мусбат ибрат мегирад» [265, 121].

Типи дуюм, яъне қаҳрамони манфӣ дар муқоиса ба намояндагони пешқадами ҷомеа аз рӯи тааллуқоти иҷтимоиву сиёсиашон, маҳдудияти синфӣ ё аз ҷомеа қафо монданашон шинохта мешавад. Ҳамин меъёр дар нақди тасвири қаҳрамони мусбату манфӣ дар арзёбиҳои ин давра нақш ва ҷойгоҳи хос дошта, бештар тобеи мафкураи сиёсии шоеъ дар ҷомеаи онрӯза аст. Дар ҳамин равиш А. Сайфуллоев дар бораи қаҳрамонҳои мусбату манфии романи «Духтари оташ»-и Ҷалол Иқромӣ чунин андеша меронад: «Қаҳрамононе, ки Ҷалол Иқромӣ тасвир кардааст, ҳама оқила, донишманд, ҷасур ва хунарманд, соҳиби маданияти баланд ва фикру ақидаи мустақил, инсонпарвар ва соҳиби дили бузург мебошанд. Дилором-кампири занест, ки барои аз марг наҷот додани падару модари

кашшоқаш худро ба канизӣ бахшидааст ва бо меҳнату часорат, кордонӣ ва соҳибмаслиҳатиаш соҳиби обрӯву эътибор аст: Оймуллои Танбӯр на фақат зани босавод ва мактабдори камбағалпарвар, балки санъаткори хунарманд аст. Шамсия духтари оқила ва ошиқест, ки бо тамоми рафтору кирдори худ ба муқобили падари миршабаш гузошта шудааст ва ҳамчун рамзи эътироз ба олами пур аз шиканчаи феодалӣ худкушӣ менамояд: «Фирӯза ин ҳамон духтари оташест, ки баъди дар кураи ҳаёт обутоб ёфтани ба ҳаракатҳои революсионӣ иштирок менамояд» [238, 65].

Чунон ки аз ин тавсифот бармеояд, фақат баъзе мушаххасоти ҳуҷу хислат ва синну сол онҳоро аз ҳам тавофут медиҳад. Ин тарзи суннатгаштаи қаҳрамони мусбат дар насри тоҷикӣ он давра ва баъди он низ мебошад. Муаллиф аз рӯи усули синфийгароӣ қаҳрамонони манфиро ҷудо мекунад ва менависад: «Духтари оташ» романи серқаҳрамон аст, аммо ин хусусият ба тасвири ҳаракатҳои тафовутноки вакилони синфҳои гуногуни ҷамъият ҳалал надиҳааст, балки аз баъзе ҷиҳатҳо кӯмак расонидааст, зеро фикру ақида ва ҷаҳонбинӣ, рафтору кирдор ва хислатҳои персонаж, симони синфӣ ва мавқеи ҷамъиятии он дар ҷараёни задухӯрд ва мубориза бо дигар қаҳрамонон бештар ва беҳтар зӯхур мекунад» [238, 66].

Ин ҳуҷу ба ҳеҷ гуна шарҳ ниёз надорад, зеро зиддияти синфӣ тарзи тасвир ва нақди муаллифро пайрезӣ кардааст. Ин гуна тарзи тасвир вазифаи нависандаро низ пешакӣ муайян ва осон кардааст. Дар ин ҳол мунаққид маъмулан баъд аз таҳлили қаҳрамонҳои асар ба таври қолабӣ ба арзёбии қаҳрамонҳои мусбат мепардозад. Аммо образи ғайриодии Муҳаррами ғарҷ ва мушаххасоти он мунаққидро воқеан, ки тоҷикӣ Иброҳим дар тасвири симони ин зан эътироф карда, Муҳаррами ғарҷро «ҳамчун типии иҷтимоӣ маҳсули давраи таназзули феодализм ва роҳ ёфтани унсурҳои капитализм дар Бухоро» [238, 68] таъбир кунад, ки бармегардад боз ҳам ба диди иҷтимоӣ вулгар ва синфийгароӣ маҳзи мунаққид ва нақди он рӯзгор.

Аз ин таҳлилҳо бармеояд, ки А. Сайфуллоев бештар аз рӯи меъёри синфӣ ва статистӣ ба шарҳу басти қаҳрамонони романи «Духтари оташ»-и Ҷалол Икромӣ пардохтааст, ки ба ҳақиқати диди бадеӣ рост намеояд. Ҳамчунон ки А.Турсунов менависад: «Дар байни бархе адабиётшиносон ва мунаққидони имрӯза ҳанӯз як ақидаи илман ғалат боқӣ мондааст, ки онро «тақвими статистии тип» ном кардан шояд. Бино ба ин ақида, ки акнун ғолибан дар муҳити адабӣ нуфуз дорад, агар дар рӯзгори ҷорӣ амсоли типи офаридаи нависанда ба миқдори кофӣ набошад, пас ин аломати ҳаёти воқеиро надонишони нигоранда аст ва Ӯ натиҷаи иқдоми ғаразноки ӯст» [266, 103].

А. Сайфуллоев дар шинохти образи Муҳаррами ғарч унсури ҳаётиро ба эътибор нагирифта, онро ҳамчун унсури ҷамъияти капиталистӣ таъбир мекунад ва менигорад: «Ба миён омадани унсурҳои калаванда, ки гоҳ ба синфи золим ва гоҳ ба мазлум хизмат карда, ақидаи равшану мустаҳкам ва роҳу мароми муайянеро пеш гирифта наметавонишанд ва дар натиҷаи ин фоҷиае дар ҳаёти онҳо рӯй медиҳад-ин ҳама зиддият дар образи Муҳаррами ғарч таҷассум ёфтааст» [238, 68].

Чунон ки ба назар мерасад, аз рӯи тобеияти синфӣ ба мусбату манфӣ чудо кардани қаҳрамонҳо дар раддаи худ ба Муҳаррами ғарч ҷой на медиҳад, зеро ӯ на образи мусбат асту на манфӣ. Аммо ин образро дар кучо бояд ҷой дод? Ногузир онро Ӯ дар маҳалли пайванди ду синф ва Ӯ дар ҳудуди замон бояд қарор дод. Мунаққид барои нишон додани образи ин қаҳрамон ва даровардани он ба қолаби маъмулӣ тарзи дуомиро интихоб мекунад. Ҳамчунон ки маълум аст, дар он рӯзгор дар нақди ин Ӯ он образи бадеӣ нишондодҳои дастурии ҳизбӣ Ӯ роҳбарони ташкилотҳои эҷодӣ раҳнамо будаанд. Аз ҷумла, дар шинохт ва арзёбии қаҳрамонони романи «Духтари оташ» суҳанони зерини М. Турсунзода барои А. Сайфуллоев маҳаки эътибор будааст: «Лекин хизмати асосии нависанда дар нишон додани образи зан он аст, ки зани бечора, зани аз тамоми ҳуқуқҳо маҳруми Шарк, ки ҳамеша як канизи фармонбардори

безабон буд, аммо шарафи инсонӣ ва қудрати вичдонию худро ҳаргиз аз даст намедод ва ҳамеша дар роҳи озодии худ ба мубориза тайёр буд» [238, 69].

Ба ин тартиб нақди адабӣ дар қазовати худ аз қоидаву равишҳои муайяни дастурӣ қор мегирифт ва нависандагон низ ба тақозои он амал мекарданд. Чунин нақд ба суди адабиёти асил хидмат намекард. Мунаққидон аслан аз қаҳрамонони статистӣ ва қолабӣ дастгирӣ мекарданд ва дар ҳамин замина образҳоро нақд менамуданд. Аз ҷумла, эронӣ А. Сайфуллоев ба образи Асо аз ҳамин мавқеъ аст. Дар мақолаи «Санъати навоҷарӣ», ки ба эҷодиёти Пӯлод Толис бахшида шудааст, мунаққид чунин мавқеъ ишғол кардааст [243, 111-110].

М. Шукуров хусусияти фарқкунандаи насри солҳои 50-60-ро дар тасвири қаҳрамонони ғавқулода дида, аз ҷумла менависад: «Шахсиятҳои ғавқулода ва характерҳои қаҳрамонон дар насри советии тоҷик мавқеи қалон ишғол намудаанд. Гуфтан мумкин аст, ки имрӯз образи халқ дар насри мо асосан дар қиёфаи шахсиятҳои зӯрманду тавоно арзи андом карда истодааст ва ин характерҳои қаҳрамонона бузургиву ҳашамати халқ ғанои олами ботинӣ, ақлу хирад ва дили шоиронаи ўро падида менамояд» [300, 118].

Худи ҳамин масъала дар мақолаҳои дигари ў «Худшиносии жанр» ва «Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт» арзёбӣ шудаанд. Дар ин мақолаҳо мунаққид таъдиди қаҳрамони типӣ достонҳои ҳамоширо ба қаҳрамонони нав –одами имрӯза таъкид мекунад ва дар мисоли қаҳрамонони повестҳои «Тобистон»-и Толис, баъзе навиштаҳои Ю. Ақобиров, Ҷ. Одинаев, М. Бобочонов, И. Ғайзуллоев ва дигарон ин мавзӯро пайравӣ мекунад.

Маҷаллаи «Садои Шарқ» дар нашри мақолаҳои танқидӣ оид ба паҳлуи дигари тасвири қаҳрамони наср- ҳолати равоии он низ диққат дода, дар ин замина як силсила маводро ба нашр расонидааст. Аз ҷумла, М. Шукуров яке аз авалинҳо шуда ба ин падидаи адабӣ ва табиати

хунарии он таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Аммо ин ҳолатро хеле барвақттар М. Турсунзода мушоҳида карда навишта буд: «Барои ман қайд кардани ин шодиовар аст, ки насрнависони мо дар солҳои охир ба романи психологӣ бештар аҳамият меодагӣ шудаанд, онҳо олами ботинии қаҳрамонони худро чуқур ва ҳаматарафа меомӯзанд. Дар насри охири солҳои панҷоҳум ва аввали шастум ман аз ҷумлаи ин асарҳо повести «Тобистон»-и П. Толис», романи Иқромӣ «Ман гунаҳкорам» ва роман-эпопеяи охирини Иқромӣ «Духтари оташ»-ро номбар карда метавонам» [264, 4]. Баъдтар М. Шукуров низ ҳамин тозагиро дар тарзи тасвири қаҳрамони насри бадеӣ мушоҳида карда дар мақолаи «Фардияти инсон ва ҷанбаи иҷтимоии характер» навишта буд: «Аз нимаи солҳои панҷоҳ дар насри тоҷик дар тасвири образи ҳамзамонони мо психологизм хеле қувват гирифт. Ин ҳодисаи тасодуфӣ набуд... «Ман гунаҳкорам» аввалин романи дар насри реалистии тоҷик аст, ки бунёди он ба таҳлили муфассали психологист» [295, 130].

Ин усули тасвир дар насри тоҷик барои ташаккул ва таҳаввули симои қаҳрамон мусоидат намуда, дар эҷодиёти нависандагоне чун Ф. Муҳаммадиев, Сорбон, Саттор Турсун, Кӯҳзод ва дигарон тадриҷан мавқеъ мегирад. Ин равиши нақд арзёбии масъалаи ҳолати рӯҳии қаҳрамонро ба миён кашид, ки дар шинохти амалу кирдори қаҳрамонони насри бадеӣ нақши муассир дошт.

Таваҷҷуҳ ба қаҳрамонони наср ва ҳолати равонии он, ки усули такмили образ аст, дар натиҷаи қувват гирифтани шавқу рағбат ба суннатҳои вуқӯъгарой рағбати нақдро ба ин масъала тақвият бахшид, ки яке аз василаҳои шинохт ва арзёбии ин масъала мебошад.

Аз ин мурури кӯтоҳ дар заминаи мақолаҳои дар маҷалла чопшуда роҳи таҳаввули қаҳрамон дар насри тоҷикӣ пеши назар меояд. Нахуст симои қавии қаҳрамонон мавриди назар будааст. Қаҳрамонони мусбату манфӣ падидаи ҷомеа буданд ва аз рӯи аломатҳои сиёсӣ синфӣ аз ҳам тафовут доштанд. Аз солҳои шаст ба баъд дар наср қаҳрамони нав –

муборизи ҷомеаи нав пайдо мешавад, вале он низ то ҷое қолабист. Ин қаҳрамон тадриҷан аз шахсияти одӣ, иштирокчии ҷанг ва ғайра оҳиста-оҳиста ба қаҳрамони дорои арзишҳои ботинии шахсият тағйири симо мекунад. Нақд заминаҳо ва омилҳои афзудани таваҷҷуҳи нависандагонро ба бозтоби нақш ва ҷойгоҳи зан дар ҷомеа ошкор сохта, дар ин равиш омили таблиғиро муассир донистааст.

Муруре, ки анҷом гирифт, собит месозад, ки саъю кӯшиши нависандагон дар тасвири қаҳрамонони ғайримаъмуливу фавқулода, шахсиятҳои барҷаста ва инъикоси ғайриодии фарҳангиву иҷтимоӣ ва сиёсии онҳо вобаста буда, нақд доир ба ошкор сохтани ин ҳолат талош кардааст. Дар ин арзёбиҳо мунаққидон бештар ба образи афроди саршиноси ҷомеа, симои пешвоён, роҳбарони ҳизбу давлат, пешқадамони ҳоҷагӣ ва занони озод диққат додаанд. Дар баррасиҳои анҷомгирифта ташаккулу таҳаввули таърихии симои қаҳрамонон равшан ба мушоҳида расида, аммо тасаввуроти қолабӣ ҳамчунон ки дар насри бадеӣ низ вучуд дошт, дар ин арзёбиҳо низ ба назар меояд, ки нуқси нақди он давра аст.

3.3. Нақди ҷустуҷӯҳои бадеӣ ва сабки нависандагон

Масъалаи арзёбии маҳорати ҳунари ва сабки нависандагон аз солҳои шастуми садаи гузашта мавриди таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқ будааст ва маҷалаи «Садои Шарқ» низ ин масъалаҳоро дар тӯли ин солҳо бо наشري мақолаҳову тақризҳо муттасил пайгирӣ намудааст. Яке аз нахустин мақолаҳое, ки маҳорати ҳунарии нависандагонро арзёбӣ кардааст ва ба қалами Ш. Ҳусензода тааллуқ дорад, «Дар ҷустуҷӯи маҳорат» унвон дошт. Мунаққид нақди мавзӯӣ ва воқеияти тасвиршуда ва иртиботи нависанда бо онро яктарафа шинохта, «ба унсурҳои асосии маҳорати бадеӣ, ки бештар бо масъалаҳои эҷодӣ, характер ва образҳо, бунёди сюжет ва композитсия алоқаманд аст», таваҷҷуҳ кардани нақди адабиро муҳим медонад [97, 109].

Хулосаи мунаққид дар ин замина чунин аст: «таҷрибаи эҷоди адабӣ ба чунин ҳадде расидааст, ки нависандагон акнун бояд ба офаридани образҳои барҷаста, характерҳои ҳозиразамон, сюжетҳои коркардашуда даст зананд». Муаллиф сипас ба масъалаи зотии ҳунар, маҳорати нависандагӣ, образи бадеӣ ва тафаккури образноки эҷодкор дахл карда менависад: «Осори санъати ҳақиқӣ аз омезиши ду чиз, яъне тафаккур ва образҳо ба вучуд меоянд. Фикри муҳими иҷтимоӣ ва маъноӣ бузурги таърихиро ба шакли комил ифода намудан ё ин ки маъниро бар либоси зебо ороиш дода тавоништан дар асл маҳорат ва санъаткорӣ дар эҷоди бадеӣ мебошад» [97, 110].

Мунаққид нокомии нависанда ва инхироф аз усули зебоишинохтиро ба тариқи зер ифода менамояд: нахуст ҳолатест, ки мавзӯи асар аз тарафи нависанда ба таври ҷиддӣ ва амиқ омӯхта нашуда, сатҳиву сарсарӣ тасвир карда мешавад; сониян, дар сурате, ки нависанда ба ҳодисаҳо ва амалу тақдири одамон назари сарду бетарафона дорад. Ба ин дастур, муаллиф асоси маҳоратро дар ҳазми ҳамаҷонибаи мавзӯҳо ва завқу рағбату ҳавсалаи нависанда медонад. Ба пайбурди ӯ, ҳавсалаву завқи нависанда заминаи интелектуалии асарро фароҳам меоварад ва ҳазми ҷиддӣ ва тарроҳӣ шудани мавзӯ бошад, то андозае асарро такмил мебахшад. Вале ӯ ин равишро маҳдуд намедонад, ки чунин фаҳмиш аз эътирофи воқеияти нормативӣ сар мезанад ва нависанда воқеиятҳои маълуми ҳаётро тасвир мекунад, яъне асоси асолати асари бадеӣ мавзӯи рӯз мебошад ва барои аз якрангӣ канор рафтан мунаққид тасвирҳои завқиро пешниҳод мекунад. Чунин мавқеи мунаққид дар суҳанони зайли ӯ равшан ба назар мерасад... «Нависанда бояд бисӯзаду бисозад, чунки сӯзи дил надошта, дигаронро мутаассир карда наметавонад. Барои пайдо намудани оташ бояд дар дил бо ҳаёт ва замона робитае дошт» [97, 111].

Масъалаи дигаре, ки муҳаққиқ дар мақола ба миён мегузорад ин аст, ки нависанда бояд бо доништани нишонаҳои зоҳирии ҳаёт маҳдуд нашавад, зеро онҳо назарфиребанд. Вай бояд моҳияти воқеиятро дарк

кунад. Ба пайбурди ӯ «ин тариқи омӯзиш тасаввур ва зеҳнро мекушояд, кудрат ва нерӯи ҳақиқати воқеиро ошкор сохта, ба халқ суде меоварад... нависанда бояд ба ҳамон чизе ва ҳодисае, ки бештар ба завқ, тафаккури бадеӣ ва майлҳои эҷодӣ мувофиқат дошта бошад, таваҷҷуҳ намояд» [97, 112-114].

Ба иловаи таҷрибаи зиндагӣ, муҳаққиқ таҳайюли бою рангин ва фикри тозаро низ барои нависанда зарур доништа таъкид мекунад, ки фақат онҳо қодиранд чиҳати чамъбасти санадҳои зиндагӣ мусоидат намоянд. Ҳамчунин муаллиф дар раванди фаъолияти эҷодӣ аз нависандагони бузурги гузашта ва муосир муттассил омӯхтанро аз шартҳои такмили маҳорат ба шумор меоварад. Ҳамчунон ки ба назар мерасад, дар мақолаи зикршуда масъалаҳои муҳими маҳорати ҳунари ба миён гузошта шуда, ки бозгӯи мавқеи мунаққиди он вақт ҷавон низ ҳаст.

Масъалаҳои маҳорати ҳунарии нависанда дар ин ё он шакл қариб дар вақти таҳлили ҳар як асари бадеӣ мушоҳида мешавад. Чунончи дар мақолаи С. Табаров «Ҳаким Карим ва новеллаи советии тоҷик» муаллиф борҳо ба ин масъала дахл кардааст. Муҳаққиқ нахуст маҳорати адибро ба хуб доништани адабиёти классикӣ, адабиёти халқҳои дигар, омӯхтани таҷрибаи ҳаёт вобаста медонад ва менависад: «Дар ҳалли низоъҳо сохти композитсионӣ ва кушодани характери персонажҳои ҳикояву новеллаҳо, ҷаҳонбинии нависанда, қабули принципҳои методӣ, реализми сотсиалистӣ, мутобиқати хусусиятҳои жанр ва образҳо, мувофиқати мавзӯ ва ғоя, тарзи гузориш ва ҳалли задухӯрд ва низоъ, композитсия ва хатти сюжет, маҳорати забондонӣ ва поэтикаи наср дуруст ва дар ҷои худ кор фармуда тавоништани ҳамаи инҳо ва монанди инҳо мақоми калоне бозидаанд. Чунин боигарии хусусиятҳои индивидуалии услуб ва маҳорати эҷодии Ҳ. Карим боиси он гардид, ки ӯ тавонист насри бадеии тоҷикро бо асарҳои оличаноби реалистӣ бой гардонад ва бо ин дар таърихи адабиётмон мақоми босазоеро пайдо намояд» [258, 100].

Ҳамаи ин сифатҳо, ки қисме аз онҳоро на танҳо аломати маҳорат, балки зарурати аввалини фаъолияти нависандагӣ номидан мумкин аст, ба ақидаи муаллиф, асос шудаанд, ба он ки Ҳаким Карим ба ҳайси устои ҳақиқии жанри хурди насри бадеӣ эътироф гардад. Ба ақидаи муаллиф сабаби асосии комёбии нависанда дар он аст, ки ӯ ҳаёти қаҳрамонони худро хуб медонад. С. Табаров менависад, ки «пеш аз ҳама он чиз ба назар мерасад, ки Ҳаким Карим ҳаёт, мубориза, зиддияту талоши ҳаррӯзаи ҳамаи персонажҳои худро на танҳо мукамал ва пурра медонад, на танҳо бо садҳо чунин одамон дар зиндагӣ вохӯрда ва мулоқот кардааст, балки бо онҳо ҳамкору ҳамнафас буда, дӯш ба дӯш барои барқарор кардан ва сохтмони ҷамъияти сотсиалистӣ мубориза бурдааст» [258, 112].

Чунонки мебинем, агар як паҳлуи маҳорат донишмандони унсурҳои асосии касби нависандагӣ бошад, ҷиҳати дигари он донишмандони ҳаёт аст. Бо вуҷуди камолоти ҳунари, бе дониши хуби ҳаёт дар суҳан комёб гаштани нависанда амрест муҳол.

Қазовати хусусиятҳои каломии бадеии асарҳои бадеӣ дар тӯли солҳои мавриди назар ҳадафи маҷаллаи «Садои Шарқ» будааст. Ин масъала нақд ва арзёбии маданияти нутқро низ дар бар мегирад. Яке аз аввалин мақолаҳое, ки ин масъала дар он таҳлил шудааст, мақолаи Н.Маъсумӣ «Забон ва маҳорати адабӣ» мебошад. Мавқеи муаллифро дар шинохти масъала суҳанони зерини ӯ равшан ифода мекунад: «Масъалаи забони адабии бадеӣ ва вобаста ба он масъалаи маҳорати тасвири бадеӣ, услуб ва тарзи баён дар адабиёти советии тоҷик яке аз масъалаҳои муҳими адабӣ ва эҷодӣ мебошад, ки кори зиёди адабӣ ва илмӣ тадқиқиро талаб мекунад. Бо роҳи пурра омӯхтан ва таҳлил карда баромадани асарҳои адабиёти советии тоҷик, ҷамъбасти намудани хусусият ва муваффақиятҳои забонию услубии адабиёти тоҷик ва муайян кардани нуқсонҳои забонию услубӣ яке аз вазифаҳои илмӣ-адабии мост» [58, 200].

Накди солҳои ҳафтод дар боби маҳорати ҳунари ва сабки нависандагон бештар хусусияти мафкуравию дастури дошта, ҳадафаш нависандагонро ба такмили маҳорат ва дарёфти тарзу тариқи нигориши муассир раҳнамоӣ кардан будааст. Маҷалла дар ин замина мақолаҳои М. Шукуров, Х. Отахонова, С. Табаров, Р. Амонов, Х. Хусейнов ва дигаронро ҷоп кардааст, ки хусусияти тавсиявӣ дошта, нависандагонро ба омӯзиши ҳунар ва такмили забони осорашон даъват намудааст. Дар ин гуна мақолаҳо омӯзиши забон василаи такмили маҳорати ҳунари ва сабки эҷод маънидод шуда, диққати нависандагон ба таҷрибаҳои гузаштагон ва адибони муосир, аз ҷумла Айни ҷалб карда шудааст.

Аз нимаи солҳои ҳафтод сар карда, дар тадқиқот, мақолаҳо ва тақризҳои, ки дар маҷалла ҷоп шудаанд, масъалаҳои хусусияти забони ва услубии фардии нависандагон бештар мавриди таваҷҷуҳ будааст. Аз ҷумла, С. Табаров дар мақолаи «Услуби бадеӣ ва насри муосири тоҷик» маҳорати ҳунари ва хусусиятҳои забони осори Ҷ. Икромӣро арзёбӣ кардааст. Дар мақола мунаққид сабӣ кардааст, ки дар зимни таҳқиқи таносуби забони қаҳрамон ва сухани муаллиф маҳорати ҳунарии нависандаро нишон диҳад. Дар мақола сӯиистифода аз «калимаю ибораҳои дағали ба қонунҳои грамматикаи забони тоҷикӣ номувофиқ» ҳамчун ҳодисаи манфӣ муаррифӣ шуда, муаллиф аз асарҳои гуногуни нависандагони тоҷик, ки дар асоси лексикаи шевагӣ навишта шудаанд, мисолҳо меорад, бедидиҳои маҳзи баъзе нависандагонро нисбат ба нутқи қаҳрамонони осорашон таъкид мекунад. Ба назари ӯ ифодаҳои шевагӣ ҳеҷ гоҳ ҳусни забони адабиро намеафзоянд [257, 137].

Маҳорати ҳунари ва услуби бадеии Ҷалол Икромӣ диққати дигар муҳаққиқонро низ ба худ ҷалб кардааст. Аз ҷумла, Р.Амонов дар мақолааш «Сухани нав дар бораи Бухоро» навиштааст: «Дар тасвири воқеаҳо нависанда қисман ба услуби қиссаҳои саргузаштии пур аз воқеаву мочаро майл карда, бисёр ҳодисаҳоро ҷунон аҷиб ва печ дар печ нақл мекунад, ки тамоми шавқу диққати хонандаро ба худ мекашад. Ба

романи имрӯза уҳдабароёна ва бомуваффақият қорӣ кардани ин услуб, ки дар насри бадеии пешазреволутсионии тоҷик мавқеи хос дошт, низ ҳунаро ва маҳорат талаб мекунад. Дар солҳои охир Ҷалол Иқромӣ ин тарзу тасвирро собитқадамона давом дода истодааст» [174, 114].

Ба мушоҳидаи саҳеҳи муаллифи мақола ин усулро Ҷ. Иқромӣ дар повести «Тори анкабут» қорбасти карда, минбаъд дар романи «Духтари оташ» собит гашт. Мунаққид «безарурат саргарми тасвирҳои аҷибу ғариб» шудани нависанда ва сӯиистифода аз «унсурҳои китобӣ – адабиёро» аз ҳадди эътидол гузаштан таъбир мекунад [174, 121], ки ба андешаи ӯ бар зарари ҳунари нависандагист.

Дар ин давра оид ба шакли тасвир, маҳорати адабӣ ва услуби нависандагон маҷалла ба нашри андешаҳои нависандагон низ мусоидат кардааст. Дар ин миён мақолаи Ҷалол Иқромӣ «Дарси устод» ҷолиб аст. Дар ин мақола нависанда доир ба ҳунаро, маҳорати тасвиргарӣ, забони осори бадеӣ сухан ронда, бурду боҳти насри тоҷикро дар ин замина нишон медиҳад. Дар ин асно нависанда бевосита аз таҷрибаи эҷодии устод Айнӣ сухан карда, аввалан, нақши суннатҳои қормади адабиёро дар тақмили маҳорати адибон муассир медонад, сониян, нақши устод Айниро дар ташаккул ва таҳаввули бадеиёт ва забони насри муосир бо таҳлили ҷомеа нишон медиҳад.

Ба андешаи ӯ забон дар дасти нависандаи боҳунаро фақат василаи иншо нест, балки нависанда ба воситаи калимаҳо сураткашӣ мекунад ва суратгариӣ ӯ аз амали рассоми моҳир, ки одамонро дар вазъияти ором тасвир менамояд, фарқ дорад, зеро ӯ кӯшиш менамояд, ки мардумро дар ҳаракат, дар задухӯрди муттасили байни ҳам, дар муборизаи синфҳо, гурӯҳҳо ва фардҳо тасвир намояд. Чунонки мебинем, муаллифи мақола ҳунаро унсури асосии маҳорати нависандагӣ дониста, ба ин назар аст, ки маҳорат маҳсули меҳнати бардавом мебошад. Андешаи зерини ӯ дар ин боб ҷолиб аст: «Нависанда тасвир карда, бад шудани аҳволи ӯро (қаҳрамони асарро- шарҳи мо) гуфтаниш мумкин, вале санъат дар гуфтан

не, дар нишон додан аст. Шумо нишон диҳед, ки вай чӣ тавр тағйир ёфт. Ана ҳамин хел майда-чуйдаҳои наср бисёр аст. Онро босаброна нишаста, дида, майна об кардан лозим мешавад, ки дар натиҷа маҳорат ба даст медарояд» [193, 114.].

Дар ин равиш Ҷ. Икромӣ аз таҷрибаи мусбати устод Айнӣ ёд карда, нависандаро меъморе мешиносад, ки «хишт болои хишт чида деворро баланд месозад» ва меафзояд: «Агар барои имтиҳон яке аз ин хиштҳоро гиреду ба девор осебе нарасад, маълум, ки ин хишт нодаркор будааст». Пас шумо хишт аз пайи хишт гирифта, партофтан гиред, то ба он даме, ки дигар гирифтан мумкин нашавад. Девори ҳамон асар бақодор ва пурқиммат аст, ки аз он ягон хишт он тараф истад, ягон сангрезча чудо карда гирифтан мумкин нест» [193, 118].

Дар ин замина муаллиф П. Толис ва Ф. Муҳаммадиевро ба ин талаботи зебоишинохтии сухан содиқ шинохта, дар «сарфи» сухан ниҳоят хасис, вале дар баёни маънӣ бағоят пурсаховат мешиносад. Назари ӯ дар бораи сабки П. Толис басо ҷолиб ва ибратангез аст: «Дар кӯтоҳнависӣ марҳум Толис хеле усто буд. Дар повести «Тобистон»-и вай, ки ҳаҷман хеле кӯтоҳ аст, як олам гап, маънӣ, ҳаяҷон ва тасвир ҷой гирифтааст. Каси дигар шояд аз «Тобистон»-и вай як тирамоҳ ва як зимистони дигар ҳам мебаровард. Ба ростӣ, ки агар менависам гӯед, тарҷумаи ҳоли ҳар кас ҳам як роман мешавад. Лекин нависандаи комил набояд ин тавр кунад» [193, 119].

Ҷалол Икромӣ дар мақолаҳои дар бораи забони насри бадеӣ сухан карда, дар як вақт ҳам вазифаи коммуникативӣ ва ҳам зебоишинохтии (эстетикӣ) онро дар назар меоварад ва вазифаи зебоишинохтии забонро марбут ба хунари шоиру нависанда медонад. Дар ҳамин замина нависанда арзишҳои зебоишинохтии забони осори устод Айнӣ ва дигар нависандагони тоҷикро муайян мекунад, ки хеле пурахамият мебошад. Мо дар ин ҷо бо он чӣ гуфта шуд, иктифо карда, таҳқиқи ҷомеи андешаҳои адабии нависандаро ба вақти дигар мавқуф мегузорем.

Аз нимаи дувуми солҳои ҳафтодуми садаи гузашта сар карда, чун падидаи ҳунари шинохтани осори адаби, аз ҷумла насри бадеӣ ҳамчун чараёни мусбат дар нақди адаби тадриҷан устувор гардид, ки ташаббускори ташаккул ва таҳаввули ин равиши нақди тоҷикӣ бе муболиға, маҷаллаи «Садои Шарқ» буд. Дар ин замина лозим аст, ки аз мақолаҳои А. Сайфуллоев «Бурду боҳти санъаткор», Д. Хоҷа ва Ш. Кабир «Сухани тозарақам», Ш. Исмоил «Мақоми адиб», А. Афсаҳзод «Чеҳраи эҷодии нависанда», Ш. Ҷумъаев «Рисолати иҷтимоии нависанда», А. Набиев «Бархе аз вижагиҳои ҳунарии румонҳои Раҳим Ҷалил», М. Раҷабов «Тазоҳури бадеии зиндагии хусусӣ», Ш. Солеҳ «Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар ҳикояҳои муосир» ва тақризи Х. Шарифов «Баҳору тирамоҳи зиндагӣ», Р. Муслмонқулов «Аспи обӣ зери зин», А. Насриддинов «Ҳадиси хирад ва озодагӣ» ва ғайра ёд кард. Дар ин мақолаҳову тақризи мо нуфузи нишондодҳои дастурии ҳизбиву давлатиро бар дидгоҳҳои муаллифон мушоҳида намекунем. Дар аксари мақолаву тақризи осори насри ҳамчун падидаи ҳунариву зебоишинохтӣ нақд ва арзёбӣ шуда, дар ин замина ҷустуҷӯҳои бадеии нависандагон муайян ва баҳогузори шудааст. Ин тамоюли нақд, бахусус дар мақолаҳои А. Сайфуллоев, Х. Шарифов, А. Набиев, Р. Муслмонқулов ва А. Насриддинов хеле барҷаста арзи вуҷуд кардааст.

А. Сайфуллоев дар мақолаи «Бурду боҳти санъаткор» эҷодиёти Ҷалол Икромиро ҳамчун падидаи адабиву зебоишинохтӣ (эстетикӣ) баррасӣ карда, бурду боҳти нависандаро равшан нишон додааст. Мунаққид дар ин мақола аз системаи тайёри зебоишинохтӣ, ки дар нақди он солҳо, бахусус эҷодиёти ҳудаш ҳукумат дошт, даст кашида, ба таҳлили эҷодиёти Ҷ. Икромӣ аз мавқеи арзишҳои бадеӣ наздик мешавад. Дар ин замина мунаққид тарзи баён, шаклҳои тадқиқ ва ҷамъбастиҳои бадеиву ҳунари нависандаро [238, 66] бо мисолҳои мушаххас нишон медиҳад.

Ин тамоюли нақд дар маҷалла бо нашри мақолаҳои М.Шукуров «Тадқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публитсистӣ» ва А.Сайфуллоев «Ягонагии ғоявӣ» тақвият ёфта, бо таълифоти Х. Шарифов, А. Набиев ва мунаққидони дигар тадриҷан таҳаввул пайдо кард. М. Шукуров дар мақолаи зикршуда «аз ҳад зиёд қувват гирифтани ҷанбаи публитсистӣ»-ро дар роҳи «тадқиқи адабиёт» монеа шинохта, ба чунин хулоса меояд: «Адабиёт бо бадеияти оӣ, бо тадқиқи таҳлилию фалсафаи зиндагӣ ва характерҳои барҷастае, ки мантиқи инкишофи онҳо моҳияти замонро амиқ мекушояд, арзиш дорад. Агар адабиёт ба дараҷаи публитсистика расад, моҳияти эстетикӣ худро аз даст дода, вазифаҳои махсуси худро дар роҳи санъати инсоншиносии замонасанҷӣ иҷро карда наметавонад» [302, 113]. А.Сайфуллоев осори насрии А.Шукӯҳӣ («Парии ҷазира»), Сорбон («Санги сипар»), М.Наҷмиддинов («Дарё маҷрои нав меҷӯяд», «Ширмоҳ»), Ю. Ақобиров («Балӯғат», «Замини падарон»)-ро нақд карда, ҳусну қубҳи бадеии онҳоро инъикос менамояд. Мунаққид ин масъаларо бо тадқиқоти типологӣ қиёсан бо осори мансури ҳамсони халқҳои Осиёи Миёна ва Қазоқистон анҷом додааст, ки равиши муҳими арзёбии ҳунари нависандагони тоҷик дар муқоиса бо ҳамкасбони дигарашон аст [241, 123-133].

Яке аз мақолаҳои муҳиме, ки ба нақди тарзи тасвир ва маҳорати ҳунарии Раҳим Ҷалил бахшида шудааст, «Бархе аз вижагиҳои ҳунарии румонҳои Раҳим Ҷалил» унвон дошта, ба қалами А. Набиев мансуб аст. Муаллиф дар ин мақола саъй кардааст, ки дар бораи шаклу махсусиятҳои бадеӣ ва воситаҳои адабию ҳунарие, ки Раҳим Ҷалил дар эҷоди румонҳояш ба қор гирифтааст (хоҳ бо муваффақият, хоҳ бо маҳдудиятҳо) сухан ронда, осори нависандаро ба таври ҷомеъ арзёбӣ мекунад [214, 112-128].

Мунаққид дар мақола масъалаҳои «нисбатан умумии ғоявию бадеӣ»-и румонҳои нависанда, системаи образҳо, тарзи сохтани банду

баст ва нигориши воқеаро «аз зовияи диди муайян» нақд карда, аз боби дигар унсурҳои тасвири бадеӣ низ бо далел сухан кардааст.

Нақди А. Набиев дар шинохти ҳунари Р. Ҷалил нақди бадеӣ ва ҳунари буда, ӯ масъалаҳои «дараҷаи тасвири таърих», «симои мардум ва инсонии ҷудогона», «сифати бо ҳам пайвастании воқеаҳо», «банду баст ва хусусиятҳои жанрии» осори Раҳим Ҷалилро «дар доираи маҳорати нависанда» нақд ва арзёбӣ намудааст, ки ҳамчун таҷрибаи таҳқиқ нодир аст [214, 114-119].

Абдуманнон Насриддинов дар мақолаи «Ҳадиси хирад ва озодагӣ» романи С. Улуғзода «Фирдавсӣ»-ро муфасссал таҳлил карда, онро «маҳсули тафаккури бадеии имрӯз» медонад ва арзиши бадеии онро муайян мекунад. Арзёбии бадеии образҳои роман дар қиёс бо ҳуҷҷатҳои таърихӣ, сарнавишти Фирдавсӣ анҷом гирифта, сипас маҳорати нависанда дар тасвиркорӣ ва истифодаи забон нишон дода шудааст. Аз ҷумла, ӯ нигоштааст, ки «забон ва услуби нигориши воқеаҳову хислатҳо дар роман ибратпазир аст» [216, 126].

Муаллиф бо далелҳо заминаҳои таърихӣ ва омилҳои устувориву эътимодбахшии тарзи нигориши нависандаро собит месозад.

Яке аз паҳлӯҳои мубоҳисаи кушодае, ки дар солҳои 1987 ва 1988 маҷаллаи «Садои Шарқ» ташкил карда буд, арзёбии масъалаҳои дарки бадеии воқеият ва сабки ҳунарии нависандагон буд. Ду суоле, ки маҷалла пиромуни масъалаҳои инкишофи насри муосир пешниҳод карда буд, бевосита ба маҳорати ҳунари ва сабки нигориши нависандагон марбут мешуд. Суоли аввал ба ҷустуҷӯҳои ғоявии бадеӣ ва дувум ба «забони насри имрӯза» дахл дошт, ки дар маҷмӯъ ба тамоюлҳои ҳунари ва сабки нигориши нависандагон дахл дорад. Аз ин ҷиҳат, табиист, ки аксари муаллифон дар мақолаҳояшон доир ба маҳорати нависанда, балоғати тасвир ва тарзи нигориш диққат додаанд. Аз ҷумла М. Шукуров оид ба «тақлид ва тасвирҳои қолабӣ» [305, 106] дар насри тоҷикӣ сухан ронда, онро тамоюли номатлуби насри муосир таъбир

мекунад. Мунаққид тамоюли гароиш ва иҷтимоъгароии маҳзро омили аслии аз эҷоди осори асили бадеӣ фосила гирифтани баъзе аз каламкашон дониста, дар ин равиш аз таҷрибаи судманди Ҷ.Икромӣ, С. Улуғзода, Ф. Муҳаммадиев, С. Турсун, Кӯҳзод, Сорбон ва дигарон ёд мекунад. Мунаққид «навназарӣ, концепсияи хосаи иҷтимоиву фалсафии нависанда ва бо чӣ қувваи бадеӣ зоҳир шудани он арзиши асари бадеиро дар таърихи адабиёт» ҳодисаи муҳим шинохта, аз таҳлили мушаххаси чараёни инкишофи нақд ба ин натиҷа мерасад: «Албатта, мавзӯву масъалаҳои нав ва материали тоза, ки бунёди бадеии асареро ташкил кардааст, низ аҳамияти калон дорад, лекин дар ин сурат ҳам меъёри асосии баҳои асар ҳамоно на мавзӯи материал, балки бинишу фаҳмиши нав, концепсияи замон ва қаҳрамон хоҳад буд. Ба назар чунин мерасад, ки аксари асарҳои калони насри тоҷикии солҳои 80 аз ин ҷиҳат дар роҳи ғаноафзоии адабиёт кам хизмат кардаанд, ё хизмате ба ҷо наовардаанд» [305, 110].

Мунаққид «амиқбурди асосҳои маънавии тадқиқи бадеӣ»-ро таъкид карда, онро василаи пешрафти адабиёт, маҳорати ҳунари ва тарзи ниғориши нависанда медонад. Ба назари ӯ, маҳз адабиёт «бо таъсири сухани олӣ ва тасвири бадеӣ фикру ҳисси инсонро ташаккул медиҳад ва ба сӯи дарки фалсафаи ҳастии одамизоду ҷамъият раҳнамун мегардад» [305, 114].

Масъалаҳои тозагии осори насри, мавқеи ҳунари ва сабки нависанда дар мақолаҳои Ғ. Кӯҳзод, С. Абдулло, А. Абдуманнонов ба миён гузошта шудааст. Ғ. Кӯҳзод масоили тозагии осори наср ва ҳодисаҳои тақлиду такрорро ба миён гузошта, аз ҷумла таъкид мекунад, ки «дар насри муосири мо асарҳои бисёре ҳастанд, ки ба дониши мардум донише наафзудаанд, ба қасри адабиёт хишти наве нашудаанд ва яке аз сабабҳои ба чунин бебарорӣ дучор шудан тақлид ва такрор будааст» [197, 106].

Нависанда забони насри имрӯзаро ба ду қисм ҷудо мекунад ва якеро «забони сершираву образдор» ва дигареро «забони таркиботаш муғлақ,

ба ибораи устод Айни «заминаш вайрон» ва аз ин рӯ, бешираву бетаъсир» [197, 112] меномад.

Дар ин мубоҳиса, ҳамчунон ки дар нақди адабӣ суннат шудааст, ба масъалаҳои маҳорати адабӣ ва сабки нависандагон кам таваҷҷуҳ шудааст. Ҳатто дар муҳокима ҳеҷ забоншиносе иштирок накарда, фақат дар ҷамъбасти он Р. Ғаффоров ва Б. Камолиддинов ҳузур пайдо карда, андешаҳояшонро оид ба масъалаҳои забони тоҷикӣ ва сабки нигориши баъзе аз нависандагон баён доштаанд.

Забоншинос Р. Ғаффоров андешаи Р. Ҳодизодаро дар бораи ду нуқсони ҷиддии забони наср-«камбағалии таркиби луғавӣ, кам аҳамият додан ба мавқеи калимаҳо, дурустии образҳо, мантиқи суҳан» ёд карда, онро саҳеҳ медонад ва меафзояд: «Дар як матни хурд чанд карат такрор шудани айнӣ як калима, ба ҷои луғатҳои шоеъ бе зарурати услубӣ истифода шудани муодилҳои маҳдуди маҳаллии онҳо, воқеан ҳам, нишони камзарфии суҳан аст. Баъзеҳо ба таносуби калимаҳо низ дуруст эътибор намедиханд. Ғалатҳои грамматикӣ, вайрон кардани одитарин қоидаҳои забон ҳам дар насри имрӯзаамон кам нест... Ин айб он вақт содир мешавад, ки қаламкаш қоидаҳои грамматикаи забони модарии худро бояду шояд надонад» [189, 110-112].

Баҳси Б. Камолиддинов низ марбут ба қоидаҳои забон аст, ки риояи онро барои нависандагон фарз медонад [195, 115-116].

Тавре ки аён гашт, дар мубоҳиса ҳарчанд доир ба хусусияти бадеии осори нависандагон, маҳорати ҳунарии онҳо каму беш суҳан рафта бошад ҳам, масъалаҳои сабки нигориш хеле маҳдуд, фақат дар доираи масъалаҳои забон, қоидаҳои имло ва истифодаи калимаву ибораҳо матраҳ шудааст. Ба ин тарз фаҳмидан ва тафсир кардани масъалаҳои барои муайян кардани сабки ин ё он нависанда, умуман ва бахусус, равиҳои сабкӣ насри муосир ёрӣ нахоҳад кард.

Доир ба масъалаҳои назарӣ ва амалии маҳорати ҳунарий ва сабки нависандагон маҷалла баъзе мақолаҳо ҷоп кардааст, ки ба шинохти

амалии ин масъала нигаронида шудааст. Дар ин боб мақолаҳои Шамсиддин Солеҳ “Чустучӯҳои эҷодӣ дар ҳикояи муосир” ва Матлуба Хочаева “Усулҳои таҳқиқи услуб” муҳим ба назар мерасанд. Ш. Солеҳ дар мақолаи зикршуда “болоравии тафаккури эстетикӣ”-ро яке аз омилҳои таҳаввули ҳикояи тоҷикӣ донистааст, ки маҳорати ҳунари ва сабки нигориши нависандагон чузъи он мебошад. Ба мушоҳидаи ӯ “солҳои охир нависандагон аз тасвири қаҳрамонҳои қолабӣ, ки пойбанди истеҳсолот буданд, ба кулӣ даст кашидаанд ва ба инсон ҳамчун олами сағир назар андохта, ҳар якеро дар ҷаҳони худаш бо ҳама бешу ками маънавию зоҳириаш мавриди андеша қарор медидагӣ шуданд” [268, 76].

Ин омилро муаллиф василаи ташаккул ва таҳаввули поэтикаи ҳикояи тоҷикӣ таъбир карда, дар заминаи ҳикояҳои Сорбон, С. Турсун, Б. Фирӯз, А. Самадов, Ҷ. Ақобиров ва дигарон баъзе тамоюлҳои услубиро дар жанри ҳикоя мушаххас месозад, ки “банду баст, фазосозӣ, тасвири замони бадеӣ ва сохтори нақл” [268, 78] аз мушаххасоти он мебошад.

М. Хочаева дар мақолаи ёдшуда ҷанбаҳои назарии таҳқиқи сабки нависандагонро ба муҳокима кашида, дар мисоли романи Сотим Улуғзода “Фирдавсӣ”, Гулрухсор “Занони Сабзбаҳор”, Ҷ. Иқромӣ “Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро”, “Ман гунаҳкорам” ва повести Ф. Муҳаммадиев “Шоҳии япон” тафовути услубии ин нависандагонро вобаста ба ҷинси осори онҳо муайян мекунад. Дар ин равиш муаллиф “аносири сабксоз”-ро, ки “дар мундариҷа ҷойгиранд” ва “ба шакли асар таъсир расонида, ба тағйир ёфтани услуби он мусоидат мекунанд” [268, 89], шиносӣ кардааст, ки таҷрибаи ӯ арзиши назарӣ ва амалӣ дорад.

Дар заминаи таҳлилу арзёбиҳои анҷомгирифта метавон хулоса кард, ки сабк шеваи хоси ҳар ҳунарманд дар баёни мавзӯоти муштарак буда, ки фақат ба ҳуди ӯ ихтисос дорад. Ҳар ҳунарманде дар чустучӯи василаҳоест, ки то ба ёрии онҳо дар зеҳни мардум таъсири хос ба вучуд

оварад, таъсире, ки ба назари ӯ умдатарин вазифаи наққошии ӯст. Сабк дар тарзи нигориши ин ё он нависанда «ба расму тарзи баён ишора дорад, тадбиру тамҳиде аст, ки нависанда дар навиштан ба кор мегирад, бад-ин маънӣ, ки интихоби калима, сохтмони дастурӣ, забони маҷозӣ, таҷониси ҳуруф ва дигар услубҳои савтӣ дар эҷоди сабк дохил ҳастанд» [268, 79].

Мутаассифона, дар нақди адабиёти тоҷик, аз ҷумла маводе, ки дар давраи мавриди назар дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чоп шудаанд, хусусиятҳои сабки осори нависандагон ҳаматарафа таҳлил ва таҳқиқ нашудаанд, ки аз кӯтоҳҳои нақд аст.

Таҳлилҳои анҷомгирифта гувоҳи онанд, ки маҷаллаи «Садои Шарқ» дар нақд ва арзёбии маҳорати ҳунари ва сабки нависандагон равиши хосро пеш гирифта, барои ошкор сохтани хусусиятҳои бадеӣ ва сабки баъзе нависандагон талош кардааст ва бо наشري мақолаҳову тақризҳои ин масъаларо муттасил пайгирӣ намудааст. Дар маводи чопшуда масъалаҳои муҳими ҳунари нависандагӣ, маҳорати тасвиркорӣ, усули офариниши образи бадеӣ, характерҳо ва таносуби воқеият бо тахайюли бадеӣ арзёбӣ шудаанд. Дар нақди ин мавзӯ мазмунро дар либоси зебои бадеӣ тасвир кардан маҳорат ва ҳунари санъаткорӣ таъбир шудааст.

Мунаққидон маҳорати нависандаро дар заминаи осори мушаххаси бадеӣ таҳлил ва арзёбӣ карда, дар ин замина фардияти ҳунарии онро ошкор намудаанд. Мақолаҳои С. Табаров «Ҳаким Карим ва новеллаи советии тоҷик», М. Шукуров «Таҳқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публицистӣ», Р. Амонов «Сухани нав дар бораи Бухоро», А. Сайфуллоев «Бурду бохти санъаткор», А. Набиев « Бархе аз вижагиҳои ҳунарии румонҳои Раҳим Ҷалил», М. Раҷабов «Тазохуроти бадеии зиндагии хусусӣ» ва ғайра хусусиятҳои забонӣ ва услуби фардии нависандагонро дар офаридани образҳои бадеӣ мавриди муҳокима қарор дода, дар заминаи таҳқиқи хусусиятҳои забонӣ ва усули тасвир имтиёзоти бадеии тарзи нигориши нависандаро нишон додаанд. Дар ин гуна арзёбиҳо вазифаи

коммуникативӣ ва зебоишинохтии забон ҳамчун василаи тасвири бадеӣ мушаххас гардидааст.

Дар маводе, ки маҷалла нимаи дуҷуми солҳои ҳаштод ва ибтидои навад чоп кардааст, масъалаи ҳамчун падидаи ҳунари шинохтани осори насри имтиёз дошта, мунаққидон ба таҳқиқи паҳлуҳои зебоишинохтии таълифоти нависандагон талош кардаанд. Дар мақолаҳову тақризҳои эҷодиёти нависандагони алоҳида ҳамчун падидаи ҳунари нақд шуда, дар зимн ҷустуҷӯҳои бадеии онон баҳогузорӣ шудааст. Хусусияти бадеӣ ва сабки ниғориши нависандагон дар таълифоти М. Шукуров, А. Сайфуллоев, Х.Шарифов, А. Набиев ва нафарони дигар ба сароҳат қазоват шуда, ташаккул ва таҳаввули ин равиш ба амиқбурди асосҳои маънавии тадқиқи бадеӣ вобаста доништа шудааст.

Хулоса

Дар заминаи нақд ва арзёбии маводи дар маҷаллаи «Садои Шарқ» чопшуда метавон ба ин натиҷа расид, ки дар давраи мавриди назар ҳаёти адабӣ зери таъсири сиёсати ҳизб ва давлати Шӯравӣ чараён дошта, сиёсати адабӣ, аз ҷумла дар соҳаи нақди адабӣ ба воситаи қарорҳои анҷуманҳои ҳизби коммунист, қарорҳои ҳизбии ҷумҳуриявӣ ва Иттифоқи нависандагон амалӣ карда мешуд.

Мувофиқи хулосаи тадқиқотии мо маводи дар маҷалла нашршуда собит месозад, ки равиши асосии инкишофи нақди адабиро нишондодҳои дастурӣ муайян мекардааст. Бинобар ин, нақд фармудаҳои ҳизбу давлатро барномаи фаъолият қарор дода, дар асоси онҳо амал мекард. Адибон ва мунаққидон дар мақолаҳову гузоришҳои дар маҷалла интишоршуда аз ин қарорҳо дастгирӣ карда, раҳнамои сиёсати адабию фарҳангии ҳизбу давлат будани адабиёт ва нақди адабиро таълиғ ва таъкид мекарданд. Дар маҳалаҳо муроҷиат ба ҳуҷҷатҳои расмӣ ҳам василаи ифодаи садоқат буд, ҳам ҳимоят аз муҳолифон. Дар ҳама маврид ҳамчун сармашқи фаъолият будани қарорҳои ҳизб таъкид мешуд. Адибон ва мунаққидон кӯшиш мекарданд, ки талаботи мафкуравии ҳизбро дар мақолаҳояшон бо масъалаҳои ҳаёти адабӣ мутобиқ карда бошанд. Дар ин замина дар ҳамаи мақолаҳо зодаи даврони Шӯравӣ ва дастёри ҳизб будани адабиёт, аз ҷумла, нақди адабӣ таъкид мешуд. Роҳбар ва тарбиятгари адибон ҳизби коммунист доништа мешуд.

Зимни пажӯҳиши мавзӯ ба чунин натиҷа расидем:

1. Дар заминаи таъсири ҳамин равиши мафкуравӣ нақди тоҷик арзи ҳастӣ кард ва аз солҳои 20-30 сар карда, тадричан ташаккул ёфт. Дар солҳои 70-90 анвои жанрии рисолаҳо, мақолаҳову тақризҳо, портретҳои эҷодӣ, эссе, китобиёт, мақолаҳои ҷашниву мубоҳисавӣ, суҳбати гирди миз ва монанди ин арзи ҳастӣ карданд, ки онҳо маводи асосии нақди адабӣ буданд.

2. Дар маводе, ки дар ин замина маҷаллаи «Садои Шарқ» ба чоп расонидааст, мавзӯъ, тамоюлотӣ ғоявӣ ва муносибати он бо воқеият арзёбӣ шудааст. Дар он мавод нақду таҳлили мавзӯъ ва нақли мазмун бар арзёбии бадеӣ афзалият дошта, арзиши осори адибон дар заминаи бархӯрди шоирону нависандагон бо самти мавзӯии асар муайян гардидааст.

3. Вазъи нақди адабӣ дар маҷлисиҳои расмӣ, анҷуманҳои нависандагон, доираҳои илмӣ ва мақолаву гузоришҳои ба вазъи нақди нақд ихтисосёфта баррасӣ мешуд. Таърихи нақд таърихи андешаву мулоҳизаҳо дар бораи он низ буд. Дар ин равиш маҷалла мақолаҳои мунаққидон С. Табаров, М. Шукуров, Х. Отахонова, А. Сайфуллоев, Х. Шарифов, А. Сатторов, Ю. Акбаров, Х. Шодикулов ва дигаронро чоп кардааст, ки андешаҳои онро оид ба вазъи адабиёт фаро мегирифт. Нақди адабӣ дар доираи маҳдуди идеологӣ (мафкуравӣ) амал мекарда бошад ҳам, аз ҷиҳати методологӣ ва назарӣ тадриҷан қавӣ мешуд, масъалаҳои адабиёти муосир, назму насрро ба муҳокима мекашид, таъсираш ба чараёни адабӣ эҳсос мешуд. Вай ҳамчун ҷузъи муҳими адабиёту фарҳанг ва афкори илмӣ адабӣ дар ҷомеа мақом пайдо мекард.

4. Мутобиқи тадқиқоти мо мақолаҳои чопшуда ташаккули тадриҷии нақди адабӣ ва аз ҷиҳати ҳунар ба нақди русӣ наздик шудани онро нишон медиҳад. Ба ҳам қаробат пайдо кардани масъалаҳои куллии зебоишиносӣ ва назарияи адабиёт низ дар маводи чопшуда ба мушоҳида мерасад. Назари воқеъбин имконият фароҳам овардааст, ки нақди адабӣ аз мавқеи таърихият ба масъалаҳои анъана ва навоарӣ, робитаи адабиёти гузаштаву имрӯза ва навҷӯйҳо дар ин замина муносибат намояд. Мавқеи мафкуравӣ ва иҷтимоии нақд нақши онро дар чараёни инкишофи адабиёт муайян мекард.

5. Нақди адабӣ дар баробари арзёбии осори адабӣ ба таҳлилу баррасии нақди нақд низ даст ёфт. Бар асоси тадқиқоти мо дар ин замина мақолаҳои С. Табаров, М. Шукуров, А. Сатторов, А. Ҳакимов,

Ю. Акбаров ва дигарон, ки маҷалла мутассил ҷоп кардааст, таъсиргузор буданд. Дар мақолаҳое, ки марбути нақди нақд ҳастанд, дастовардҳои он арзёбӣ шуда, меъёри баҳо додан ба осори адабӣ муайян карда шудааст, ки ин равиш савияи ҳунарии мунаққид ва нақдро низ муайян мекунад, ки то ҷое ифодагари таърих ва равиши инкишофи нақди адабӣ низ мебошад.

6. Дар мақолаҳои нашршуда мунаққидон ба масъалаҳои хусусияти бадеии шеър диққат дода, доир ба бурду бохт ва дигар масоили ҳунарии он андеша рондаанд. Дар ин равиш масъалаи ҳиссиёти шахсӣ ва граждони дар шеър мавриди баҳси ҷиддии нақди адабӣ қарор доштааст. Эҳсоси шахсӣ ва руҳияи инфиродии фард дар шеър решаҳои қадима дошта, нақди замон ба ин масъала назари манфӣ дошт ва марбут мешуд ба маҳдудиятҳои идеологие, ки барои шахс таъин шуда буд. Ин равиш дар як давраи муайян нақди адабиро аз масири аслии шинохти шеър ва махсусиятҳои мундариҷавию ҳунарии он дур доштааст.

7. Натиҷаи пажӯҳиш бозгӯи он аст, ки муборизаи идеологӣ асоси мавзӯи иҷтимоии наср қарор гирифта, нақди наср дар мақолаҳои нашршуда асоси идеологӣ дошта, дар ин замина нақши мавзӯҳои иҷтимоӣ дар инкишофи наср муайян гардидааст. Ин гуна мақолаҳои танқидӣ хусусияти иҷтимоии публитсистӣ дошта, метавон онро нақди рӯзномавӣ низ унвон кард. Мавзӯҳои меҳнат, кишоварзӣ, заҳмати табақаҳои гуногуни ҷомеа (коргару муаллим, табибу ҳунарманд ва ғ.) асоси арзёбиҳои таҳлилиро дар нақди адабии маҷалла ташкил додааст. Проблемаи асосии методологии адабиёт дар нақд таносуби таъриху замони ҳозира доништа шуда, дар шароити сохтмони сотсиалистӣ нақд романи таърихро дар ин равиш муассир ҳисоб кардааст.

8. Нақди адабӣ типҳои қаҳрамони адабиёти ин давраро муайян карда, ходимони сиёсӣ, инкилобӣ, давлатӣ, роҳбарони ҳизбу давлат, шахсиятҳои маъруфи таърихӣ ва фарҳангиро ҷеҳраҳои таъсиргузор дар ин равиш муаррифӣ кардааст. Нақд типҳои замони, ки ғояҳои ҳизбу давлатро ифода мекунанд, мусбат мешуморид. Дар ин замина масъалаи

кахрамони нави адабиёт дар нақди ин давра проблемаи меҳварӣ ба шумор меравад. Талаби тасвири инсони фаъоли ҷомеаи Шӯравӣ низ аз ҳадафҳои ҳунарии нақди адабӣ буда, ба арзёбии образи зан эътибори хос дода шудааст.

9. Зимни таҳқиқ ба хулоса омадем, ки маҷалла дар нақди осори бадеӣ ба унсурҳои асосии эҷоди бадеӣ-характер, образ, сохтор, забону тарзи баён бештар таваҷҷуҳ карда, дар ин росто маҳорати ҳунарий ва сабки нависандагонро арзёбӣ намудааст. Меъёри арзёбӣ хуб дониستاني мероси классикӣ, адабиёти халқҳои дигар ва таҷрибаи ҳаёт эътироф шуда, зебоии асари бадеӣ қисми таркибии маҳорати ҳунарий ва арзиши зебоишинохтии он доништа шудааст.

10. Таваҷҷуҳ ба таҳлили мавзӯӣ ва тамоюлҳои ғоявӣ асоси ҷустуҷӯҳои муаллифони мақолаҳои ҷопшударо ташкил дода, дар ин равиш таҳлили иҷтимоии назму наср, муносибати он ба донишу ҳикмат, пешрафти ҷомеа, бо назардошти нақши лирикаӣ ҳиссӣ ва ғарҷданӣ, саликаи ҳунарий ва тасвири бадеӣ амалӣ шудааст. Дар нақд мавзӯҳои Ватану ватандӯстӣ, обзори шеърӣ насри солоне, эҷодиёти шоирони ҷавон, масъалаҳои интернационализм, халқпарварӣ, ишқ ва ахлоқӣ, иҷтимоӣ арзёбӣ шудаанд. Дар мақолаҳо тамоюлоти ғоявии осори шоиру нависандагон дар заминаи тасвири инсони нав анҷом гирифта, бурду бохти осори адабӣ дар ин росто нишон дода шудааст. Тамоюли иҷтимоӣ дар нақд «ғарҷданият»-ро моҳияти ҳунарии осори бадеӣ шинохтааст, ки падидаи замон буд.

11. Таваҷҷуҳ ба нақди шеър ва жанрҳои он дар мақолаҳое, ки маҷалла ҷоп кардааст, афзоиш ёфта, дар ин равиш нақди дoston ҷойгоҳи хос доштааст. Муаллифон ба арзёбии навҳои дoston таваҷҷуҳ карда, дар шинохти хусусиятҳои жанрии он саъй намудаанд. Дар маҷмӯъ дар мақолаҳои танқидии дар ин боб нашршуда муаллифон пешрафти дostonро дар мисоли эҷодиёти М. Турсунзода, М. Миршакар, А. Шукӯҳӣ, Ғаффор Мирзо, М. Қаноат ва дигарон муайян карда, дostonи лирикиро падидаи нав дар адабиёти тоҷик шинохтаанд.

12. Дар аксари мақолаҳои оид ба масъалаи қаҳрамони лирикӣ чопшуда, қаҳрамони лирикӣ натиҷаи ҷустуҷӯи дунёи маънавии инсон дар дoston шинохта шуда, зуҳури чеҳраи маънавии он омили ривочи шеърӣ фалсафӣ дониста шудааст. Дар ин навъи арзёбӣ субъекти лирикӣ муборизи дунёи куҳнаву нав буда, қаҳрамони лирикӣ шахсияти мутобиқи замон ва мафкураи давр мебошад.

13. Натиҷаи пажӯҳиш бозгӯи он аст, ки Маҷалла таҷрибаи нақди шӯравии давраи мавриди назарро асоси фаъолият қарор дода, ба ироа ва ҳалли муҳимтарин масъалаҳои назарӣ ва амалии адабӣ то ҷое, ки имконпазир буда, даст ёфтааст. Фаъолияти маҷалла дар ин равиш садоқати онро ба ягонагии ғоявию ҳунарии нақди замони Шӯравӣ собит мекунад, ки гоҳо бар зарари адабиёти асил низ сурат гирифтааст.

РҶҶХАТИ АДАБИЁТ

1. Сарчашмаҳо ба забони тоҷикӣ

1. Айни С. «Куллиёт». Ҷилди 9. Публицистика, мақола, хитоба ва фелетонҳо. Ба ҷоп тайёркунандагон К.Айни, А.Маниёзов, С.Айни / Садриддин Айни. – Душанбе: Ирфон, 1969. - 416 с.
2. Айни С. “Куллиёт”. Ҷилди 1. Шеърҳо / С.Айни, - Душанбе: Бунёди адабии С.Айни, 2018. – 568 с.
3. Айни С. Намунаи адабиёти тоҷик. /С.Айни, - Душанбе: Адиб,2010. – 448 с.
4. Лоҳутӣ А. Куллиёт. Ҷилди 6. Тартибдиҳандагон Ҷ. Бону-Лоҳутӣ ва А. Розенфельд /Абулқосим Лоҳутӣ. - Душанбе: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1963. - 356 с.
5. Мунтахаби «Тарҷумон-ул-балоғ» ва «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» / Таҳияи матн, муқаддима ва тавзеҳоти Х.Шарифов. - Душанбе: Дониш, 1987. - 144 с.
6. Миршакар М. Куллиёт. Ҷилди 2. Нутқу мақолаҳои публицистӣ / Мирсаид Миршакар. - Душанбе:Ирфон, 1973. - 476 с.
7. Миршакар М. Куллиёт. Ҷилди 3. Нутқу мақолаҳои публицистӣ / Мирсаид Миршакар.-Душанбе:Ирфон, 1973. - 420 с.
8. Розӣ Шамси Қайс. Ал-мӯъҷам / Шамси Қайси Розӣ.-Душанбе: Адиб, 1991.- 464 с.
9. Тӯсӣ Насируддин. Меъёр–ул-ашъор / Насируддин Тӯсӣ, - Душанбе: Ориёно, 1992. - 152 с.
10. Турсунзода М. Куллиёт, Ҷилди 3. Осори адабӣ-танқидӣ. Мураттиб ва муаллифи эзоҳот Ю.Бобоев / - Мирзо Турсунзода -Душанбе: Ирфон, 1979. – 432с.
11. Турсунзода М. Куллиёт. Ҷилди 4. Мақолаҳо ва тарҷумаҳо. Тартибдиҳандагон Ф.Турсунзода, Х.Отахонова, / Мирзо Турсунзода.- Душанбе: Ирфон, 1985. - 352с.
12. Улуғзоде С. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 4 / С.Улуғ-заде. – Душанбе: Ирфон, 1976.

13. Фарзона. Дарёи сӯзон: Маҷмӯаи мақолаҳо / Фарзона. - Душанбе: Адиб, 2014. - 240 с.

2.Адабиёти илмӣ-назариявӣ ба забони тоҷикӣ

14. Абдулло С. Нури сухан / С.Абдулло.- Олмотӣ: Дайк-Пресс, 2005.- 232с.

15. Абдуллоҳ С. Рӯшаноии сухан / С.Абдуллоҳ. - Душанбе: Бухоро, 2015. - 352с.

16. Абдуманнонов А. Нуқтаи назар / А.Абдуманнонов. - Душанбе: Адиб, 1990. - 264с.

17. Абдусаттор А. Лоик ва суннати рубоисарой: Асрори шеърӣ марғуб / А.Абдусаттор. - Душанбе: Адиб, 2005. - С. 48-56.

18. Адибони ноқид: Маводи дувумин хонишҳои Варзоб «Муаммоҳои нақди нависанда» / - Душанбе: Дониш, 1990.-300с.

19. Азимов А. Воқеияти зиндагӣ ва матбуоти тоҷик / А.Азимов.- Душанбе: Сино, 2000. - 186 с.

20. Алиасғари Бувандии Шаҳриёрӣ. Сайри таҳаввули шеърӣ нав дар адабиёти тоҷикӣ. Рисола барои дарёфти дараҷаи номзади илмҳои филологӣ. - Техрон-Душанбе, 2002.-164 с.

21. Акбаров Ю. Қисмати инсон ва қисмати шеър / Ю.Аkbаров.-Душанбе: Дониш, 1980. - 196 с.

22. Акбарзода Ю. Нубуғи шоир ва булуги шеър / Ю.Акбарзода.-Хучанд, 2013. - 219 с.

23. Арасту. Поэтика / Арасту. – Душанбе: Бухоро, 2016.-120 с.

24. Асозода Х. Адабиёти тоҷик дар садаи 20 / Х.Асозода.-Душанбе: Маориф, 1999. - 448 с.

25. Асозода Х. Таърихи адабиёти навини тоҷик / Х.Асозода. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014. -672 с.

26. Атахонов Т. Фарҳанги истилоҳоти адабиётшиносӣ / Т.Атахонов.- Душанбе: Ирфон, 2002. - 156 с.

27. Афсаҳзод А. Дар сафи бузургон / А.Афсаҳзод. - Душанбе: Ирфон, 1986. - 334 с.
28. Аъзамзод С. Адабиёт ва маърифати нақд (Масъалаҳои шинохти таърихи адабиёт ва нақди адабии тоҷикии садаи бист): Маҷмӯаи мақолаҳо / С.Аъзамзод. - Хучанд: Анис, 2012.-200 с.
29. Бақозода Қ. Нависанда ва идеали замон / Қ.Бақозода.-Душанбе: Адиб, 1987. - 256 с.
30. Бақозода Қ. Андеша ва чехраҳои адабӣ / Қ.Бақозода.- Душанбе: Адиб, 2005. - 180 с.
31. Бариева М. «Савтҳои форсӣ» ва афкори адабии тоҷик / М.Бариева. - Душанбе: Деваштич, 2007. - 50 с.
32. Бароханӣ Р. Тилло дар мис / Р.Бароханӣ. - Техрон: Фирдавсӣ, 1376. - 114 с.
33. Баҳор М. Сабкшиносӣ / М.Баҳор. - Душанбе: Бухоро, 2012.-570 с.
34. Бобоев Ю. Эстетика ва қадамҳои насру назми тоҷик /Ю.Бобоев. - Душанбе: Адиб, 1988. - 528 с.
35. Ваҳҳоб Р. Поэтикаи вазн ва хусусиятҳои ритмии назми муосири тоҷик / Р.Ваҳҳоб. - Душанбе, 2009. - 200 с.
36. Ваҳҳоб Р. Адабиёт ва фарҳанги миллий / Р.Ваҳҳоб.-Душанбе: Адиб, 2011. - 224 с.
37. Ваҳҳобзода Р. Шеър ва дониш / Р.Ваҳҳобзода, - Душанбе: Адиб, 2017. - 188 саҳифа.
38. Гулназар. Лоикӣ чун Лоикӣ /Гулназар, Душанбе: Сурушан, 2000. - 82с.
39. Ғаффоров У. Дурдона ва дарё / У.Ғаффоров. -Хучанд: Ношир, 2014. - 164 с.
40. Давронов А. Адабиёт ва воқеият / А.Давронов. - Душанбе: Хумо, 2003. - 258 с.
41. Давронов А. Адабиёт ва маърифати инсон / А.Давронов -Душанбе: Статус, 2006. – 304 с.
42. Давронов А. Нақди адабӣ ва равандҳои адабиёт / А.Давронов. - Душанбе: Шаҳпар, 2012. - 206 с.

43. Давронов С. Вазни шеъри Абулқосим Лохутӣ / С.Давронов. - Душанбе: Дониш, 1974. - 163 с.
44. Давронов С. Сохти шеъри тоҷикӣ / С.Давронов. - Душанбе: Ирфон, 1976. - 25 с.
45. Зарринқӯб А. Нақди адабӣ / А.Зарринқӯб. -Душанбе: Ирфон, 2017. - 712 с.
46. Зеҳнӣ Т. Чанд сухани судманд / Т.Зеҳнӣ. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 160 с.
47. Зеҳнӣ Т. Санъати сухан / Т.Зеҳнӣ, - Душанбе: Ирфон, 1978. - 302 с.
48. Карим Б. Часорати шоир / Б.Карим, - Москва: Трансдарнаука, 2001.- 190 с.
49. Келдиёров Т. Муқаддасоти ашъори шоир Лоик Шералӣ / Т. Келдиёров // Шоири хуршеду дарё. - Хучанд: Ношир, 2011. - С. 165-177.
50. Комёр Т.В. Фунун ва саноеи адабӣ / Т.В.Комёр.-Душанбе: АИТ, 1993. - 52 с.
51. Кучаров А. Масъалаҳои матншиносии адабиёти тоҷик / А.Кучаров. - Душанбе: Маориф, 1994. - 140 с.
52. Кучаров А. Модарномаҳои устод Турсунзода ва Лоик Шералӣ / А.Кучаров. Турсунзода: Маҳорат ва садоқат. - Душанбе, 2011. - С. 46-57.
53. Қосим Н. Меҳру сеҳри шеър / Н.Қосим. - Душанбе: Маориф, 2014. - 440 с.
54. Лоикнома. Маҷмӯаи шеърҳо, ёддоштҳо ва мақолаҳо / Мураттиб ва муҳаррир А.Сайфуллоев. - Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2011.-104 с.
55. Маниёзов А. Таҳаввули шакли бадеӣ дар эҷодиёти устод Лохутӣ / А.Маниёзов // Ёдбуди Лохутӣ, Душанбе: Дониш. - 1974. - С. 135-139.
56. Маниёзов А. Шеъри нав ва баъзе масъалаҳои шеърӣ /А.Маниёзов // Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик, - Душанбе: Ирфон, 1970. - С. 243-252.
57. Марсияи хуршед. Таҳия, танзим ва виростории Ориёнфар (Сафар Абдулло). - Маскав: Нашриёти «Гуманитария»-и АТГ, 2001. - 288 с.

58. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 1. Адабиётшиносӣ ва танқид / Н.Маъсумӣ. - Душанбе: Ирфон, 1977. - 364 с.
59. Маҳкамова Б. Сад тарзи ифодаи як мафҳум дар шеъри Лоик / Б.Маҳкамова. - Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2002. - 27 с.
60. Маҳмадаминов А. Адабиётшиносӣ ва ҳудогоҳии миллӣ / А.Маҳмадаминов. - Душанбе: Сино, 1998. - 148 с.
61. Мирзоюнус М. Мулоҳизаҳо перомунӣ сабки ашъори устод Лоик / М.Мирзоюнус // Шоирӣ хуршеду дарё, - Хучанд: Ношир, 2011 - С. 91-99.
62. Муллоаҳмад М. Шоирӣ дардошноӣ миллат / М.Муллоаҳмад // Шоирӣ хуршеду дарё. - Хучанд: Ношир, 2011. - С. 52-63.
63. Мусулмонӣён Р. Назарияи адабиёт / Р.Мусулмонӣён. -Душанбе: Маориф, 1990. - 334 с.
64. Мусулмонӣён Р. Фурӯғи шеъри ҷонпарвар / Р.Мусулмонӣён. - Душанбе: Ирфон, 1984. - 367 с.
65. Мусулмонӣён Р. Асрори сухан / Р.Мусулмонӣён. - Душанбе: Ирфон, 1980. - 151 с.
66. Муталибов Р. Номаи ҳудогоҳӣ ва ҳудушносии миллӣ / Р.Муталибов. - Хучанд: Меъроҷ, 2011.-160 с.
67. Набиев А. Адабиёт ва нақди адабӣ / А.Набиев. - Душанбе: Адиб, 1993.-260 с.
68. Набиҷур А.Т. Ҳамин як қалби ман омӯҷоғи тиратон бошад / А.Т. Набиҷур // Марсияи хуршед. Таҳия, танзим ва виростории Ориёнфар (Сафар Абдулло). - Маскав: Нашриёти «Гуманитария» - и АТГ, 2001. - С. 12 - 30.
69. Нарзиқул М. Фурӯғи ҳастӣ / М.Нарзиқул. - Душанбе: Адиб, 2006.- 120с.
70. Насриддинов А. Фарҳанги мушкилоти адабиёт / А.Насриддинов. - Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1992. - 114 с.
71. Нурзод Н. Парниёни сабзи андеша. Маҷмӯи мақолаҳо дар нақди адабиёти муосир / Н.Нурзод. - Хучанд: Меъроҷ, 2014. - 308 с.

72. Ориёнфар (Сафар Абдулло) Шаранги андух / Ориёнфар.- Масква: Нашриёти «Гуманитария»-и Академияи илмҳои гуманитарӣ, 2001.-288 с.
73. Раҳмонов Ш. Мусаммат, ташаккул ва таҳаввули он / Ш.Раҳмонов. - Душанбе: Дониш, 1987. - 170 с.
74. Раҳмонов Ш. Таҳаввули воҳидҳои лирикӣ / Ш.Раҳмонов. -Душанбе: Адиб, 1986.-143 с.
75. Раҳмонов Ш. Таҳқиқ ва нақд / Ш.Раҳмонов. - Душанбе: Адиб, 2005. - 258 с.
76. Раҷабӣ М. Ба фикри ман / М.Раҷабӣ. - Душанбе: Деваштич, 2003. - 220 с.
77. Саидзода Ҷ. Дунёи шеърӣ Лоик / Ҷ.Саидзода. - Душанбе: Бухоро, 2013.- 139 с.
78. Сайфуллоев А. Аркони сухан / А.Сайфуллоев. - Душанбе: Маориф, 1985. - 272 с.
79. Сайфуллоев А. Фурӯғи маънавият / А.Сайфуллоев. - Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 2003.-616 с.
80. Сайфуллоев А. Уфукҳои тозаии наср. Нашри дувум бо таҳрир ва такмил дар се муҷаллад / А.Сайфуллоев. - Душанбе: Адиб, 2012. - Ҷилди 1.- 479 с. - Ҷилди 2. - 509 с. - Ҷилди 3.- 445 с.
81. Салимов Н. Осори Мирзо Турсунзода ва таҷдиди назар ба адабиёти шӯравии тоҷик / Н.Салимов // Суханвари мумтоз.-Хучанд: Нури маърифат, 2011.- С. 15-21.
82. Сатторзода А. Кухна ва нав / А.Сатторзода. - Душанбе: Адиб, 2004. - 254 с.
83. Сатторзода А. Аз Рӯдакӣ то Лоик / А.Сатторзода.-Душанбе: Адиб, 2013.-176 с.
84. Сатторов А. Нуқтаи пайванд / А.Сатторов. - Душанбе: Ирфон, 1982.- 240 с.
85. Сатторов А. Таърихчаи назариёти адабии тоҷикӣ / А.Сатторов. - Душанбе: Адиб, 2001.-134 с.

86. Саъдуллоев А. Хосияти адабиёт / А.Саъдуллоев. - Душанбе: Адиб, 2000.- 254 с.
87. Солеҳов Ш. Адабиёт ва шинохти он / Ш.Солеҳов.- Душанбе: Ирфон, 2009.-240 с.
88. Табаров С. Асосҳои назариявии танқиди адабӣ / С.Табаров. - Душанбе, 1999. - 240 с.
89. Табаров С. Луғати тоҷикӣ-русии истилоҳоти адабиётшиносӣ / С.Табаров. - Душанбе: Маориф, 1988. -149 с.
90. Тоиров У. Меъёр ва андозаҳои шеър / У.Тоиров.-Душанбе: Адиб, 2013. - 240 с.
91. Хоҷаева М. Ровии армони халқ / М.Хоҷаева.- Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1991.- 16 с.
92. Хоҷаева М. Дар ҷустуҷӯи ҷони сухан. Маҷмӯаи мақолаҳо / М.Хоҷаева.- Хучанд: Нашриёти давлатии ба номи Раҳим Ҷалил, 1993.-90 с.
93. Ҳакимов А. Шеър ва замон / А.Ҳакимов. - Душанбе: Ирфон, 1978. - 252 с.
94. Ҳакимов А. Дар қаламрави сухан / А.Ҳакимов. - Душанбе: Ирфон, 1982.-224 с.
95. Ҳамроев Ҷ. Таърихи нақди адабӣ / Ҷ.Ҳамроев. - Душанбе: Ирфон, 2006. - 236 с.
96. Ҳошим Р. Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо / Р.Ҳошим. - Душанбе: Адиб, 1988.-320 с.
97. Ҳусейнзода Ш. Баҳс ва андеша / Ш.Ҳусейнзода. -Душанбе: Ирфон, 1964.-264 с.
98. Ҳусейнзода Ш. Гуфтор аз ганҷи сухан / Ш.Ҳусейнзода. - Душанбе: Ирфон, 1982.-224 с.
99. Ҳусейнзода Ш. Дар бораи баъзе майлҳо дар шеъри муосири тоҷик / Ш.Ҳусейнзода. Масъалаҳои адабиёти муосири тоҷик-Душанбе: Ирфон, 1970.-С.220-232.

100. Хусейнзода Ш. Ҳабдаҳ мақола / Ш.Хусейнзода. - Душанбе: Хумо, 2007.-347 с.
101. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи 20 / М.Шакурии Бухорӣ. – Душанбе: Пайванд, 2006.-456 с.
102. Шарифов Х. Шоир ва шеър (Маҷмӯаи мақолаҳо) / Х.Шарифов.- Душанбе: Адиб, 1998.-218 с.
103. Шарифов Х. Каломӣ бадеъ / Х.Шарифов. - Душанбе: Адиб, 1991.- 160 с.
104. Шарифов Х. Нақд ва наққодӣ дар Тоҷикистон / Х.Шарифов. Озурдагон ва умедворон.- Душанбе: Сино, 2001. - С. 151-173.
105. Шарифов Х. Суннатҳои адабӣ / Х.Шарифов. - Душанбе: Деваштич, 2007.- 476 с.
106. Шарифов Х. Сухан аз адабиёти миллӣ / Х.Шарифов. - Душанбе, 2009.-476 с.
107. Шеърдӯст А. Чашмандози шеъри имрӯзи тоҷик / А.Шеърдӯст.- Душанбе: Адиб, 1997.-272 с.
108. Шукуров М. Сухан аз лирика ва мазмунӣ граҷданиӣ он / М.Шукуров // Масъалаҳои адабиёти муосир. - Душанбе: Ирфон, 1970. - С. 210-119.
109. Шукуров М. Илмӣ танқид ва санъати мунаққид / М.Шукуров. Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. - С. - 246-252.
110. Шукуров М. Танқид қувваи ғайол аст / М.Шукуров. Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. - С. 253-259.
111. Шукуров М. Гавҳариёни сухан бошем / М.Шукуров. Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. - С. 259-271.
112. Шукуров М. Барои танқиди таҳлили объективӣ / М.Шукуров. Паҳлӯҳои тадқиқи бадеӣ. - Душанбе: Ирфон, 1976. - С. 221-242.
113. Шукуров М. Анъана, ҳалқият ва маҳорат / М.Шукуров. -Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1964.-231 с.

3.Адабиёти илмӣ-назариявӣ ба забони русӣ

114. Абдулло С. Магические мосты. Сборник статей / С.Абдулло. - Алмааты: Дайк Прэсс, 2005. - 300 с.
115. Абрамович Г.Л. Элементы стихотворения / Г.Л.Абрамович // - Введения в литературоведении. - Москва: Учпедгиз, 1961. - С. 176-204.
116. Адмони В.Г. Свободный стих и традиционные формы организация стиха / В.Г. Адмони // Поэтика и действительность.-Москва: Советский писатель, 1975.-С. 256-282.
117. Асмус В. Вопросы теории и эстетики / В.Асмус. - Москва: Искусство, 1968. - 364 с.
118. Буало Н. Поэтические искусство / Н.Буало. - Москва: Наука, 1978.- 101 с.
119. Бахтин М. М. Литературно-критические статьи / М.М.Бахтин. - Москва: Художественная литература, 1986. - 543 с.
120. Бунин А. Наука о литературе / А.Бунин. - Москва: Современник, 1980. - 334 с.
121. Веселовский А.Н. Историческая поэтика / А.Н.Веселовский. - Ленинград, 1940. - 290 с.
122. Гаспаров М.Л. Очерк истории русского стиха: Метрика, ритмика, рифма, строфика / М.Л.Гаспаров. - Москва, 1984. - 319 с.
123. Гинзбург Л.О. лирике / Л.Гинзбург. - Москва. - Ленинград: Советский писатель, 1964.-382 с.
124. Гусейнов Б.М. Новое и новаторские в современной персидской поэзии / Б.М.Гусейнов // Теоретические проблемы восточных литератур. - Москва: Наука, 1969. - С. 112-122.
125. Давронов А. Зелёная книга времён (сборник статей) /А.Давронов. - Душанбе: Шахпар, 2012. - 411 с.
126. Джумаев Ш. Литературно-критические взгляды Мирзо Турсунзаде. Автореф. диссер. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук / Ш.Джумаев. - Душанбе, 1986.-24 с.

127. Добролюбов Н.А. Литературная критика: В 2-х Т.Т 2/ сост. примеч. Н.Соколова. / - Ленинград: Художественная литература, 1984.-520 с.
128. Илина И. Припугнут, чтоб другим неповадно было / И.Илина // Трудные вопросы истории. - Москва: Политиздат, 1991. - С. 174-185
129. Кожин В. Ситихи и поэзия / В.Кожин. - Москва: Сов. Россия, 1980. - 304 с.
130. Квятовский А. Поэтический словарь / А.Квятовский. - Москва: Советская энциклопедия, 1966.-375 с.
131. Коваленков А.А. Степень точности. Заметки о стихе / А.А.Коваленков. - Москва: Сов. писатель, 1972.-143 с.
132. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста / Ю.М.Лотман. - Ленинград: Просвещение, 1972. - 238 с.
133. Маяковский В.В. Как делать стихи / В.В.Маяковский.-Москва: Сов. писатель, 1952.-50 с.
134. Михайлов А. Два ключа / А.Михайлов. - Москва: Советский писатель, 1981.-368 с.
135. Михайлов А. Тайни поэзии: Критических эссе / А.А.Михайлов.-Москва: Современник, 1980.-335 с.
136. Никонов В.А. Стих и язык / В. А. Никонов // Проблемы восточного стихосложения. Сбор. статей. - Москва: Наука, 1973. - С.4-15.
137. Писатель и критики: Матер. научно-теоретической конференции «Проблемы писательский критики». / - Душанбе: Дониш, - 1987.- 212 с.
138. Проблемы писательский критики: Сбор. науч. трудов.-Душанбе: ТГУ, 1987.-88 с.
139. Смоленский Я. В союзе звуков, чувств и дум / Я.Смоленский.-Москва: Советская Россия, 1976.-324 с.
140. Теоретика-литературные итоги XX века: художественный текст в контекст культуры. Т.1.-М: Наука, 2003.
141. Теоретика-литературные итоги XX века: художественный текст в контекст культуры. Т.2.-М: Наука, 2003.

142. Тимофеев Л. Слова в стихе / Л.Тимофеев. - Москва: Советский писатель, 1987.-421 с.
143. Томашевский Б.В. Стих и язык / Б.В.Томашевский, - М. - Л. Художественная литература.
144. Троцкий Л.Д. Литература и революция / Л.Д.Троцкий.-Москва: Политиздат, 1991.- 400 с.
145. Хамраев Дж. Таджикская литературная критика в 60-80-годах 20 века. Автореф. диссер. на соис. уч. стип. докт. филол. наук / Дж. Хамраев. - Душанбе, 2006. - 52 с.
146. Храпченко М.Б. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы / М.Б.Храпченко.-Москва: Художественная литература, 1977.-445 с.
147. Чалисова Н.Ю. Некоторые аспекты интерпретации учения о таджикско-персидской поэтике / Н.Ю.Чалисова // Тез.док. Всесоюз.наук. конф.- Душанбе, 1982.-С.176-177.
148. Якобсон Р. Работе по поэтике / Сост. и общ. ред. М.Л. Гаспарова.- Москва: Прогресс, 1987.-464 с.

4.Адабиёти илмӣ-назариявӣ ба забони форсӣ

149. Бароханӣ Р. Тилло дар мис / Р.Бароханӣ.-Техрон: Нигоҳ, 1376.-114 с.
150. Вилямз Р. Реализм ва румони муосир / Р.Вилямз // Назарияи румон.-Техрон, 1374.-С.89-103.
151. Дуктур Ҷаъфар Муайиди Шерозӣ. Шеърӣ форсӣ аз машрутият то имрӯз, ҳамроҳ бо нақди соҳибназарон ва мабоҳиси шеърӣ муосир / Дуктур Ҷаъфар Муайиди Шерозӣ.-Техрон, 1357.-340 с.
152. Кадканӣ Ш. Суварӣ ҳаёл дар шеърӣ форсӣ / Шафеъии Кадканӣ.-Техрон: Огоҳ, 1366.-732 с.
153. Футӯҳӣ М. Балоғати тасвир / М.Футӯҳӣ.-Техрон: Сухан, 1385.-464 с.
154. Фурӯзонфар Б. Сухан ва суҳанварон / Б.Фурӯзонфар.-Техрон: Интишороти Хоразмӣ, 1369.-808 с.

155. Хумой Қ. Фунуни балоғат ва санооти адабӣ / Қ.Хумой.-Техрон: Хумо, 1368.-422 с.
156. Шамисо С. Баён ва маонӣ / С.Шамисо.-Техрон: Фирдавс, 1374.-256 с.
157. Шамисо С. Сабкшиносии шеър. С.Шамисо.-Техрон: Фирдавс, 1374. - 430 с.

5. Мақолаҳо дар рӯзнамаҳо ва маҷаллаҳо ба забони тоҷикӣ

158. Абдуманнонов А. Сухан аз қаҳрамони лирикӣ / А.Абдуманнонов // Садои Шарқ. - 1975. - № 11. - С.100 - 107.
159. Абдуманнонов А. Нависандаи мумтоз / А.Абдуманнонов // Садои Шарқ. - 1984. - № 10. - С. 114 - 117.
160. Акбаров Ю. Вазифаҳои муқаддаси танқид / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ. - 1985. - № 12. - С.104 - 113.
161. Акбаров Ю. Таҳқиқи бадеӣ ва ҳақиқати зиндагӣ / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ. - 1973. - № 11. - С.105 - 112.
162. Акбаров Ю. Дар ҷаҳон болу пари хеш кушодан омӯз / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ. - 1982. - № 11. - С.105 - 116.
163. Акбаров Ю. Шебу фарози таҳқиқи шеър / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ. - 1983. - №3. - С.136 - 148.
164. Акбаров Ю. Хоки Ватан аз тахти Сулаймон хуштар / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ. - 1971. - № 3. - С.137 - 152.
165. Акбаров Ю. Рӯҳи граждании шеър / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ.- 1981. - № 11. - С.135 - 145.
166. Акбаров Ю. Таъвоноии рӯҳи инсон / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ.- 1976. - № 1. - С.134 - 143.
167. Акбаров Ю. Роҳ ба сӯи дили инсон / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ.- 1976. - № 5. - С.119 - 129.
168. Акбаров Ю. Дар роҳи ҷустуҷӯ / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ. - 1973. - № 4. - С.126 - 133.

169. Акбаров Ю. Шеър хаёлангезу шӯронанда бошад / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ. - 1981. - № 6. - С.111 - 128.
170. Акбаров Ю. Созҳои ҳамнаво / Ю.Аkbаров // Садои Шарқ. - 1971. - № 12. - С.125 - 134.
171. Аминов А. Лаҳни зӯракӣ / А.Аминов // Садои Шарқ. - 1991. - № 11. - С.136 - 139.
172. Амонов Р. Ҳақиқати бадеӣ ва ҳақиқати зиндагӣ / Р.Амонов // Садои Шарқ. - 1973. - № 7. - С.115 - 127.
173. Амонов Р. Насри соли 1976 / Р.Амонов // Садои Шарқ. - 1976. - № 10. - С.121 - 129.
174. Амонов Р. Сухани нав дар бораи Бухоро / Р.Амонов // Садои Шарқ. - 1976. - № 11. - С.111 - 122.
175. Афсаҳзод А. Чехраи эҷодии нависанда / А.Афсаҳзод // Садои Шарқ. - 1994. - № 3 - 4. - С.102 - 112.
176. Бақозода Қ. Танқид ва масъалаҳои адабиёт / Қ.Бақозода // Садои Шарқ. - 1979. - № 1. - С.125 - 134.
177. Бақозода Қ. Тасвири инсон дар ҳикоя / Қ.Бақозода // Садои Шарқ. - 1973. - № 9. - С.126 - 138.
178. Бақозода Қ. Ҳақиқати зиндагӣ ва вазъи наср / Қ.Бақозода // Садои Шарқ. - 1983. - № 1. - С.99 - 105.
179. Бақозода Қ. Наср ва воқеияти замони ҷанг / Қ.Бақозода // Садои Шарқ. - 1984. - № 5. - С.99 - 105.
180. Бақозода Қ. Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар насри тоҷик / Қ.Бақозода // Садои Шарқ. - 1982. - № 4. - С.114 - 123.
181. Бақозода Қ. Фаъолиятмандии иҷтимоии қаҳрамон / Қ.Бақозода // Садои Шарқ. - 1976. - № 3. - С.133. - 141.
182. Бобоев Ю. Гуфтор аз ашъори тозаи шоир / Ю.Бобоев // Садои Шарқ. - 1969. - № 11. - С.115 - 126.
183. Бобоев Ю. Инқилоб ва таҳаввули роман / Ю.Бобоев // Садои Шарқ. - 1977. - № 12. - С. 108 - 114.

184. Ваҳҳобиён Р. Қадри одам / Р.Ваҳҳобиён // Садои Шарқ. - 1989. - № 3. - С.136 - 140.
185. Ваҳҳобиён Р. Набзи сухан / Р.Ваҳҳобиён // Садои Шарқ. - 1989. - № 6. - С.122 - 130.
186. Вола А. Шеър ва ҷомеа / А.Вола // Садои Шарқ. - 1968. - № 2. - С.97 - 103.
187. Гулназар. Оинаи беғубори ман / Гулназар // Садои Шарқ. - 1992. - № 5. - С.125 - 133.
188. Ғаффоров Р. Бо сухан ҷаҳон бояд орост / Р.Ғаффоров // Садои Шарқ. - 1988. - № 8. - С.137 - 144.
189. Ғаффоров Р. Масъалаҳои насри муосир / Р.Ғаффоров // Садои Шарқ. - 1988. - № 7. - С.110 - 112.
190. Давронов С. Ватан аз кучо сар мешавад? / С.Давронов // Маданияти Тоҷикистон. - 1980. - 24 феврал.
191. Давронов С. Навпардозҳои Лоҳутӣ / С.Давронов // Садои Шарқ. - 1967. - № 2. - С. 138 - 147.
192. Жола Б. Шеъри нав чист? / Б.Жола // Садои Шарқ. - 1966. - № 2. - С. 91 - 99.
193. Икромӣ Ҷ. Дарси устод / Ҷ.Икромӣ // Садои Шарқ. - 1978. - № 4. - С.113 - 124.
194. Исмоил Ш. Мақоми адиб / Ш.Исмоил // Садои Шарқ. - 1991. - № 5. - С.108 - 112.
195. Камолиддинов Б. Масъалаҳои насри муосир / Ш.Камолиддинов // Садои Шарқ. - 1988. - № 7. - С.115 - 116.
196. Келдиев Г. Замини барӯманди шеър / Г.Келдиев // Садои Шарқ. - 1990. - № 8. - С. 129 - 133.
197. Кӯҳзод Ҷ. Масъалаҳои насри муосир / Ҷ.Кӯҳзод // Садои Шарқ. - 1988. - № 3. - С.106 - 112.
198. Қаноат М. Вазъияти назми имрӯзаи тоҷик / М.Қаноат // Садои Шарқ. - 1971. - № 7. - С.93 - 102.

199. Қаноат М. Адабиёти советии тоҷик дар партави қарорҳои съезди XXVII КПСС / М.Қаноат // Садои Шарқ. – 1986. - № 6. – с. 11-27.
200. «Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт» / Садои Шарқ.- 1973.- № 12. - . - С. 134 - 139.
201. Масъалаҳои насри муосир /Садои Шарқ. - 1973. - № 7. - С.109 - 138.
202. Маҳкамова Ш. Қаҳрамони мусбат ва тасвири замон / Ш.Маҳкамова // Садои Шарқ. - 1973. - № 6. - С.126 - 131.
203. Маъмур С. Ҷавоб ба Ю. Акбаров / С.Маъмур // Садои Шарқ. - 1982. - № 11. - С.105 - 116.
204. Мирзозода Х. Назаре ба мақолаҳои танқидӣ ва илмӣ – тадқиқотии журнали «Садои Шарқ» / Х.Мирзозода // Садои Шарқ. - 1973. - № 3. - С.120 - 137.
205. Мирзозода Х. Розҳои маҳрамона ё сурудҳои замони / Х.Мирзозода // Садои Шарқ. - 1976. - № 8. - С.124 - 139.
206. Муллоҷонов М. Хонанда, китоб, нависанда / М.Муллоҷонов // Садои Шарқ. - 1979. - № 8. -С.136 - 144.
207. Муслмонӣ Р. Ҷаҳонро ба бад наспарем / Р.Муслмонӣ // Садои Шарқ. - 1988. - № 6. - С.120 - 126.
208. Муслмонқулов Р.Шеър машғал аст / Р.Муслмонқулов // Садои Шарқ. - 1991. - № 3. - С.122 - 126.
209. Муъмин Қ. Бо роҳи Ленин ва партия / М.Қаноат // Садои Шарқ.- 1980. - № 1. - С.3 - 7.
210. Муҳаммадиев Ҳ. Сеҳри маҳорат / Ҳ.Муҳаммадиев // Садои Шарқ.- 1972. - № 3. - С.135 - 137.
211. Муҳаммадиев Ҳ.Файзи резаборон // Садои Шарқ. - 1976. - № 3. - С.154 - 155.
212. Набиев А. Андешаҳои моҳиятӣ / А.Набиев // Садои Шарқ. - 1978. - № 12. - С.141 - 146.
213. Набиев А. Дар роҳи ҷустуҷӯ / А.Набиев // Садои Шарқ. - 1973. - № 8. - С.140 - 147.

214. Набиев А. Бархе аз вижагиҳои хунарии румонҳои Раҳим Ҷалил / А.Набиев // Садои Шарқ. - 1984. - № 5. - С.112 - 128.
215. Набиев А. Дар ҷамъбасти мубоҳисаи наср / А.Набиев // Садои Шарқ. - 1988. - № 7. - С.120 - 128.
216. Насриддинов А. Ҳадиси хирад ва озодагӣ / А.Насриддинов // Садои Шарқ. - 1988. - № 7. - С.125 - 128.
217. Отахонова Х. Мавқеи танқиди адабӣ дар инкишофи адабиёт / Х.Отахонова // Садои Шарқ. - 1976. - № 3. - С.105 - 115.
218. Отахонова Х. Шеърҳои соли 1976 / Х.Отахонова // Садои Шарқ. - 1976. - № 10. - С.131 - 141.
219. Отахонова Х. Адиби маҳбуби мо / Х.Отахонова // Садои Шарқ. - 1959. - № 11. - С.120 - 127.
220. Салимов Н. Роҳи камолот / Носир Салимов // Садои Шарқ. - 1986. - № 3. - С. 125 - 127.
221. Салимов Н. Сароби хунин / Н.Салимов // Садои Шарқ. - 1989. - № 12. - С.131 - 138.
222. Салимов Н. Дар масири таърих / Н.Салимов // Садои Шарқ. - 1988. - № 12. - С. 108 - 119.
223. Сайфуллоев А. Танқиди адабӣ дар мубориза барои идеалҳои коммунизм / А.Сайфуллоев // Тоҷикистони Советӣ. - 1971. - 11 октябр.
224. Сайфуллоев А. Танқид ва адабиёти имрӯз / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1972. - № 6. - С.111 - 122.
225. Сайфуллоев А. Мавзӯҳои таърихӣ ва ақидаҳои интернационали нависанда / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1973. - № 11. - С.112 - 125.
226. Сайфуллоев А. Роман-эпопея / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1977. - № 4. - С. 90 - 110.
227. Сайфуллоев А. Шеърҳои эҳсоси андеша / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1982. - № 12. - С.99 - 105.
228. Сайфуллоев А. Роҷа дар Кремл / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1971. - № 1. - С.115 - 131.

229. Сайфуллоев А. Шеър нидои зиндагист / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1971. - № 5. - С.97 - 129.
230. Сайфуллоев А. Паймонаи муҳаббат / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1974. - № 3. - С. 125 - 134.
231. Сайфуллоев А. Назаре ба таърихияти шеъри муосир / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1987. - № 7. - С.121 - 127.
232. Сайфуллоев А.Достони Сино / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1982. - № 6. - С.92 - 101.
233. Сайфуллоев А. Образи одамони нав дар «Ёддоштҳо» / А. Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1959. - № 4. - С.94 - 110.
234. Сайфуллоев А. Роман дар бораи синфи коргар / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1959. - № 9. -С.139 - 152.
235. Сайфуллоев А. Ақидаҳои нави одамони кӯҳна / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1964. - № 8. - С. 149 - 156.
236. Сайфуллоев А. Инқилоби наср / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ.-1968. - № 4. - С.107 - 118.
237. Сайфуллоев А. Пару боли сухан / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ.- 1975.- №3. - С.120 - 127.
238. Сайфуллоев А. Бурду боҳти насри тоҷик / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1976. - № 7. - С. 64 - 76.
239. Сайфуллоев А. Симои эҷодии нависанда / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1980. - № 12. - С.131 - 137.
240. Сайфуллоев А. Бурду боҳти санъаткор / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1986. - № 11. - С.102 - 111.
241. Сайфуллоев А. Ягонагии ғоявӣ / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ.-1976. - № 1. - С.123 - 133.
242. Сайфуллоев А. Бозгӯи чанд муаммо / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ. - 1989. - № 2. - С.123 - 133.
243. Сайфуллоев А. Санъати навоарӣ / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ.- 1971. - № 2. - С.111 - 120.

244. Сайфуллоев А. Зинаи камолот / А.Сайфуллоев // Садои Шарқ.-1977. - № 4. - С.110 - 116.
245. Сатторов А. Нуқсу камоли танқид / А.Сатторов // Садои Шарқ.-1969. - № 4. - С.127 - 145.
246. Сатторов А. Самараи меҳнат ва ҷустуҷӯ / А.Сатторов // Садои Шарқ. - 1966. - № 6. - С.127 - 137.
247. Сатторов А. Эҳсоси иҷтимоӣ ва ҳунари шеър / А.Сатторов // Садои Шарқ. - 1982. - № 3. - С.127 - 137.
248. Сатторов А. Қайдҳо дар ҳошияи кулӣи шоир / А.Сатторов // Садои Шарқ. - 1974. - № 1. - С.136 - 147.
249. Сатторов А. Шеър ва зиндагӣ / А.Сатторов // Садои Шарқ. - 1975. - № 10. - С.130 - 145.
250. Сатторов А. Шеър бояд шеър бошад / А.Сатторов // Садои Шарқ.-1976. - № 2. - С.123 - 140.
251. Сатторов А. Сарнавишти инсони покӣ / А.Сатторов // Садои Шарқ. - 1989. - № 6. - С.108 - 117.
252. Саъдизода С. Қиссаи рӯзгори ҷӯғиён / С.Саъдизода // Садои Шарқ.-1974. - № 4. - С.144 - 147.
253. Солеҳ Ш. Ҷустуҷӯҳои эҷодӣ дар ҳикояҳои муосир / Ш.Солеҳ // Садои Шарқ. – 1994. - № 5-8. – С. 73-78.
254. Табаров С. Саҳифаҳои нави дostonсарой / С.Табаров // Садои Шарқ. - 1972. - № 3. - С.132 - 145.
255. Табаров С. Ҳақиқатро бояд кушода гуфт / С.Табаров // Садои Шарқ. - 1983. - № 11. - С.129 - 132.
256. Табаров С. Одами имрӯза дар маркази асари бадеӣ / С.Табаров // Садои Шарқ. - 1961. - № 7. - С.111 - 124.
257. Табаров С. Услуби бадеӣ ва насли муосири тоҷик / С.Табаров // Садои Шарқ. - 1975. - № 2. - С.135 - 142.
258. Табаров С. Ҳаким Карим ва новеллаи советии тоҷик / С.Табаров // Садои Шарқ. - 1968. - № 4. - С.99 - 113.

259. Табаров С. Қарорҳои партия ва инкишофи танқиди адабӣ / С.Табаров // Садои Шарқ. - 1983. - № 1. - С.116 - 125.
260. Табаров С. Танқид ва ҷараёни адабӣ / С.Табаров // Садои Шарқ.- 1969. - № 5. - С.3 - 5.
261. Табаров С. Дар бораи одаму одамият / С.Табаров // Садои Шарқ.- 1975. - № 6. - С.121 - 127.
262. Табаров С. Ҳамнафаси халқ / С.Табаров // Садои Шарқ. - 1974. - №12. - С.115 - 121.
263. Тамоюлҳои шеърӣ имрӯза / Садои Шарқ. – 1994. - № 1. С. 115-126.
264. Турсунзода М. Замон ва нависанда / М.Турсунзода // Садои Шарқ. - 1961. - № 7. - С.3 - 33.
265. Турсунзода М. Адабиёти тоҷик дар мубориза барои идеалҳои коммунизм / М.Турсунзода // Садои Шарқ. - 1961. - № 7. - С.121 - 124.
266. Турсунов А. Насри муосир:сухан аз таҳаввули қаҳрамони адабӣ / А. Турсунов // Садои Шарқ. - 1982. - № 11. - С. 92 - 104.
267. Хоча Д., Кабир Ш. Сухани тозаракам / Д.Хоча, Ш. Кабир // Садои Шарқ. - 1990. - № 8. - С.134 - 138.
268. Хочаева М. Усулҳои таҳқиқи услуб / М.Хочаева // Садои Шарқ. – 1996. - № 5 - 8. – С. – 76-90.
269. Худойдодов Б. Нависанда ва тасвири қаҳрамон / Б.Худойдодов // Садои Шарқ. - 1970. - № 7. - С.131 - 143.
270. Худойдодов Б. Образи коммунист дар насри муосир / Б. Худойдодов // Садои Шарқ. - 1980. - № 4. - С.137 - 143.
271. Ҳакимов А. Ҳарфи хеш аз даври хеш / А.Ҳакимов // Садои Шарқ.- 1990. - № 1. - С.118 - 125.
272. Ҳаким А. Равандҳои шеър ва ҳудогоҳии шоир / А.Ҳаким // Садои Шарқ. – 1996. - № 9 – 12. – С. 3-16.
273. Ҳакимов А. Гузаштаи зинда ва рӯҳи замон / А.Ҳакимов // Садои Шарқ. - 1972. - № 5. - С.137 - 144.
274. Ҳакимов А. Образ ва тасвир дар шеър / А.Ҳакимов // Садои Шарқ.- 1972. - № 9. - С.136 - 142.

275. Ҳакимов А. Масъалаҳои адабиёт масъалаҳои танқиданд / А. Ҳакимов // Садои Шарқ. - 1981. - № 5. - С.120 - 133.
276. Ҳакимов А. Танқид ва ҷараёни адабӣ / А.Ҳакимов // Садои Шарқ.- С. 100 - 125.
277. Ҳакимов А. Таҳаввулоти арӯз дар шеъри имрӯз / А.Ҳакимов // Садои Шарқ. - 1975. - № 5. - С.124 - 136.
278. Ҳакимов А. Шоҳаҳои райҳон ва себҳои шукуфта / А.Ҳакимов // Садои Шарқ. - 1976. - № 9. - С.109 - 130.
279. Ҳакимов А. Шеъри инсон / А.Ҳакимов // Садои Шарқ. - 1977. - № 2. - С.127 - 144.
280. Ҳакимов А. Шеъри замони ва ҷустуҷӯҳои маънавию ахлоқӣ / А. Ҳакимов // Садои Шарқ. - 1981. - № 2. - С.121 - 136.
281. Ҳодизода Р. Танқиди адабӣ ва масъалаҳои бадеияти адабиёт / Р. Ҳодизода // Садои Шарқ. - 1972. - № 6. - С.123 - 130.
282. Ҳодизода Р. Ба дӯсти мо, ба ҳамқалами мо / Р.Ҳодизода // Садои Шарқ. - 1984. - № 4. - С.123 - 128.
283. Ҳодизода Р. Масъалаҳои насри муосир / Р.Ҳодизода // Садои Шарқ. - 1988. - № 4. - С.124 - 128.
284. Ҳошим Р. Ёдгори умр / Р.Ҳошим // Садои Шарқ. – 1986. - № 3. – С. 128 - 129.
285. Ҳодизода Р. Нависанда ва тасвири қаҳрамон / Р.Ҳодизода // Садои Шарқ.-1970.-№7.-С.131-143.
286. Шарифов Х. Камоли маҳорат / Х.Шарифов // Садои Шарқ.-1969.-№ 4. - С.135 - 140.
287. Шарифов Х. Мазмун ва ифода дар шеъри имрӯзаи тоҷик / Х. Шарифов // Садои Шарқ. - 1973. - № 3. - С.107 - 119.
288. Шарифов Х. Ҷавҳари завуқу мароми шоир / Х.Шарифов // Садои Шарқ. - 1982. - № 3. - С.122 - 126.
289. Шарифов Х. Ташаккули услуб ва камолот / Х.Шарифов // Садои Шарқ. – 1982. - № 8. – С. 96-104.

290. Шарифов Х. Марзи адабиёт / Х.Шарифов // Садои Шарқ.-1990.-№7.- С.114-120
291. Шарифов Х. Нардбони умр / Х.Шарифов // Садои Шарқ. - 1970. - № 6. - С.139 - 143.
292. Шодикулов Ҳ. Барои танқиди реалистӣ / Ҳ.Шодикулов // Садои Шарқ. - 1977. - № 1. - С.124 - 131.
293. Шодикулов Ҳ. Ду мавзӯи муҳими шеърӣ имрӯз / Ҳ.Шодикулов // Садои Шарқ. - 1976. - № 3. - С.127 - 132.
294. Шукуров М. Илми танқид ва санъати мунаққид / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1970. - № 6. - С.127 - 146.
295. Шукуров М. Фардияти инсон ва моҳияти иҷтимоии характер / М. Шукуров //Садои Шарқ. - 1974. - № 8. - С.130 - 145.
296. Шукуров М. Қаҳрамони ҳаёт-қаҳрамони адабиёт / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1973. - № 6. - С.129 - 141.
297. Шукуров М. Бо дили шуълавару сухани бурро / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1980. - № 1. - С.8 - 17.
298. Шукуров М. Танқид қувваи ғаёла аст / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1971. - № 4. - С.121 - 134.
299. Шукуров М. Гавҳариёни сухан бошем / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1974. - № 6. - С.124 - 136.
300. Шукуров М. Аз пайи дарёфти фаҳмиши нав / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1990. - № 7. - С. 114 - 122.
301. Шукуров,М. Дили меҳрпарвар ва ситезаандеш / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1975. - № 1. - С.130 - 144.
302. Шукуров М. Таҳқиқи бадеӣ ва ҷанбаи публицистӣ / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1976. - № 1. - С.105 - 113.
303. Шукуров М. Як назар ба бурду боҳти ҳикоя / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1982. - № 2. - С.112 - 121.
304. Шукуров М. Болу пари дoston / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1972. - № 4. - С.109 - 121.

305. Шукуров М. Масъалаҳои насри муосир / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1988. - № 2. - С.105 - 116.
306. Шукуров М. Барои танқиди таҳлилии объективӣ / М.Шукуров // Садои Шарқ. - 1987. - №8. - С.127 - 148.